

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Diplomová práce

Kambodžská genocida v paměti místního obyvatelstva

Monika Bauerová

© 2016 ČZU v Praze

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Monika Bauerová

Hospodářská a kulturní studia

Název práce

Kambodžská genocida v paměti místního obyvatelstva

Název anglicky

Cambodian Genocide in Memory of Local Inhabitants

Cíle práce

Diplomová práce se zabývá otázkou paměti genocidy obyvatel Kambodži. Hlavním cílem této práce je zjistit, jaký je obsah vzpomínek na období Rudých Khmérů, jež je předáván mladším generacím kambodžských obyvatel. Diplomová práce se primárně soustředí na faktory, jež ovlivňují vzpomínání na tuto událost (kulturní paměť, rodinná paměť, národní elity aj.) a konstruuje tak kolektivní paměť Kambodžanů.

Metodika

Metodika řešené problematiky diplomové práce v teoretické části vychází ze studia odborné literatury a dalších relevantních informačních zdrojů. Praktická část je založena na vlastním terénním výzkumu – střednědobém pozorování a polostrukturovaných rozhovorů mezi zástupci vybrané skupiny. Na základě syntézy teoretických poznatků a výsledků empirického šetření v praktické části budou formulovány závěry diplomové práce.

Doporučený rozsah práce

60 – 80 stran

Klíčová slova

Kolektivní paměť, kulturní paměť, kolektivní trauma, genocida, Rudí Khmérové, Kambodža.

Doporučené zdroje informací

ASMANN, Jan. Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.

Praha: Prostor, 2001. 317 s. ISBN 80-7260-051-6.

BELL-FIALKOFF, Andrew. Etnické čistky. Praha: Práh, 2003. 327 s. ISBN 80-7252-070-9.

HALBWACHS, Maurice. Kolektivní paměť. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 289 s. ISBN 978-80-7419-016-2.

MABBETT, Ian; CHANDLER, David. Khmerové. Praha: Lidové noviny, 2000. 303 s. ISBN 80-7106-353-3.

NOŽINA, Miroslav. Dějiny Kambodže. Praha: Lidové noviny, 2007. 380 s. ISBN 978-80-7106-897-6.

Y, Ly. Heaven Becomes Hell: A Survivor's Story of Life under the Khmer Rouge. New Haven: Yale University Southeast Asia Studies, 2000. 224 s. ISBN 0938692747.

Předběžný termín obhajoby

2015/16 LS – PEF

Vedoucí práce

PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.

Garantující pracoviště

Katedra psychologie

Elektronicky schváleno dne 20. 10. 2014

PhDr. Pavla Rymešová, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 20. 10. 2014

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 31. 03. 2016

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci „Kambodžská genocida v paměti místního obyvatelstva“ jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 31. 3. 2016

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucí své práce PhDr. Sandře Kreisslové, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a připomínky, které mi při zpracování práce poskytla. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a přátelům za pomoc a neocenitelnou podporu. V neposlední řadě děkuji informátorům za čas, který věnovali mému výzkumu a za poskytnutí informací a názorů na danou problematiku.

Kambodžská genocida v paměti místního obyvatelstva

Cambodian Genocide in Memory of Local Inhabitants

Souhrn

Diplomová práce se zabývá otázkou paměti genocidy obyvatel Kambodže. Jejím hlavním cílem je zjistit obsah vzpomínek na období Rudých Khmerů, jež je předáván mladším generacím kambodžských obyvatel. Zároveň se snaží zachytit, nakolik je Pol Potův režim obsažen v kulturní a komunikativní paměti Kambodžanů a jaký obraz události utváří politické elity spolu s médii. Řešení této problematiky se opírá o kvalitativně laděný výzkum za využití polostrukturovaných rozhovorů a střednědobého pozorování. Analýzou výpovědí, doplněné o postřehy z pozorování a studium relevantních zdrojů, vzniká obraz dnešní kambodžské společnosti z pohledu její mladé generace.

Summary

This master thesis deals with genocide of Cambodian inhabitants. Its main objective is to find out the contents of memories on the Khmer Rouge Period, which is passed on to the future generation of Cambodian population. Moreover, the thesis assesses the extent to which is the Pol Pot's Regime present in culture and communication. Furthermore, the thesis explores the effect of media and top politics on the viewing of the Pol Pot's Regime. To attain the goal, the thesis implements qualitative research by using semistructured interviews and medium-term observation. Analysis of answers, completed with own perception of events and literature review of relevant sources depict the image of nowadays Cambodian society as perceived by young generation.

Klíčová slova:

kolektivní paměť, kulturní paměť, kolektivní trauma, Rudí Khmerové, Kambodža

Keywords:

collective memory, cultural memory, collective trauma, Khmer Rouge, Cambodia

Obsah

1	Úvod	9
2	Cíl práce a metodika	11
3	Literární rešerše	13
4	Teoretická část.....	15
4.1	Identita.....	15
4.1.1	Kolektivní identita	17
4.1.2	Identita a paměť	18
4.2	Paměť	19
4.2.1	Rozlišení paměti z hlediska délky trvání uchovaných informací	20
4.2.2	Paměť a selekce	21
4.3	Kolektivní paměť	22
4.4	Kulturní a komunikativní paměť	27
4.5	Místa paměti.....	29
4.6	Kolektivní trauma.....	31
4.7	Genocida	34
4.7.1	Vymezení a definice genocidy	36
4.7.2	Genocida v mezinárodním právu.....	38
4.7.3	Democida.....	42
4.8	Genocida, paměť a kolektivní trauma	45
5	Praktická část.....	47
5.1	Geografické a demografické podmínky Kambodže.....	47
5.2	Důležité historické souvislosti ve vývoji Kambodže	49
5.2.1	Angkorská říše (802-1433).....	49
5.2.2	Postangkorské období, thajský a vietnamský vliv (1433-1863).....	50
5.2.3	Koloniální období (1863-1953).....	52

5.2.4	Kambodža v době nezávislosti (1953-1970).....	56
5.2.5	Khmerská republika (1970-1975).....	58
5.3	Kambodžská genocida - vláda Rudých Khmerů (1975-1979).....	59
5.3.1	Rudí Khmerové	60
5.3.2	Ideologie	62
5.3.3	Pol Pot	63
5.3.4	Průběh revoluce	66
5.3.5	Období po Rudých Khmerekch	69
5.4	Komunikativní a kulturní paměť Kambodžanů	73
5.4.1	Předávaný obsah vzpomínek na období vlády Rudých Khmerů.....	73
5.4.2	Přítomnost režimu Rudých Khmerů v kambodžské společnosti.....	76
5.4.3	Vliv politiky na utváření paměti na Rudé Khmery	80
5.4.4	Místa paměti	82
5.4.5	Souzení Rudých Khmerů.....	92
6	Zhodnocení výsledků.....	95
7	Závěr.....	98
8	Seznam použitých zdrojů	101

Seznam tabulek

Tabulka 1: Seznam informátorů	12
Tabulka 2: Polarita komunikativní a kulturní paměti.....	28
Tabulka 3: Základní typy democid.....	44

Seznam obrázků

Obrázek 1: Muzeum Tuol Sleng	85
Obrázek 2: Muzeum Tuol Sleng	85
Obrázek 3: Památník Killing Fields	86
Obrázek 4: Pamětník Killing Fields	86
Obrázek 5: Památník vietnamského přátelství	87

1 Úvod

Kambodžská společnost má za sebou desetiletí válek a genocidy. Kromě krátké renesance v šedesátých letech minulého století země nikdy nedisponovala volným hospodářstvím, nezažívala skutečnou nezávislost a vždy postrádala střední třídu. Odjakživa ji tížily propastné rozdíly mezi městem a venkovem, kdy se pod nepředstavitelným blahobytem nejvyšší vrstvy skrývala o to víc nepředstavitelná bída rolníků a chudiny. Plány na modernizaci Kambodže hatila nejen všudypřítomná korupce, ale rovněž nevzdělanost a rezignovanost většiny obyvatel pravděpodobně pramenící z vyznávání théravádového buddhismu. Hrůzostrašná ideologie Rudých Khmerů se rodila spoustu let. Na jejím vzniku se podílelo mnoho faktorů, z nichž některé fatálně ovlivnily budoucí osud země. Kambodža byla po staletí ohrožovaná a svíraná svými dvěma velkými sousedy, Thajskem a Vietnamem. Téměř sto let byla součástí francouzské kolonie, což jí sice přineslo mnoho dobrého, ale i zlého. A koneckonců i přes svůj neutrální postoj ji nakonec pohltila válka v sousedním Vietnamu, jež jí stabilitu rozhodně nepřinesla. Stále se prohlubující korupce a narůstající chaos nahrávaly dosud okrajové guerillové skupině, Rudým Khmerům. Její vůdci paradoxně pocházeli z dobrých rodin a intelektuální vrstvy, proti kterým jejich ideologie mířila. V letech 1975-1979 převzali Rudí Khmerové nadvládu a pokoušeli se uskutečnit své vize utopické agrární společnosti, ve které nebylo místo pro rodinu a soukromý život. Lidé byli umístěni do pracovních táborů, kde jedinými povolenými činnostmi byly práce a spánek, a kde podléhali systematickému hladovění a popravám. Režim oslabený radikální vnitřní čístkou svrhla v lednu 1979 vietnamská vojska a „krvavý experiment“ tak ukončila.

O kambodžských událostech z období vlády Rudých Khmerů již bylo publikováno mnoho, ale převážně se jedná o zahraniční literaturu a dokumenty. Až poslední léta se daná problematika těší zájmu rovněž v České republice a dostává se tak do povědomí stále širší veřejnosti. Přesto se však často jedná spíše o povrchní znalosti. Studie, jež vznikly, mapují období kambodžského teroru v letech 1975-1979 a souvislosti s ním spojených. Zájem o kulturní a komunikativní paměť Kambodžanů byl doposud marginální stejně jako pozornost věnovaná mladé generaci, které jsou předávány vzpomínky na dané období, jež si formuje kolektivní identitu a je tedy minulostí jednoznačně ovlivněna.

Diplomová práce je rozdělena na několik hlavních kapitol. Po úvodu následuje vymezení cíle a metodiky, která byla během výzkumného šetření využita. Poté je v kapitole

Literární rešerše věnován prostor představení základní literatury a výzkumných prací, které byly k danému tématu doposud publikovány. Dále následuje teoretická část práce, jenž se soustředí na objasnění teoretických východisek vážících se k dané problematice. V první kapitole budou představeny základní koncepty identity, její vztah k paměti a v poslední části kapitoly bude pozornost zaměřena na konstrukci kolektivní identity. Druhá kapitola bude věnována samotné paměti, její dělení z hlediska délky trvání uchovaných informací a v neposlední řadě jejím funkcím, v čele se zapomináním a selekcí paměti. Další kapitoly budou zaměřeny na fenomény, jež se v posledních desítkách let těší velké pozornosti badatelů z oblasti společenských a historických věd. Jedná se o kolektivní paměť, kulturní a komunikativní paměť nebo kolektivní trauma. Všechny tyto pojmy, včetně osobní i kolektivní identity a paměti z předchozích kapitol, spolu úzce souvisí a jsou vzájemně propojeny. Kapitola zaměřená na koncept místa paměti pojednává o vztahu paměti a historie, na němž je založen. Budou zde představeny teze hlavního představitele problematiky Pierra Nory či Maurice Halbwachse. Následující tematický celek bude věnován konceptu genocida. Kapitola bude zaměřena na její různá vymezení v čele s definicí zakladatele termínu Raphaela Lemkina. Nebude chybět vývoj a postavení genocidy v mezinárodním právu a objasnění fenoménu democida, jehož význam byl donedávna znám především na akademické půdě. Teoretická část bude uzavřena propojením pojmů genocida, paměť a kolektivní trauma, a bude zde rovněž nastíněna úzká souvislost, jež je patrná mezi jednotlivými teoretickými východisky.

V praktické části bude čtenář nejprve seznámen s historickým vývojem kambodžské společnosti, kterým je země výrazně ovlivněna a jenž je důležitý pro pochopení souvislostí dané problematiky. Blíže se bude věnovat kambodžské genocidě během vlády Rudých Khmerů, kde představí jejich ideologii, přiblíží průběh revoluce a období, které nastává po hrůzostrašném režimu. Následující kapitoly se věnují samotnému výzkumu, kdy jsou analyzovány a interpretovány poznatky z tohoto kvalitativního šetření. Vyhodnocením vzniká obraz dnešní kambodžské společnosti ovlivněný krutou vládou Rudých Khmerů z pohledu mladé generace Kambodžanů, kterému se věnuje poslední kapitola diplomové práce.

2 Cíl práce a metodika

Diplomová práce se zabývá otázkou soudobé paměti genocidy obyvatel Kambodže. Hlavním cílem práce je zjistit, jaký obsah vzpomínek na období radikální vlády Rudých Khmerů je předáván dalším generacím kambodžských obyvatel. Práce se primárně soustředí na faktory, jež ovlivňují vzpomínání na tuto událost. Těmi klíčovými faktory, jež konstruují kolektivní paměť generací, jsou kulturní a rodinná paměť, národní elity či občanské iniciativy. Předkládaná práce se zároveň snaží zachytit, nakolik je Pol Potův režim obsažen v kulturní a komunikativní paměti Kambodžanů a jaký obraz události utváří politické elity spolu s médii. K dosažení stanoveného cíle je využit kvalitativně orientovaný výzkum za použití polostrukturovaných rozhovorů mezi zástupci mladší generace v řadách vysokoškolských studentů. Vlastní terénní výzkum je kromě rozhovorů založen na střednědobém pozorování obyvatel a míst paměti.

Práce je členěna do dvou hlavních úseků na teoretickou a praktickou část. V teoretickém oddílu se metodika diplomové práce opírá o studium odborné literatury a relevantních informačních zdrojů, nezbytných pro získání znalostí o zkoumané problematice. Pozornost je především zaměřena na objasnění pojmů a konceptů identity, kolektivní paměti včetně paměti kulturní a komunikativní či míst paměti. Dále je výklad soustředěn na problematiku kolektivního traumatu a fenoménu genocida. Praktická část se nejprve zabývá studiem historického vývoje Kambodže v kombinaci s poznatky z terénního výzkumu. V druhé části praktického oddílu se práce věnuje samotné analýze a interpretaci provedených rozhovorů, jež jsou doplněny o získané informace v rámci pozorování, které patří mezi základní metodu etnografa při terénním výzkumu.

Za nejvhodnější techniku sběru dat pro danou práci bylo vybráno polostrukturované dotazování, které se vyznačuje jasně definovaným cílem, předem připravenými otázkami i osnovou a rovněž velkou pružností. Tazatel může rozhovor obohatit o doplňující spontánní otázky nebo je částečně pozměnit, což patří mezi hlavní výhody užitého typu rozhovoru. Další výhodou je snadnější vyhodnocování a zobecňování údajů díky jeho částečné standardizaci. V neposlední řadě je jako pozitivum vnímaná možnost pozorovat informátora s jeho bezprostředními reakcemi na pokládané dotazy. Metody kvalitativního výzkumu se mohou používat samostatně, nebo taktéž v kombinaci s jinými metodami, jako je tomu v předkládané práci, kde je pozorování doplněno rozhovory s cílem získat další a hlubší informace (Hendl 2005: 164-173). Pro výzkum neméně důležitou technikou sběru dat bylo

studium dokumentů, konkrétně historických a autobiografických publikací, filmových dokumentů, tiskovin a dalších relevantních informačních zdrojů k získání obecného přehledu o dané problematice. Poznatky sloužily nejen k pochopení tématu, ale rovněž jako podklad pro tvorbu otázek k rozhovorům a jako doplněk pro data z nich a pozorováním získaná.

Výzkum probíhal v únoru 2014 v hlavním městě Kambodži Phnom Penhu v prostorách University of Puthisastra. Jako reprezentativní vzorek byla vybrána mladší generace Kambodžanů, jež studuje na vysoké škole. Důvodem bylo postihnout výzkumnou otázku, která zjišťovala, jaké vzpomínky jsou předávány dalším generacím. Výzkum cílil na vysokoškolské studenty vzhledem k jazykové bariéře mezi výzkumníkem a běžným obyvatelstvem. U vysokoškolských studentů byl předpoklad schopnosti komunikace v anglickém jazyce a většího porozumění a ochoty vést rozhovor na danou problematiku v rámci školní práce. Výzkumu se zúčastnilo 14 studentů, z toho 9 žen a 5 mužů různých oborů phnompenhské univerzity. Všichni informátoři byli předem informováni, za jakým účelem je rozhovor prováděn. Po realizaci interview, které bylo zaznamenáno na diktafon, následovala transkripce jeho obsahu a analýza zjištěných dat. V následující tabulce se nachází seznam informátorů. Vzhledem k anonymitě je vždy použito počáteční písmeno jména informátora.

Tabulka 1: Seznam informátorů

Jméno	Pohlaví	Věk	Studijní obor
M	Žena	23	Ekonomie
T	Žena	22	Ekonomie
J	Žena	23	Informatika
S	Žena	24	Medicína
V	Žena	22	Marketing
CH	Žena	23	Informatika
I	Žena	24	Ekonomie
H	Žena	23	Informatika
L	Žena	22	Ekonomie
R	Muž	24	Právo
B	Muž	24	Právo
K	Muž	22	Informatika
A	Muž	23	Informatika
P	Muž	23	Medicína

Zdroj: vlastní zpracování

3 Literární rešerše

Tato kapitola se zabývá doposud publikovanými pracemi, které se věnují zkoumané problematice dané diplomové práce. Otázkou paměti genocidy obyvatel Kambodže se v odborné studii *Genocide in the Mind of the Cambodian Youth: transmitting (hi)stories of genocide to second and third generations in Cambodia* (2005) zabývá socioložka Burcu Münyas. Autorka řeší otázku, jak je historie kambodžské genocidy přenášena na Kambodžany druhé a třetí generace rodinami obětí a pachatelů, ve školách a skrze místa paměti. Münyas analyzovala okolo dvou set rozhovorů s mladou kambodžskou generací, nasbíraných během svého půlročního výzkumu v Kambodži. Ve studii rovněž hledá řešení pro zlepšení současné situace, především způsoby působivějšího předávání historie genocidy mladé generaci Kambodžanů.

Post-genocidní Kambodžou se rovněž zabývá geograf James A. Tyner. V roce 2014 publikoval studii *Violent Erasures and Erasing Violence: Contesting Cambodia's Landscapes of Violence*, jež se věnuje politice paměti v porevoluční Kambodži. Zdůrazňuje význam pamětních míst, jež připomínají nedávné násilí v zemi a poukazuje na ta místa, která zůstala bez povšimnutí. Upozorňuje na to, jak jsou vzpomínky a památníky účelově využívány, a jak se stanou politickými prostředky. Práce se obecně zaměřuje na vztah mezi násilím, pamětí a prostorem.

Převážná část zahraničních autorů se věnuje historii Kambodže, zejména pak období vlády Rudých Khmerů, kde se soustředí na jejich vzestup, revoluci a následný pád. Publikace zaměřené na dějiny Kambodže jsou fundamentálním materiálem pro zpracování tématu této diplomové práce. K nejznámějším historikům věnujícím se dějinám Kambodže patří David Chandler, který napsal bezpočet publikací zabývajících se touto problematikou. Je autorem vůbec první biografie popisující život vůdce Rudých Khmerů - Pol Pota, v monografii *Brother Number One: a Political Biography of Pol Pot* z roku 1992. Ve spolupráci s historikem Ianem Mabbettem byla publikována v roce 1995 ucelená historie Kambodže *The Khmers*, jež byla v roce 2000 vydána v českém překladu pod názvem *Khmerové*.

V roce 2004 vznikla druhá biografie o Pol Potovi. Autorem je britský žurnalista Philip Short. Velmi obsáhlá publikace *Pol Pot: The History of a Nightmare* se zabývá kompletním životem vůdce Rudých Khmerů a podrobným popisem jeho vzestupu i pádu a celým průběhem revoluce. Biografie je obohacena o mnoho rozhovorů, rekonstrukcí událostí a prohlášení, jež velmi autenticky doplňují dílo. Monografie tak velmi zdařile vystihuje

kambodžskou historií. Tato publikace byla v roce 2005 přeložena do českého jazyka s názvem *Pol Pot: Dějiny zlého snu*.

České prostředí se problematice paměti na období vlády Rudých Khmerů věnuje ve velmi omezené míře. Zájem je spíše soustředěn, obdobně jako u zahraničních autorů, na historii Kambodže a období režimu Rudých Khmerů. Ucelený přehled kambodžských dějin s důrazem rovněž na česko-kambodžské vztahy přináší publikace *Dějiny Kambodže*, napsaná Miroslavem Nožinou, vědeckým pracovníkem Ústavu mezinárodních vztahů v Praze. Autor se ve svém díle opírá převážně o publikace Davida Chandlera a Philipa Shorta. V roce 2009 shrnul historii Kambodže taktéž velmi zdařile Jiří Zelenda, který se touto tematikou zabýval ve své diplomové i rigorózní práci při filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Nasbíraný materiál ze svých univerzitních prací proměnil v monografii s názvem *Kambodža*.

Z pohledu empirických výzkumů je velmi významná a přínosná nevládní organizace *Documentation Center of Cambodia* v Phnom Penhu, která zaznamenává výpovědi obětí i zločinců režimu Rudých Khmerů a shromažďuje další materiály spojené s touto nedávnou historií. Příběhy i ostatní dokumenty jsou k nahlédnutí přímo v dokumentačním centru nebo jsou k dispozici online.

4 Teoretická část

4.1 Identita

Pojem identita zaznamenal v posledních desetiletích velký zájem nejen ze strany sociologů, ale rovněž dalších vědců z oblasti humanitních a společenských věd. Nicméně původ pojmu zaznamenáváme ve vývojové psychologii v padesátých letech 20. století. První, kdo začal ve vědě pojmu identity aktivně užívat, byl německý psycholog Erik Homburger Erikson. Ačkoliv je Erikson považován za původce fenoménu, s identitou se, byť velmi sporadicky, můžeme setkat již dříve ve studiích Sigmunda Freuda. Za Eriksonův stěžejní přínos je považováno rozpracování teorie o stádiích lidského života, kde sledoval, jak se postupně formuje a mění jedincova identita a rovněž teorie krize identity (Raboch 2012: 22).

Na sklonku 20. století se téma osobní identity rovněž dostává do popředí sociologických úvah i empirických výzkumů. Pro sociologické přístupy je výchozím obrazem osobní identita jako produkt interakce mezi jednotlivcem a společností. Je zdůrazňována její nestálost, neustálé se obnovování identity a její nikdy nekončící se znovu-utváření. Největší zásluhy na výzkumu identity má především sociologický směr symbolický interakcionismus s interpretativní sociologií, jež pod něj spadá. Všechny tyto interpretativně orientované přístupy zpochybňují objektivismus, nadřazenost společnosti nad jedincem (Émile Durkheim) a neměnné pojetí identity. Naopak vychází ze subjektivizace světa, nestálosti identity a do popředí zájmu staví jedince, který vytváří sociální svět (Max Weber) (Kreisslová: 2013: 21-22).

Jeden z prvních sociologických konceptů osobní identity je pojen s představitelem symbolického interakcionismu, Georgem Herbertem Meadem. V návaznosti na amerického sociologa Charlese Hortona Cooleya vytváří teorii, že mysl a osobnost, kterou nazývá slovem „self“¹, nejsou součástí vnitřní výbavy lidského organismu, nýbrž vyrůstají ze zkušenosti a jsou konstruovány během sociálního procesu. Děje se tak v sociální interakci mezi jedinci. Podle symbolického interakcionismu dosahuje svět svého významu až interpretací jedinců. Důležitou roli v tomto procesu hraje jazyk. V průběhu socializace, kde je utvářeno vlastní „self“, se učíme vidět sami sebe z perspektivy druhých. Mead zavádí

¹ Self můžeme v tomto kontextu chápat jako identitu.

pojmem „významní druzí“, se kterými se jedinec učí pochopit svět toho druhého a v návaznosti na to pochopit sebe samého. Jako významné druhé označuje rodiče, kteří mají silný vliv na jedincovo sebehodnocení a jeho způsob přejímání sociálních norem. Z hlediska sociální psychologie se jedná o primární socializaci. Do této kategorie patří rodiče a blízcí příbuzní. Jedinec se začíná socializovat a vytváří se jeho identita. Formování „self“ je dovršeno vytvořením představy „generalizovaných druhých“, kam je řazeno širší okolí, kterým je jedinec přijímán a jejichž prostřednictvím na sebe pohlíží (Jandourek 2008: 99-100).

Další významnou osobností zabývající se utvářením osobní identity je sociolog Erving Goffman. Je autorem koncepce dramatické sociologie, ve které využil metafory divadla, na níž ukázal, že ve skutečnosti všichni hrají divadlo. Všichni mají jednu nebo více rolí, které hrají. Tím jedinec ovlivňuje dojem, jenž si o něm obecnost vytváří. Osobní identitu Goffman nechápe pouze jako proces neustálého znovu-utváření v sociálních kontextech, nýbrž klade důraz na jeho ambivalentní, místy až ironický charakter. Jednotlivci někdy svou identitu ve společenské interakci záměrně zkreslují, což jim dokonce může činit i potěšení. (Mlynář 2014: 263). Dalším významným přínosem k problematice utváření osobní identity je Goffmanovo dílo *Stigma* (1963), kde rozlišil tři identity, na jejichž základě rozpracoval koncept sociální stigmatizace. Jedná se o ego identitu, osobní identitu a sociální identitu. Ego identita je subjektivní nahlížení na sebe samého. Osobní identita je to, co z jedince dělá osobnost. To, čím se odlišuje od ostatních. Mohou to být tělesné či osobní znaky, doklad typu občanského průkazu, rodný list, vlastnosti jedince. Sociální identita je sociálním konstruktem, vytvářeným v interakci se společností. Goffman (2003: 10) sociální identitu dělí na virtuální a skutečnou. Virtuální identita je produktem „těch druhých“, je to identita připisovaná na základě předpokladů a dojmů, jež je a priori očekávána. Tato virtuální identita může mít za následek stigmatizaci, jež může vést k diskriminaci, popřípadě až ke genocidě. Atributy, které jsou jedinci naopak vskutku vlastní, jsou označovány skutečnou sociální identitou.

Pojem stigma je sociálním konstruktem, který Goffman (2003: 12-13) definuje jako připsaný atribut, jenž diskredituje svého nositele. Rozlišil tři naprosto odlišné typy stigmat. Jedná se o tělesná stigmata, kam jsou řazena různá fyzická znetvoření, dále to jsou individuální stigmata jako je homosexualita, alkoholismus, nezaměstnanost apod. Posledním typem jsou kmenová stigmata rasy, národa a náboženství. S ohledem na téma předkládané práce bychom mohli hovořit o propojení uvedených typů, kdy na příkladu Kambodže bylo

stigmatizováno městské a inteligentní obyvatelstvo či lidé, kteří se odlišovali tím, že nosili dioptrické brýle, což patřilo mezi projevy inteligence.

Dalším důležitým termínem spojovaným s utvářením identity je sociální konstrukt. Teorie sociálního konstruktivismu je z velké části založena na knize *The Social Construction of Reality* (1996) od Petera L. Bergera a Thomase Luckmanna². Paměť a vzpomínání pro ně představují předpoklad procesu socializace a konstrukce osobní identity. V identitě spatřují klíčový prvek subjektivní reality, přičemž mezi identitou a společností existuje dialektický vztah. Identita je vytvářena v průběhu socializace a poté je udržována a obměňována sociálními vztahy, jež se rovněž podílely na jejím formování. Badatelé se vyhýbají pojmu kolektivních identit, avšak připouštějí existenci určitých typů identit, na kterých závisí orientace a chování v každodenním životě. Jako příklad uvádějí odlišné identity jednotlivých národů nebo profesí. „*Identita je jev, který je výslednicí dialektiky vztahu jedince a společnosti. Typy identit jsou však výhradně sociálními produkty a představují relativně stabilní prvky objektivní sociální reality, jejichž míra stability je opět dána sociálně*“ (Berger – Luckmann 1999: 171).

Postmodernistické teorie přinesly odlišný náhled na osobní identitu. Vznikají teze o jedincově přijímání několika identit současně a zájem sociálních vědců se nasměroval od osobní identity k multiplicitě identit, jejichž základ často spočívá v identitách kolektivních, a skrz které jedinec během života proplouvá v neustálé fluktuaci (Mlynář 2014: 266).

4.1.1 Kolektivní identita

Mezi osobní a kolektivní identitou nacházíme působící vztah. Podle Assmanna (2001: 115-117) se „já“ buduje v jednotlivci díky jeho účasti na interakčních a komunikačních vzorcích skupiny, jejíž je součástí. Identita skupinového „my“ se tedy jeví jako nadřazená identitě jednotlivce, avšak „my“ se mimo jednotlivce nevyskytuje, neboť jednotlivci kolektivní identitu konstruují. Individuální vědomí je sociogenní nejenom tím, že vzniká socializací, umožňuje rovněž vznik společenství, jelikož je nositelem kolektivního sebeobrazu či vědomí „my“. Identita „já“ i „my“ je vždy společenským konstruktem. Byť se může zdát, že první vyrůstá přirozeně, zatímco druhá je výtvořem společnosti, není

² Nesmíme zapomenout, že to, co Berger a Luckmann předvedli pro celek skutečnosti, hlásal Halbwachs už o čtyřicet let dříve pro minulost. Jedná se o společenský konstrukt, jehož podoba se odvíjí z potřeb smyslu a referenčního rámce příslušné přítomnosti. Minulost nevzniká přirozeným růstem, je to kulturní vývoj (Assmann 2001: 46).

z tohoto hlediska mezi nimi rozdíl. Přirozená identita podle Assmanna neexistuje. Rozdíl ale spatřuje v tom, že kolektivní identita je pouhá symbolická formace, zatímco osobní je vztahena k nějakému tělesnému substrátu.

Kolektivní identita je obrazem, který si o sobě určitá skupina vytváří a s nímž se její příslušníci identifikují. Tato identita existuje vždy jen v té míře, v níž se k ní určití jedinci hlásí. Assmann (2001: 117) spatřuje souvislost mezi společenským sebeobrazem a společenskou vzpomínkou neboli dějinným vědomím. *„Pro skupiny je typické, že vědomí své jednoty a jedinečnosti opírají o minulé události. Společnosti potřebují minulost především pro potřeby své sebeidentifikace. [...] Minulost je společenský majetek zúčastněných, jenž činí jejich pospolitost tím pevnější a niternější, čím je bohatší.“* Americký sociolog Olick Jeffrey (2007: 86) považuje studium kolektivních identit za oblast, kde lze smysluplně uplatnit a využít koncept kolektivní paměti. Ta tvoří základ kolektivní identity a *„odkazuje k sebepojetí skupiny vnímané jako kontinuální subjekt v průběhu času, stejně jako k projevům a snahám o zdůraznění tohoto vnímání kontinuity.“*

Pro existenci té naší skupiny je ovšem ještě zapotřebí těch druhých, kterými jsou „oni“. Není možné se identifikovat s určitým „my“ bez toho, aniž bychom se nevymezili proti nějakému „oni“. *„Toto rozdělování světa na insidery a outsiders je součástí širších procesů reprezentace a kategorizace zkušenosti, v nichž dáváme význam a smysl světu i našemu životu v něm“* (Barša 2006). Bez neustálého škatulkování ostatních lidí včetně sebe sama by se člověk nemohl orientovat a jednat ve světě. Pomyslnou hranicí mezi „my“ a „oni“ je například jazyk, zjev, chování, náboženství, tradice, zvyky, teritorium, kolektivní paměť apod. *„Zařazování ostatních jednotlivců na základě určitých atributů je jedním ze způsobů neustálého konstruování sociálního světa naším praktickým každodenním věděním“* (Barša 2006).

4.1.2 Identita a paměť

Pro předkládanou práci je signifikantní vztah mezi identitou a pamětí. Provázanost paměti a identity je více než zřejmá, avšak v sociologickém kontextu byl tento vztah vnímán jako méně samozřejmý. Paměť se jeví jako jeden z klíčových konstitutivních prvků identity na individuální rovině. Přesto zůstávala problematika paměti dlouhou dobu mimo zorné pole sociologického zájmu o identitu. Až s přibývajícím relevantností kolektivní paměti jako tvůrce

skupinové identity rostl soudobý zájem o téma paměti v sociálních vědách (Mlynář 2014: 257).

Paměť je tím, co činí lidskou bytost identickou v průběhu času. Tak zní teze, jež je diskutována již řadu století. Už u Johna Locka (2012: 74), britského empirika, se můžeme setkat s pokusy o uchopení fenoménu osobní identity z hlediska paměti. Ve své teorii poznání popírá, že by v mysli od narození existovaly nějaké ideje. „*Všechny ideje přicházejí ze smyslového vnímání nebo z reflexe.*“ Mysl pokládá za nepopsanou desku „*tabula rasa*“, jež je formovaná teprve zkušenostními dojmy, které ústí ve vznik jednoduchých idejí, jimiž je popsán poznávaný subjekt, který se ukládá v paměti a získává jména. Sám rozum už jen ideje spojuje a vytváří ideje celkové. Locke zkoumá původ a rozsah lidského vědění. To, co je uvnitř mysli jedince, tedy nazývá ideje, jež člověk získává v průběhu života (Locke 2012: 45-46).

Paměť jako ústřední role v utváření osobní identity se začíná objevovat začátkem 20. století. S touto problematikou se můžeme setkat ve filosofii Henriho Bergsona, učitele a zdroje inspirace tvůrce konceptu kolektivní paměti, Maurice Halbwachse. Mezi další badatele, zabývající se touto oblastí, patřili psychoanalytici Sigmund Freud a jeho neméně významný žák Carl Gustav Jung (Mlynář 2014: 261).

4.2 Paměť

Počátky zájmu o paměť jsou spojovány s výzkumy v rámci klasické psychologie v druhé polovině 19. století. Za průkopníka ve výzkumu paměti je považován německý psycholog a filozof Hermann Ebbinghaus. Prováděl experimentální výzkum kvantifikace paměti, kde využíval sebe sama jako jedinou pokusnou osobu. Vytvořil soubor 2300 nesmyslných slabik zapsaných na kartičkách a učil se je nazpaměť. Poté zaznamenal, jak dlouho mu učení trvalo a později celý pokus s totožnou řadou zopakoval. Vytvořil Ebbinghausovu křivku zapomínání, jež ilustruje zjištění, že nejvíce dochází k zapomínání v prvních hodinách po přijetí dané informace a s postupem času se toto zapomínání zpomaluje (Plháková 2004: 193).

Další postavou, jež se řadila mezi průkopníky výzkumu paměti, byl britský psycholog Frederic Bartlett, jehož zájem se soustředil na fungování paměti v každodenním životě. Bartlett tvrdil, že si lidé pamatují především smysluplné obsahy a pokoušel se dokázat, že paměť je výrazně ovlivněná sociálními a kulturními faktory. K tomu využil svou metodu

opakované reprodukce, při níž měla pokusná osoba přečíst méně známou pohádku či mytický příběh a poté ho ihned reprodukovat. Za nějakou dobu se měla stejná osoba pokusit o další zopakování příběhu. Bartlettovy výsledky ukázaly, že při reprodukci příběhu dochází k jeho pozměnění do běžnější „lidovější“ podoby, ke zjednodušení a vynechání určitých údajů (Plháková 2004: 193-195). Dle výzkumu je možné shrnout, že naše paměť si sama selektuje informace, které jsou pro ní důležité a při tom si přetváří příběh do jazyka své vlastní kultury.

4.2.1 Rozlišení paměti z hlediska délky trvání uchovaných informací

Existuje rozmanité množství klasifikačních schémat paměti. Z hlediska její délky trvání bude v této práci vycházeno z nejběžnějšího dělení paměti na krátkodobou, střednědobou a dlouhodobou. Krátkodobá někdy rovněž nazývaná operační paměť uchovává vjemy po dobu cirká dvaceti sekund a její aktivace je spojená s pozorností konkrétního jedince. Střednědobá paměť je schopná udržet informaci okolo dvaceti minut, pokud však není informace opakována, pak dochází k její ztrátě. Paměť dlouhodobá slouží k uskladnění obrovského množství informací. Proces konsolidace neboli ustálení pamětních stop trvá přibližně 30 minut. Pokud se však během tohoto půlhodinového intervalu po určité události odehraje nějaký silný emoční zážitek, může to vést k jejímu nepřesnému zapamatování až nezapamatování vůbec. Do dlouhodobé paměti jsou ukládané informace zprostředkované našimi smysly a taktéž naše myšlenky, city, představy a sny čili psychické obsahy pramenící především z vnitřních zdrojů. Dlouhodobou paměť pak můžeme dělit na sémantickou, jež uchovává a využívá obecné znalosti či skutečnosti a epizodickou, zachycující subjektivně prožívané události, které jsou spojované s konkrétním časem a místem. Součástí epizodické paměti je dále tzv. autobiografická paměť, do které jsou uchovávány vzpomínky na různé osobní zážitky, jež se odehrály v různých etapách života jedince. Právě nejtrvalejšími obsahy autobiografické paměti jsou vzpomínky na takové osobní zážitky, jež měly výrazný emocionální doprovod. Naproti tomu citově neutrální a pravidelně se opakující děje poměrně rychle zapomínáme (Plháková 2004: 203-208). To však nemusí být pravidlem. Podle Haralda Welzera, německého sociálního psychologa, může ve více emočně vypjatých situacích naopak dojít až ke ztrátě paměti (Kreisslová 2013: 45). Emoční vzpomínky si tedy pamatujeme daleko lépe než ty citově neutrální, avšak u emočně

vyjateého obsahu můžeme mít tendenci k jeho úmyslnému vytěšňování nebo až k úplnému zapomnění.

Vzpomínky dlouhodobé paměti mohou být značně nepřesné. Je tomu právě proto, že při jejich vybavování dochází k procesům rekonstrukce a konstrukce. Při rekonstrukci doplňujeme prázdná místa v našich vzpomínkách pravděpodobnými údaji, aby nám tyto vzpomínky dávaly smysl. Při konstrukci dokonce vytváříme zcela nový obsah na základě dřívějších zkušeností nebo získaných informací (Plháková 2004: 217-221).

4.2.2 Paměť a selekce

Paměť je nástrojem potvrzování kolektivní identity, definované v diferenci s jinými identitami. Z minulosti si vybírá to, co jí činí hodnotnou a výjimečnou, to, z čeho může vytvářet své opěrné body přítomnosti. Naopak její nedílnou součástí je zapomínání a vytěšňování toho, co nezapadá do jejího pozitivního sebeobrazu, to, co danou skupinu nějakým způsobem diskredituje či nemůže posilovat vůči jiným skupinám. Chápeme ji tedy jako nutně selektivní a účelovou. Vzpomínky, jež hodnotu skupiny a legitimitu jejích nároků vůči ostatním potvrzují, jsou vtělovány do posvátných monumentů, které pak mají zrcadlit povahu a smysl existence kolektivu, udržovat jeho soudržnost a nabízet poučení pro jeho současná dilemata (Barša 2011: 30). Skupinová paměť tudíž funguje ve prospěch přítomnosti a skupinové identity. Obsah, který je a bude v kolektivní paměti uchovávan, je pak obrazem identity těch, jež se k dané kolektivitě hlásí.

Bergson tuto selektivitu zdůvodňuje praktickým zřetelem a užitečností. V lidské mysli jsou neustále vytvářeny vzpomínky, které však nevystupují všechny naráz, nýbrž v jistém výběru, tedy selektivně. Vzpomínka je aktualizována tehdy, jestliže se v dané situaci hodí a může tak posloužit v řešení současných respektive budoucích problémů (Šubrt 2007: 141).

Současně se selekcí dochází rovněž k tabuizování určitých událostí, které jsou zdrojem utrpení, anebo nám naopak navozují pocity viny. Tuto funkci naší paměti popsal filozof Tzvetan Todorov (1998: 38): „*Pamatujeme si především dobro, které jsme činili, a zlo, které jsme trpěli. Nepříjemné události, jejichž evokace neumožňuje postavit se ani do role hrdiny ani do role oběti, upadají do zapomenutí.*“

Kromě toho, že paměť si své vzpomínky vybírá, konstruuje a rekonstruuje, je rovněž schopná vytvářet vzpomínky úplně nové. Tyto vzpomínky pak dokonce považuje za naprosto autentické. Tento proces označují psychologové jako syndrom falešné paměti

(Plhánková: 2008: 221-222). Lidé jsou schopni konstruovat naprosto nové vzpomínky, jelikož vychází z dalších informačních zdrojů jako je fotografie, film či kniha a přijmout je za své, ačkoliv se jim takové události nikdy nestaly. Welzer uvádí jeden z příkladů tohoto vynalézavého charakteru paměti. Zprvu se jednalo o velmi úspěšný a oceňovaný autobiografický příběh Binjamina Wilkomirskiho, který se v knize prezentoval jako přeživší dítě holocaustu. Jeho příběh byl však smyšlený. Wilkomirski nebyl ani židovského původu ani obětí nacistické perzekuce. Ovšem intenzivně se zabýval touto problematikou, četl tematickou literaturu a vytvořil si svou holocaustovou minulost, jež převzal do své paměti a stvořil si tak identitu oběti holocaustu (Kreisslová, 2013: 45-46).

Sám Welzer (2010) se zabýval otázkou spolehlivosti vzpomínek v rámci výzkumu rodinné paměti. Studie sledovala obraz vzpomínek na období nacismu a holocaustu, jenž je předáván mezi třemi generacemi Němců a má vliv na utváření rodinné paměti. Výzkum ukázal, že obsah předávaných vzpomínek je zpravidla pozitivnější, rodinní příslušníci byli obvykle vyobrazováni jako oběti, vystupující proti ideologii a jejich případná kompromitující minulost byla rodinným tabu.

Paměť je tedy selektivní a účelová. Z minulosti si vybírá to, co zapadá do pozitivního sebeobrazu její skupiny. Vzpomínky, které pak do tohoto obrazu nezapadají, má tendenci vytěšňovat.

4.3 Kolektivní paměť

První, kdo významně obrátil pozornost sociologie směrem k paměti, byl francouzský filozof a sociolog Maurice Halbwachs, jenž je vnímán jako ten, kdo k tomuto paradigmatu položil základy (Maslowski 2014: 30-31).

Halbwachs věnoval problematice paměti několik stěžejních prací, mezi které patří *Společenské rámce paměti (Les cadres sociaux de la mémoire)* vydaná roku 1925, *Legendární topografie evangelií ve Svaté zemi (La Topographie légendaire des Évangiles en Terre Sainte)* z roku 1941 a poslední dílo, kterým chtěl zkoumání této problematiky uzavřít, *Kolektivní paměť (La mémoire collective)*. Tato poslední publikace byla vydána autorovou dcerou Jeanne Alexandre pět let po jeho smrti (1950) (Šubrt 2007: 140).

U Halbwachsova přístupu k otázce paměti je znatelné působení vlivu jeho dvou významných učitelů Henriho Bergsona a Émila Durkheima. V Bergsonově filozofii hraje paměť jednu z klíčových rolí. Dalším ústředním pojmem je trvání, které chápe jako

ustavičnou změnu v čase. Proto každý přítomný okamžik je vždy bohatší o vzpomínku na okamžik předchozí. Subjektivnost našeho vnímání pak spočívá především v příspěvku naší paměti (Bergson 2003: 50). Durkheimův pojem kolektivního vědomí byl pro Halbwachse nejen velkou inspirací, ale poskytl mu rovněž základy pro jeho snahu překonat bergsonovský subjektivismus a interpretovat paměť jako společenský fenomén (Assmann 2001: 36).

Ústřední teze, která zastává ve všech Halbwachsových dílech významnou roli, se týká společenské podmíněnosti paměti. Existence lidské paměti je závislá na existenci kolektivní paměti. Čili pokud neexistuje kolektivní paměť, pak ani ta lidská. Odhlíží od biologické báze paměti a tvrdí, že individuum vyrůstající v naprosté izolovanosti žádnou paměť nemá. Paměť v člověku narůstá až v průběhu jeho socializace a je tedy jasně ovlivněna společností, kterou je jedinec obklopen. Podle Halbwachsova přesvědčení individuální paměť vůbec neexistuje. Proto staví do popředí pozornosti vzájemné sociální působení, jež je rozhodujícím faktorem zapamatování. Halbwachs (2009: 65) svůj postoj demonstruje na příkladu vzpomínek z dětství. „*Absenci vzpomínek z nejtělejšího dětství je proto třeba rozumět tak, že jsme ještě nebyli sociálními bytostmi, a nejsme proto schopni naše vjemy o nic opřít.*“ Halbwachs nepopírá, že tím, kdo „*má*“ paměť, je jednatel, avšak jeho paměť získává tvar až v kolektivu. Kolektivy samy o sobě sice žádnou paměť „*nemají*“, ale určují paměť svých příslušníků. Vzpomínky, včetně těch osobních, se formují pouze díky komunikaci a interakci v rámci společenských skupin (Assmann 2001: 36).

Halbwachs odlišuje individuální a kolektivní paměť. Ačkoliv je pro něj i individuální paměť sociálním fenoménem, představuje pouze vjemy konkrétního jedince. Oproti tomu vzpomínky mají původ v myšlení skupiny, v komunikaci a interakci, které v jejím rámci probíhají. Pamatujeme si takové události a osoby, o nichž komunikujeme nebo je komunikováno, a je tedy lokalizováno v kolektivní paměti. Halbwachs zavádí pojem sociálních rámců paměti, které jsou konstituovány lidmi žijícími ve společnosti, a na které je paměť vázána. Tento rámec umožňuje jedinci vzpomenout si, rozpoznat a lokalizovat vzpomínky. Bez této sociální lokalizace není člověk schopen vzpomínku nejen nalézt, ale ani ji jakkoli pojmově uchopit (Šubrt 2007: 142).

Ačkoliv je Jan Assmann hlavním propagátorem Halbwachsových myšlenek, nepovažoval kolektiv jako subjekt paměti a vzpomínky, ale za subjekt považoval vždy jednotlivého člověka, avšak v závislosti na rámcích, které zajišťují organizaci jeho vzpomínky (Assmann 2001: 37).

Halbwachsova koncepce vysvětluje rovněž proces zapomínání. Jak již bylo řečeno, paměť žije a uchovává se v komunikaci. Pokud dojde k přerušení komunikace a tedy zmizí nebo se změní referenční rámce komunikované skutečnosti, vede to k zapomnění. „*Vzpomínáme si jen na to, o čem komunikujeme a co můžeme lokalizovat v referenčním rámci kolektivní paměti*“ (Assmann 2001: 37). Halbwachs uvádí příklad profesora, který už více jak deset let učí na stejném lyceu. Po letech jej potká někdejší student, který mu začne vyprávět o bývalých spolužácích a příhody se studiem společné. Profesor si však nic nepamatuje. V tomto případě se tak děje proto, že třída je jako skupina ve své podstatě pomíjivá. Tím spíše, zahrneme-li do ní učitele. Dříve, původně jasně vymezená a ohraničená skupina se rozplyne. Pro žáky bude možná ještě chvíli žít, při nějakých příležitostech budou mít ještě možnost si zavzpomínat a popřemýšlet o ní. Nicméně z hlediska profesora je tomu jinak. Ve třídě vykonával svou práci. Profesorova výuka, povzbuzování, kárání a různé projevy byly pouhé návyky a způsoby spojené s výkonem práce. Nic z toho nezakládá soubor vzpomínek spojený s konkrétní třídou. Pro profesora nevzniká žádná dlouhodobá skupina, již by zůstal členem, aby s ní vzpomínal na minulost. Mezi profesorem a skupinou, obsahující třídu a dané události, již neexistuje kontinuita. Náhlá absence kontinuity je dle Halbwachse způsobena nejen proto, že „*skupina, v jejímž rámci jsme kdysi události sledovali, už hmotně neexistuje, ale zejména proto, že už na ni nemyslíme a postrádáme tak prostředky k rekonstrukci obrazů události. [...] Trvání této paměti je proto nutně ohraničené dobou trvání skupiny*“ (Halbwachs 2009: 54-56).

Vše, co vstupuje do paměti, získává v tomto procesu jakousi formu elementu neboli symbolu systému idejí příslušné společnosti. Myšlení sice může probíhat abstraktně, vzpomínání ale postupuje konkrétně. Proto se ideje musí nejprve stát názornými, a teprve poté vstupují do paměti jako předměty. Dochází přitom k neodlučitelnému propojení pojmu a obrazu (Assmann 2001: 38). Halbwachs tento vztah nazývá obraz vzpomínek. Takovýto obraz vzpomínek souvisí vždy s nějakým konkrétním časem a prostorem, a to nikoliv přísně historického či geografického významu. Časovou dimenzi může prezentovat kolektivně prožívaný čas (například kalendář svátků) a prostorově se mohou vzpomínky vázat například k domovu, městu, zemi (Šubrt 2007: 143).

Dalším významným prvkem je vztah ke skupině. Kolektivní paměť je spjata se svými nositeli a není libovolně přenosná. Kdokoli se na ní podílí, dává tím najevo svou sounáležitost ke skupině. Z toho vyplývá, že kolektivní paměť je nejen konkrétní v prostoru

a čase, ale i konkrétní co do identity. To znamená, že se výlučně vztahuje ke stanovisku určité skutečné a živoucí skupiny. Tím, že jedinec participuje na konkrétní paměti skupiny, čímž se současně se skupinou identifikuje, tak se zároveň diferencuje vůči skupině jiné s odlišnou kolektivní pamětí. (Assmann 2001: 39-40). Mohli bychom tedy shrnout, tak jak již bylo řečeno Halbwachsem, že existuje tolik pamětí, kolik existuje skupin (Halbwachs 2009: 129).

S nositeli kolektivní paměti úzce souvisí její další rys – rekonstruktivita³. Žádná paměť neuchovává minulost v té podobě, kterou nějaká daná společnost v nějaké konkrétní době a v konkrétním sociálním rámci zachytila. Neboť z uplynulé doby v ní zůstává jen to, „co může společnost v dané epoše zrekonstruovat příslušným referenčním rámcem“ (Assmann 2001: 40). Nové události a nové změny přinášejí rovněž nový pohled na minulost. To znamená, že obraz minulosti v paměti není stálý, nýbrž je soustavně rekonstruován a reorganizován v důsledku proměňujících se referenčních rámců postupujících přítomností (Šubrt 2007: 143). „Kolektivní paměť tedy operuje v obou směrech, zpětně i vpřed. Paměť rekonstruuje minulost, ale kromě toho také zajišťuje organizaci toho, jak zakoušíme přítomnost a budoucnost“ (Assmann 2001: 42). Minulost tedy existuje jen díky pozornosti, kterou tomu, co minulo, dnes věnujeme. Díky tomu, že si ji lidé stále činně aktualizují, zpracovávají a komunikují, přežívá. „Paměť je re-konstruktivní, operuje tam a zpět. Organizuje a re-konstruuje minulost neustále se proměňujícími referenčními rámci, nahlíží minulost skrz neustále se posouvající prizma do minula ubíhajícího dnes, do historie se zavíjejícího dneška.“ Aby mohla minulosti v budoucnu „pokračovat“, musí být neustále udržována a rekonstruována svými nositeli (Marada 2010: 60-61).

V poválečném období zájem na několik desítek let upadl a až v sedmdesátých letech téhož století se téma paměti a vzpomínky dostává do popředí sociálních a humanitních věd.

³ Otázkou rekonstrukce obsahů paměti se zabýval americký filozof a sociolog George Herbert Mead. Mead však na rekonstruktivitu nahlíží ve zcela odlišném myšlenkovém kontextu. Existenci reality spojuje pouze s přítomností. I když si lidé představují něco z minulosti nebo budoucnosti, jejich představy se budou vždy odehrávat v přítomnosti. Mead se zaměřuje na rekonstruktivní funkci myšlení, kdy lidé v přítomnosti neustále mění své představy a významy, které spojují s minulostí a budoucností. Příčinou jsou nové okolnosti, k nimž pravidelně dochází. Lidé si samozřejmě mohou představovat něco z minulosti nebo budoucnosti, ale tyto představy se vždy odehrají v přítomnosti. K minulosti se tedy lze dostat výlučně skrze přítomnost. Upozorňuje na to, že minulost může být současně odvolatelná i neodvolatelná. Minulé události, tak jak proběhly, jsou neodvolatelné. Nemůžeme změnit činy, které se již staly. Avšak jejich význam, je-li postaven do světla nových problémů a zkušeností, se může změnit (Maslowski 2014: 19). „Minulost je neodvolatelná v tom smyslu, že nemůžeme změnit nebo odčinit věci, které se již staly, pokud však jde o jejich význam, to, jak jsou uloženy, vyvolávány a vybírány z paměti, je minulost odvolatelná a stejně hypotetická jako budoucnost. Je neustále přetvářena a přeformulována na jinou minulost podle hlediska současné přítomnosti“ (Šubrt 2007: 144).

Není tomu náhodou. V této době vznikalo v západních zemích, především v USA, SRN a Francii, nespočet hnutí a spolků nové generace. Vysokoškolští studenti a intelektuálové ostře kritizovali kapitalismus, orientovali se na levicové myšlenky a požadovali zlepšení studijních podmínek a demokratizaci v oblasti vysokoškolského vzdělávání i celé společnosti. Právě kritika poválečné generace, soudobé konzumní společnosti a kultury byla pro “hnutí 68” typická. Další charakteristikou mladé generace byl boj za lidská a společenská práva, sympatie k zemím třetího světa a kritický postoj vůči válce ve Vietnamu. Ideologický základ pro hnutí a protesty poskytla především tzv. Nová levice⁴.

S kulturním pesimismem souvisel velký generační rozkol v Německu mezi těmi, kdo zažili druhou světovou válku a těmi mladými, jež ji nezažili. V sedmdesátých letech dorostla hojná poválečná generace dětí, v té době již vysokoškolských studentů, která se začala bouřit proti starší generaci. Mladá generace po ní požadovala kritickou reflexi minulosti, vzpomínání na období nacismu s úmyslem tak vytvářet rekonstrukci kulturní paměti v protikladu k příběhům oficiální historie. Právě vyrovnání se s totalitní minulostí bylo v mnoha německých rodinách problematické. Lidé chtěli po válce budovat stát, rodinu se snahou jí dobře zaopatřit a na minulost zapomenout, a tak docházelo k velkým generačním rozporům. Zejména díky této kulturní revoluci se vzpomínání posouvá na vědeckou úroveň (Langguth 2001: 98-99).

Znovuobjevený zájem o téma paměti a vzpomínky v sedmdesátých letech 20. stol. byl podle Assmanna (2001: 15) podmíněn rozmachem tzv. umělé paměti, čili nových elektronických médií pro ukládání dat. Za možná rozhodující motiv považuje vymírání generace očitých svědků - živých vzpomínek na nejtěžší zločiny lidských dějin. Jedná se ale rovněž o reflexi stavu evropské kultury, diskusi o moderně a postmoderně, transformační procesy ve střední a východní Evropě nebo problémy hledání identity (Šubrt 2007: 140).

V uplynulých desetiletích byla otázka paměti živá zvláště mezi badateli ve Francii. Současný francouzský historik Francois Hartog se hlásí ke stanovisku, že paměť se stala novým paradigmatem společenských věd. Původní Halbwachsův koncept kolektivní paměti tak ve frankofonním prostředí rozpracoval například historik Pierre Nora (1984) či Jacques Le Goff (1988). V německém prostředí je to především Jan Assmann (např. 2001).

⁴ Nová levice je myšlenkový směr levicového zaměření, prosazující se od 60. let 20. století zejména v USA a zemích západní Evropy. Termín vznikl jako odlišení se od levice aplikované na východě. Proti levici, kterou prezentoval Sovětský svaz, Nová levice vystupovala. Rovněž kritizovala svou vlastní levici integrovanou do systému politických stran včetně levic „vládnoucích“ v sovětském bloku (Sokačová 2005, online).

4.4 Kulturní a komunikativní paměť

Kulturní paměť se vztahuje k jedné z vnějších dimenzí lidské paměti. Paměť je sice považována za ryze niterný fenomén, lokalizovaný v mozku jedince, nicméně stanovit, jaký obsah paměť zaznamenává, jak tyto informace uspořádává nebo jak dlouho je v paměti uchovává „*je v naprosto zásadní míře otázkou nikoli vnitřní kapacity a řízení, nýbrž vnějších, tj. společenských a kulturních rámcových podmínek*“ (Assmann 2001: 23).

Základem teorie kulturní paměti je distinkce mezi dvěma modalitami neboli vzpomínkovými typy Halbwachsovy kolektivní paměti. Koncept manželů Assmannových, který je v mnoha aspektech „zavázán“ Halbwachsovým poznatkům, je založen na přesvědčení o kvalitativním rozdílu mezi kolektivní pamětí, jejíž podstatou je každodenní interakce a komunikace a pak kolektivní pamětí více institucionalizovanou, opírající se o rituály a média. Assmannovi rozlišují dva paměťové rámce – komunikativní paměť na jedné straně a kulturní paměť na straně druhé (Erl 2005: 28).

Komunikativní paměť zahrnuje vzpomínky, které člověk sdílí se svými současníky. Jedná se o takové vzpomínky, jež se vztahují k nedávné minulosti. Vzpomínky uchované v komunikativní paměti můžeme rovněž nazývat živoucími nebo živými vzpomínkami, a to z jednoduchého důvodu. Tato paměť vzniká a rozvíjí se v prostředí určité skupiny a v určitém čase a s časem taktéž zaniká, respektive zaniká se svými nositeli. Když nositelé ztělesňující skupinu zemřou, paměť s nimi zaniká a je nahrazena novou. Paměť skupiny zahrnuje živé vzpomínky dobových svědků ze tří až čtyř po sobě jdoucích generací (Assmann 2001: 48). Komunikativní paměť obsahuje osobité skupinové chápání toho, co jednotliví členové této skupiny považují za svou minulost a jaký význam konkrétním událostem přisuzují. „*Je to živoucí paměť, jejíž pravdivostní kritéria jsou orientována na skupinovou loajalitu a identitu zvanou „My“*“ (Welzer 2010: 13).

Vzpomínky komunikativní paměti jsou dnes předmětem orální historie, výzkumnou metodou současné historiografie, která se nezakládá na písemném svědectví historických pramenů, nýbrž na přímých vzpomínkách vyprávěných bezprostředními účastníky. Český historik Miroslav Vaněk popsal orální historii jako obraz lidské minulosti popsaný vlastními slovy. U takto vytvářených obrazů minulosti se rovněž můžeme setkat s pojmenováním „*dějiny každodennosti*“ či „*dějiny viděné zespoda*“ (Šubrt 2007: 146).

V kulturní paměti se komunikativní minulost přetransformovává a usazuje do symbolických figur. Tyto figury vzpomínek zakládají skupinovou identitu. Při vzpomínce

na své dějiny a zpřítomněním fundujících vzpomínkových figur si skupina svou identitu zajišťuje. Pro kulturní paměť je podstatná historie vzpomínky, nikoli historie faktická. Právě mýty můžeme považovat za vzpomínkové figury. Mýtus je historie, která se vypráví. Assmann (2001: 50) na příkladech ukazuje sakrální rys kulturních vzpomínek⁵. Vzpomínkové figury mají určitý náboženský smysl a jejich zpřítomnění ve vzpomínce mívá obvykle sváteční charakter. Tím, že se vzpomínkou stává z dějin mýtus, nepozbývá na své skutečnosti, nýbrž získává realitu ve smyslu trvalého normativního a formativního působení. Oproti komunikativní paměti, kde je nositelem vzpomínek celá skupina, kulturní paměť má vždy svého speciálního nositele v podobě šamana, kněze, učitele, spisovatele apod.

Assmann (2001: 51-52) nahlíží na komunikativní a kulturní paměť jako na bipolární pojmy. Staví je naroveň protikladu všedního dne a svátku, všední a sváteční paměti. Tuto polaritu nazývá časovou dimenzí a ve společenské dimenzi ji vidí mezi sociální elitou vědění a obecnými příslušníky skupiny. Polaritu vzpomínky si máme představit jako „*dva samostatné systémy, které po vzoru hovorové a vybroušené řeči existují paralelně a navzájem se vymezují.*“

Polaritu komunikativní a kulturní paměti lze popsat obrazem krajních bodů na stupnici. Pro přehlednost bude využit model stupnice s příslušnými póly v následující tabulce.

Tabulka 2: Polarita komunikativní a kulturní paměti

	Komunikativní paměť	Kulturní paměť
obsah	dějinné zkušenosti v rámci individuálních biografí	mytické pra-dějiny, události náležící do absolutní minulosti
formy	neformální, málo zformované, rozvíjející se přirozeně, vznikající každodenním stykem	ustavené, vyšší stupeň zformovanosti, obřadná komunikace, svátek
média	živoucí vzpomínka v organické paměti, zkušenost a informace z doslechu	ustálené objektivizace, tradiční symbolická kodifikace/inscenace slovem, obrazem, tancem atd.
časová struktura	80-100 let, časový horizont 3-4 generací, který se posouvá spolu s přítomností	absolutní minulost, mytický pra-věk
nositelé	nespecifičtí, doboví svědci určitého vzpomínajícího společenství	specializovaní nositelé tradice

Zdroj: *vlastní vypracování dle Assmann 2001: 53*

⁵ Jako příklady uvádí exodus, putování pouští, získání země, vyhnanství. Například exodus je, zcela nezávisle na problému své historicity, fundamentálním mýtem Izraele. Slaví se v rámci svátku Pesach a jako takový patří do kulturní paměti národa (Assmann 2001: 50).

Přestože Assmann považuje tyto typy kolektivní paměti za bipolární pojmy, jsou od sebe jen stěží oddělitelné. Jedinová paměť je formována jak komunikativní, tak kulturní paměti. V rámci komunikativní paměti hovoříme o vlastních zkušenostech či získaných a generacemi předávaných vzpomínek. Takové vzpomínky, jež jsou formovány skrze místa paměti nebo tradice, řadíme do paměti kulturní. V praktické části předkládané práce bude obou forem kolektivní paměti využito.

4.5 Místa paměti

Koncept místa paměti je úzce spojován s rozmachem studia historické paměti. Jeden z nejvýznamnějších vědců zabývajících se vztahem paměti a historie je francouzský historik Pierre Nora. A právě Norovi patří zásluhy, že výzkum kolektivní paměti teoreticky prohloubil o místa paměti⁶. Nora bezpochyby vycházel z teoretických základů svého předchůdce Maurice Halbwachse, kterého opětovně vynesl na vědecké výsluní (Maur 2014: 142).

Po vzoru Halbwachse staví Nora do ostré opozice paměť a historii. Nora (1996: 42) paměť nazývá životem, který vždy nesou skupiny živých a je tudíž v neustálé evoluci. Je fenoménem aktuálním, prožívaným ve věčné přítomnosti. Historie je problematickou a neúplnou rekonstrukcí toho, co už není. Je zobrazením minulosti. Halbwachs (2009: 125) popisuje kolektivní paměť jako souvislý proud myšlení, v jehož nepřetržitosti není nic umělého, „protože z minulosti uchovává jen to, co je z ní dosud živé nebo schopné žít ve vědomí skupiny, která ji udržuje.“ Historie člení běh staletí na období. Mezi jednotlivými obdobími vnímáme velké změny. Směr úvah, hodnocení lidí a událostí, tradice, výhledy do budoucnosti. V nepřetržitém vývoji kolektivní paměti nejsou tak jasně dělicí čáry, jako je tomu v historii. Můžeme zde vnímat pouze nepravidelné a neurčité hranice. Paměť společnosti se táhne až tam, kam sahá paměť skupin, ze kterých se společnost skládá. De facto existuje více kolektivních pamětí, což je další rys, který odlišuje kolektivní paměť od historie. Ta je jednotná a tedy jedna. Ačkoliv můžeme rozlišovat například historii

⁶ Svě ústřední myšlenky Nora promítá do skupinového projektu: *Les lieux de mémoire* (Místa paměti) z let 1984 – 1992. Cílem tohoto projektu bylo ukázat proces postupného vytváření francouzské národní identity okolo pomníků, knih a rituálů, jež konstituovaly a rozvíjely paměť národa. Na projektu se podíleli přední francouzští historici a je považován za jedno z nejdůležitějších děl posledních desetiletí (Nora 1996: 40).

jednotlivých zemí, v těchto „samostatných“ celcích není nic nadřazeno, a kterýkoliv fakt je stejně zajímavý jako každý jiný (Halbwachs 2009: 125-129).

Nora (1998: 9) vyjadřuje polaritu pojmů paměti a historie následujícími protiklady. Historii nazývá „intelektuální a sekulární operací, která jako taková vyzývá k analýze a kritické rozpravě. Paměť umísťuje vzpomínku do posvátného, historie ji z něj vyhání, činí ji prozaickou. Paměť vychází ze skupiny, kterou sceluje. Historie naopak patří všem a nikomu, což ji svěřuje poslání univerzálního. Paměť je zakořeněná v konkrétnu – v prostoru, gestu, obrazu a předmětu. Historie se napojuje pouze na míjení času, na proměny a vztahy věcí. Paměť je absolutnem, historie zná jen to relativní.“ Nora (1998: 13) tedy pokládá ostrou hranici mezi paměť a historií, kde paměť představuje žitou minulost a historie spíše odraz této minulosti. Ovšem jsou zde právě ona místa paměti, někde mezi paměti a historií, místa, v nichž paměti utvářené vědomí přetrvává v historii.

V termínu místa paměti spatřoval jeho tvůrce „označení živoucího pouta mezi přítomností a minulostí“. Vysvětloval je jako živelnou reakci historického vědomí na pokroky historického tedy vědeckého poznání, jež rozkládalo tradiční kolektivní paměť. Ta odolávala a bránila se tím, že se začala upínat ke konkrétním místům, která reprezentovala jisté momenty z minulosti a jejichž prostřednictvím události připomínala. Jako klíčový jim byl rovněž přikládán význam pro danou pospolitost – národní, regionální i lokální. Již koncem 19. století německý historik Ernst Bernheim nazýval objekty, které po sobě a o sobě zanechávaly minulost, speciálním typem pozůstatků minulosti. Pojmenoval je „Denkmäler“, tedy památky (Hroch 2014: 54-55).

Místa paměti konstituuje hra paměti a historie. Jejich interakce, jež ústí v jejich vzájemné nadměrné podmiňování. Jde tedy o místa vzniklá jak z intervence paměti, tak historie. „Jsou to místa smíšená, hybridní a vzešlá z mutací, niterně protkaná životem a smrtí, časem a věčností, ve spirále kolektivního a individuálního, prozaického a posvátného, nehybného a pohyblivého.“ Základním důvodem existence míst paměti spočívá v zastavení času, v pozdržení nástupu zapomnění a ve fixaci určitého stavu věcí. Místa paměti žijí jedině díky své schopnosti proměny ze smrti v nesmrtelnost a ze zhmotnění nehmotného. Žijí díky neustálému oživování svých významů (Nora 1996: 56).

Nora (1998: 10-11) popisuje místa paměti jako kombinace materiálních, symbolických a funkčních prvků. Symboličnost místa paměti nabývají skrze obraznost například prostřednictvím mytologie. Materiálním místem mohou být muzea či archivy a funkčním

prvkem míst paměti jsou pak školní učebnice, závěť nebo sdružení bývalých spolubojovníků. Uvedené tři složky spolu vždy koexistují. Propojují se na každém místě paměti a prolínají se různou měrou a intenzitou.

Místa paměti se rodí a žijí z pocitu, že neexistuje žádná spontánní paměť, proto je třeba vytvářet archivy, slavit výročí, organizovat oslavy, pronášet smuteční projevy, provádět notářské záznamy a tím chránit paměť, protože tyto úkony nejsou přirozené. Bez ochrany vzpomínek by historie taková místa vymetla. Kdyby však nebylo ohroženo to, co je bráněno, nebyla by ochrana vůbec nutná. Kdybychom vzpomínky skutečně prožívali, nebyly by pak potřebné. A kdyby se jich pak historie nezmocňovala se snahou je překroutit, proměnit a fixovat, nestala by se z nich místa pro paměť. Právě tento pohyb sem a tam je ustavuje: *„okamžiky historie vyrvané pohybu historie, a přece tomuto pohybu vrácené. Ne už zcela život, ne zcela smrt, jako mušle na břehu, když nastane odliv moře živoucí paměti“* (Nora 1998: 11).

Michel Foucault (2003: 81-82), francouzský filozof, psycholog a historik, považuje muzeum, památník či pomník za druh specifického časoprostoru, který nazývá heterotopie. Heterotopie je na rozdíl od utopie spojována s reálnými místy. Začíná fungovat ve chvíli, kdy se člověk dostane do určité absolutní roztržky s tradičním časem. Vyznačuje se nepřetržitým shromažďováním časových artefaktů. Právě muzea a archivy slouží jako shromaždiště času, jsou „průsečíkem“ všech časů v jediném prostoru, ačkoliv stojí mimo něj. *„Myšlenka shromažďování všeho, založení jakéhosi všeobecného archivu, vůle uzavřít do jediného místa všechny čas, všechny doby, všechny formy, všechny proměny vkusu, myšlenka vybudování místa všech časů, jež samo je mimo veškerý čas a jeho ničivé účinky, plán uspořádat tímto způsobem jistou neustávající a nekonečnou akumulaci času v jediném nepohyblivém místě, celá tato myšlenka patří k naší modernitě“* (Foucault 2003: 82).

4.6 Kolektivní trauma

S posunem otázky kolektivní paměti a identity do centra výzkumného dění v posledních desítkách let úzce souvisí relativně nový koncept kolektivního traumatu. Vlnu zájmu způsobila klíčová publikace *Kulturní trauma a kolektivní identita* z roku 2004, na které se podílelo několik významných sociologů jako Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Smelser a Piotr Sztompka. Koncept kolektivního nebo rovněž kulturního traumatu vznikl v souladu s Freudovým analytickým schématem traumatu

z oblasti psychoanalýzy⁷ a jeho přenesením na kolektivní úroveň ve smyslu celonárodních celků a celých skupin (Tomášek 2014: 182-188).

Na rozdíl od individuálního traumatu, jež zahrnuje velké emocionální úzkosti jedince způsobené narušením psychiky či fyzickým zraněním, kulturní trauma odkazuje na dramatickou ztrátu identity, narušení sociální struktury a institucí na úrovni kolektivity (Eyerman 2001: 2). Podle Alexandera (2004: 1) ke kulturnímu traumatu dochází, „*jestliže členové určité kolektivity pociťují, že jsou vystaveni hrůzostrašné události, jež v jejich vědomí zanechává nesmazatelnou stopu, která navždy poznamenala jejich paměť i budoucí identitu.*“ Pro Smelsera je kulturní trauma vzpomínkou, která je a) zatížena negativním afektem, b) reprezentována jako nesmazatelná a c) považována za ohrožující existenci společnosti a porušující jeden nebo více ze základních kulturních předpokladů (Eyerman 2001: 2).

Trauma je chápáno jako reakce na kolaps legitimních institucí a struktur, je odpovědí na kulturní dezorientaci v dané skupině, kde katastrofické události vpadnou do obvyklého života, ve kterém zažité významy, jež považovala skupina za samozřejmé, jsou narušeny. Ohrožení identity nemusí být okamžitě zaznamenáno, ale může být reflektováno zpětně s určitou krystalizací a rekonstrukcí minulosti (Tomášek 2014: 188). Mezi jevy s traumatickým potenciálem jsou řazeny genocidy, okupace, mezinárodní a národní konflikty, vynucené migrace, ekonomické krize nebo živelné pohromy. Podle Giesena (2001: 173-176) však spouštěcím mechanismem traumatu může být jakákoliv náhlá a šokující událost, která svým charakterem přesahuje individuální rovinu a ohrožuje tak integritu a stabilitu sociálního systému ztrátou důvěry v sociální instituce a narušením vazeb na úrovni rodiny či státu.

Na kolektivní trauma je autory stěžejní publikace nahlíženo jako ke kulturně konstruovanému procesu. Zásadní význam přiřkládají jeho nositelům, mluvčím či reprezentantům identity a kultury, kam řadí veřejné intelektuály, politiky, žurnalisty, vůdce hnutí apod. Zda událost získá podobu společenského traumatu, závisí pak na vědomém úsilí těchto představitelů a mluvčích. Ti představují různé segmenty společnosti, které se mohou odlišovat jak v intenzitě prožívané události, tak ve významech, jež jí přisuzují. Skupiny se pak vědomě snaží prosadit či potírat aplikaci konceptu traumatu na danou událost.

⁷ Psychiatrické pojetí traumatu jedince se stalo aktuálním zejména v souvislosti s válkami, například se zkušeností vojáka čelícího masové smrti kolem něj a s pozdější formulací dalších fyzických a psychických zkušeností včetně znásilnění, zneužívání dětí, z prožití dopravních nehod apod.

Interpretace minulých událostí, včetně těch s traumatickým podtextem, je tedy bezprostředně spjata s přítomným postavením, identitou a zájmy aktérů. Aby se však trauma stalo kolektivním, musí být událost chápána jako zásadní pro existenci či identitu dané společnosti jako celku. V souvislosti s tím musí být zahrnuta do oficiálního diskurzu jejích vzdělávacích, kulturních a politických institucí (Barša 2011: 50-52). Giesen považuje za nositele traumatu především specifickou generaci, jež je bezprostředně vázaná k traumatizující události. Daná událost je sdílená pouze v životě této generace, nikoliv s žádnou předcházející ani následující. To je příčinou vzniku osobitého generačního pouta a vzájemného porozumění, jež nemůže být jednoduše sdíleno jinou generací, která neprošla stejnou traumatickou událostí. V této souvislosti pak s odchodem konfrontované generace mizí podstata a autentičnost traumatizující události (Giesen 2007: 72-74).

Ačkoliv se Giesen hlásí rovněž k chápání kolektivního traumatu Alexandera, jeho pohled je částečně odlišný. Alexander zdůrazňuje jeho konstruktivistický charakter a připisuje význam masovým médiím, jež působí na členy společenství. Tvrdí, že kolektivní trauma je zakořeněno v události nebo v sérii událostí, se kterými není podstatná bezprostřední zkušenost. Tyto zážitky jsou obvykle medializované prostřednictvím tisku, rozhlasu či televize a zahrnují prostorový i časový odstup mezi událostí a její přímou zkušeností. Medializované zkušenosti vždy zahrnují selektivní konstrukci a reprezentaci samotných aktérů. To, co je významné a co bude prezentováno, je tedy výsledkem akcí a rozhodnutí těchto aktérů (Eyerman 2001: 3). Trauma v tomto chápání není traumatickou událostí samo o sobě, nýbrž nabývá svého významu v souběhu s kontextem. Ke kulturním traumatům tedy nedochází, nýbrž jsou konstruována skrze symbolické kódy a diskurzy (Alexander 2004: 11).

Traumatickou událost může rovněž předávat jednatel na další příslušníky nebo generace dané rodiny či etnické skupině, kteří traumatické události nebyli osobně přítomni, avšak takovéto šíření a prožívání událostí menšími i většími skupinami ještě nemusí nutně představovat kolektivní trauma. K jeho konstituci je klíčová jeho artikulace ve veřejném prostoru. A to ho činí kvalitativně odlišným od traumatu psychického (Barša 2011: 49).

Jak bylo popisováno výše, kolektivnímu traumatu předchází narušení sociálního systému. Trauma není příčinou ani následkem události, nýbrž se jedná o proces, který má základ v kulturní a sociální změně, jež je způsobená náhlou, neočekávanou a zásadní událostí, která postihuje velkou část populace. Výsledkem je kulturní dezorientace a zmatek

uvnitř dané společnosti, který může vyvolávat úzkost, existenční nejistotu, rozpolcenost apod. Avšak v některých případech, jak tvrdí Sztompka (2004: 168-170), se trauma může stát i sugestivním a sjednocujícím rysem.

Jakmile se proces kolektivního traumatu dostane do fáze zklidnění, dochází k postupnému ústupu vyvolaných emocí a obav o budoucí existenci kolektivity. S ubíhajícím časem se začnou objevovat různé formy vzpomínání v podobě muzeí, dalších typů památníků či národních svátků, jejichž účelem je připomínat a předávat minulou děsivou zkušenost dalším generacím. Dochází tedy k jakési objektivizaci traumatické události, jež má snahu o její udržení v povědomí kolektivní paměti společnosti (Alexander 2004: 22-23).

Zatímco na jedné straně stojí hojně diskutované trauma obětí, na opačném pólu nalezneme trauma viníků. Traumata se vzájemně liší především v morálním aspektu. Utrpení bude pro obě strany společné. To, co jednotlivé nositele traumatu od sebe odlišuje, je rozdílná interpretace a postavení na opačných stranách pomyslné morální hranice (Robben 2005: 348). Stejně tak jako má hrozivá zkušenost traumatický dopad na její oběti, může mít událost vliv na kolektivní identitu jejích viníků a stát se jejich kolektivním traumatem. O traumatu viníků můžeme hovořit tehdy, pakliže společnost připustí, že její členové těmito viníky jsou. Pachatelé však málokdy přiznávají svoji vinu a participaci na událostech. Zpravidla se k minulosti nevyjadřují či popírají vinu a mají tendenci skrývat svoji identitu. Po období latence, jež Giesen (2004b: 115-116) nazývá „koalicí ticha“, je na trauma opětovně soustředěna pozornost a stává se předmětem společenského i mezigeneračního diskurzu. Kolektivní traumata nemohou být nikdy vyřešena a ani nikdy neodchází. Mohou být pouze některými skupinami (vědomě) upozaděna a jinými naopak (vědomě) udržována při životě (Barša 2011: 54).

4.7 Genocida

Ačkoliv masové vraždění lidské společnosti probíhalo již od pradávna, k pojmenování a institucionalizaci tohoto fenoménu došlo až ve 20. století. Jak popsal Leo Kuper (1981: 9) v jedné ze svých studií zabývajících se genocidou, „*jedná se o nové označení, ale starý fenomén*“. Rozdíl lze však spatřit v tom, že až do 20. století byla genocida používána racionálně, jako nástroj k dosažení konkrétního cíle. Ve 20. století je genocida „*monopolní či ideologická, tudíž domácí: jsou při ní likvidovány vnitřní skupiny, aby byl zajištěn monopol nějaké moci nebo dosaženo triumfu nějaké ideologie*“ (Ternon 1997: 63-64).

Termín genocida byl poprvé zaznamenán Raphaellem Lemkinem⁸ v knize *Axis Rule in Occupied Europe*, publikované v roce 1944, jako reakce na válečné praktiky nacistického Německa. V té době převládalo mínění, že se jedná o nový, dosud nepojmenovaný druh hromadného násilí, pro které bylo potřeba etablovat nové označení (Schabas 2009: 132).

Přestože genocida má svůj přesný význam, její vymezení bývá obtížné. Potíž souvisí s klasifikací toho, co všechno spadá pod tento pojem a jaké jsou jeho hranice. Zpočátku byl termín spojován výhradně s židovským holocaustem. Avšak pokud by byl holocaust stanoven jakousi normou pro genocidu a byla by na základě této jedinečné události definována, tak jeho rozsahem, dokumentací, sofistikovaností a následným precizním bádáním by žádný jiný případ tuto normu nesplnil, ačkoliv by byl genocidní charakter zcela jednoznačný (Shaw 2003). Na druhé straně, i když byl zpočátku termín genocida používán spíše sporadicky, později, dle slov Yvese Ternona (1997: 6), „*toto slovo samo zevšednělo natolik, že se jím ohání každý, kdo se jako příslušník nějaké skupiny považuje za oběť nespravedlnosti či pronásledování*“. Je tudíž nezbytné se významu držet, kodifikovat ho, a tím zabránit odchylkám v jeho významu.

Problematický je jedinečný charakter každého případu hromadné vraždy. Je nezbytné reflektovat tuto jedinečnost a zároveň pátrat po styčných bodech s obdobnými případy. Přitom však musí být brán zřetel na choulostivost problematiky, potažmo na ty, kteří by mohli jakoukoli komparaci tragédie svého společenství pocítovat jako urážku své kolektivní paměti. Jak popisuje Ternon (1997: 8-9), vyšetřovatelé musí „*vyjmout každou událost z rigidního rámce teorií a pojmů a zasadit ji do jejího kontextu, to znamená vzít v úvahu kulturní prostředí a ducha doby. A nakonec musí učinit zřejmě nejchoulostivější krok – musí detailně posoudit extrémní situace a neztratit přitom rigoróznost a objektivitu.*“

⁸ Raphael Lemkin (1900 – 1959) byl polský právník a profesor mezinárodního práva na Yaleké univerzitě. Vzhledem ke svému židovskému původu v roce 1939 uprchl do Švédska a později do Spojených států. Lemkin se problematikou masových vražd zabýval již při svém studiu na vysoké škole, kde reagoval na arménské masakry za první světové války. V roce 1944 publikoval knihu *Axis Rule in Occupied Europe*, která se zabývá poměry na okupovaných území Evropy v průběhu druhé světové války, a kde se poprvé objevuje pojem genocida. V dalších letech se Lemkin snažil prosadit jeho koncept genocidy do mezinárodního trestního práva, přičemž intenzivně spolupracoval s Organizací spojených národů. Po jednomyslném hlasování Valného shromáždění Organizace spojených národů v roce 1948 byla přijata Úmluva o zabránění a trestání zločinů genocidy, v rámci které byl Lemkinův koncept genocidy zaveden do mezinárodního trestního práva (Schabas 2009: 29-34).

4.7.1 Vymezení a definice genocidy

Výraz genocida pochází z latinského genocidum a znamená vyvražďování příslušníků národních, etnických, rasových či náboženských skupin s cílem zničit tyto skupiny jako část lidstva (Beneš 2001: 27). Termín vznikl z řeckého kořene slova genus, znamenající původ či rod a z latinského slovesa caedere ve smyslu zabít (Ternon 1997: 32).

Autorem prvotní definice genocidy, na jejímž základě byl formulován její koncept do mezinárodního trestního práva, je Raphael Lemkin. Pojem genocida chápal v širším pojetí ve srovnání s dneškem, jak je viditelné v následujícím textu. Obecně řečeno nejde nutně o okamžité vyhlazení, spíše se jedná o koordinovaný plán různých akcí cílených k destrukci esenciálních základů života národnostních skupin, s cílem zničit skupiny samotné. Účelem takového plánu je desintegrace politických a sociálních institucí, kultury, jazyka, národního cítění, náboženství a ekonomického života národních skupin a destrukce osobní bezpečnosti, svobody, zdraví, důstojnosti a dokonce individuálních životů osob patřících k takové skupině. Genocida je řízena proti národní skupině jako takové a akce, které zahrnuje, jsou směřovány proti individuí, nikoliv kvůli jejich individuálním vlastnostem, ale vzhledem k jejich příslušenství k národní skupině (Schabas 2009: 29).

Tato Lemkinova idea se stala součástí rozsáhlého hnutí za revizi mezinárodního trestního práva, které vzniklo v období mezi světovými válkami a po roce 1945 bylo podpořeno světovou veřejností, jež si uvědomovala vyhlazovací charakter nacistické politiky. Spojenci se přesvědčili o nezbytnosti mezinárodní organizace, která by předcházela opakování takovýchto katastrof a pro pojmenování nacistických zločinů nakonec přijali Lemkinovu genocidu (Ternon 1997: 13-14).

Úmluva o prevenci a trestání zločinu genocidy⁹, jež vznikla jako přímá reakce na ukrutnost druhé světové války, definuje genocidu jako „*spáchání určitých činů s cílem vyhladit určitou národnostní, etnickou, rasovou či náboženskou skupinu a zavazuje státy, aby vydávaly osoby obviněné ze zločinů genocidy do rukou spravedlnosti*“ (Informační centrum OSN 2005).

Obsah Úmluvy i definice samotné genocidy vyvolaly pozitivní i negativní reakce. Podle části odborné veřejnosti byla Úmluva nedostatečná a diskutabilní už v době sjednávání. Především na nátlak delegátů Sovětského svazu nebyly do Úmluvy zahrnuty

⁹ Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocida, přijata Valným shromážděním OSN 9. prosince 1948 v Paříži jako rezoluce Valného shromáždění 260. V platnost vstoupila dne 12. ledna 1951.

politické skupiny, ačkoliv by bylo logické i spravedlivé je postavit na úroveň skupin náboženských. Vyloučením politických, ekonomických, kulturních, sociálních a sexuálních skupin z Úmluvy tak bylo umožněno vládám vyhlazovat lidské skupiny, označí-li je jinými nálepkami. Návrh rozšířené definice genocidy předložil Pieter Drost, který toto nebezpečí registroval. „*Ve své nejzávažnější formě je zločin genocidy úmyslnou likvidací lidských bytostí, chápaných individuálně vzhledem k jejich příslušnosti k jakémukoli lidskému společenství jako takovému*“ (Ternon 1997: 37 cit. dle Drost 1959: 125).

Antonio Cassese hodnotí Úmluvu jak pozitivně, tak negativně. Kvituje uvážlivou definici zločinu, jež trestá i ostatní činy spojené s genocidou jako např. spolčení k spáchání genocidy, účastnictví na ní aj. Dále kladně hodnotí, že zakazuje genocidu páchanou v době míru i za války. Stejně tak jako Pieter Drost, tak rovněž Cassese Úmluvě vytýká, že definice neobsahuje kulturní genocidu či neposkytuje ochranu dalším skupinám jako např. sociálním nebo politickým (Cassese 2008: 130).

Jak je z textu patrné, na definici genocidy reagovalo stále více vědců zabývajících se touto problematikou. Vznikalo mnoho nových vymezení, formulací i různé typologie genocid, jejichž podstata se však v zásadě nikterak nelišila. Norman Naimark vymezil genocidu vůči etnické čistce jako „*plánované vyvraždění určité etnické, náboženské nebo národní skupiny osob nebo její části, a jejím cílem je tedy národ či národy fyzicky zlikvidovat, tj. vyhladit*“ (Naimark 2006: 9). Genocidu a etnickou čistku Naimark pokládá za dva odlišné jevy, které přirovnává k pojům zabití a vražda, kde je patrný podstatný rozdíl v úmyslu zločin spáchat. Účelem etnické čistky je „*odstranit určitý národ (a často i veškeré připomínky jeho existence) z konkrétního teritoria, jinými slovy zbavit se ho a zmocnit se území, které obývá*“ (Naimark 2006: 9). Z definice je tedy zřejmé, že primárním cílem etnické čistky není vyhladit, nýbrž přesídlit, avšak vysídlení jen zřídkakdy probíhá bez použití hrubé síly.

Frank Chalk a Kurt Jonassohn (1990) zavedli do definice podstatný prvek jednostrannosti. Genocidu popisují jako formu jednostranného masového zabíjení, v němž stát nebo jiný orgán má v úmyslu zničit skupinu jako takovou, přičemž členové této skupiny jsou definováni pachatelem. Nedochozí ke střetu dvou sil, nýbrž jedna strana vždy vystupuje pasivně. Jedná se tedy vždy o jednostranné zabíjení prakticky bez odporu menšinové skupiny.

Ačkoliv difference mezi fenomény jako jsou genocida, zločiny proti lidskosti, válečné zločiny, hromadné vraždy, masakry nebo etnocida se zdá být nepatrná, každý z termínů vlastní své konkrétní vymezení, i když s některými shodnými znaky. Je tedy chybné genocidu s ostatními pojmy ztotožňovat či ji za ně zaměňovat.

Genocida a zločiny proti lidskosti mají mnoho společného a někteří vědci jí považují za druh těchto zločinů. Dokonce se i objevují názory, že genocida je horší formou zločinů proti lidskosti a naopak. Zločiny proti lidskosti se zabývají pojmem perzekuce, která je spojena s menším počtem lidí, kdežto genocida je charakterizovaná úmyslem zničit celou specifickou skupinu, kde oběťmi je nejen civilní obyvatelstvo, jako je tomu u zločinu proti lidskosti, ale rovněž političtí či vojenská představitelé (Quigley 2006: 10-14).

Mohlo by se zdát, že další termín by měl být logicky kategorií genocidy. Jedná se o pojem etnocida, podle složení slova – zničení etnické skupiny. Tento pojem je však definován jako souhrn určitých činů, spáchaných s úmyslem zničit nějakou kulturu. Podle Roberta Jaulina jde o etnocidu tehdy, „*dovoluje-li geografická odlehlost, aby po celá staletí docházelo ke skrytým masakrům: jediným únikem před vyhlazením neboli genocidou, zůstává v tomto případě asimilace*“ (Ternon 1997: 36). Není ale možné (významově korektně) zaměňovat etnocidu s kulturní genocidou, neboť je tím naznačena existence dvou typů genocid, fyzická a kulturní a tedy i genocid bez zabíjení a fyzického útisku (Ternon 1997: 36).

Rozpor mezi genocidou a válečným zločinem je relativně znatelný. Z definice genocidy vyplývá, že k ní může dojít i v období míru. Považovat tudíž válečný zločin za genocidu je nejen nevhodné, ale i nesmyslné (Chalk 1990).

Definování genocidy se stalo velmi obtížným a těžko uchopitelným právním problémem. Při taxativním výčtu mohlo dojít k opomenutí činů, na druhé straně příliš obecné vymezení by mohlo vybízet k rozšíření o skutky, které s tímto zločinem souvisí jen vzdáleně a definice se tak mine cílem. Nicméně přes všechny tyto aspekty lze říci, jak je z definic patrné, že genocida je předem systematicky naplánovaná snaha o vyhlazení určité skupiny jako takové (Ternon 1997: 37).

4.7.2 Genocida v mezinárodním právu

Poprvé se slovo genocida objevilo v oficiálním dokumentu 18. října 1945, kde v obžalovacím spise Mezinárodního vojenského tribunálu bylo zveřejněno prohlášení, že se

obvinění „*dopustili záměrné a systematické genocidy, to znamená vyhlazování rasových a národních skupin civilního obyvatelstva na některých okupovaných územích s cílem likvidovat určené rasy nebo třídy obyvatelstva a národní, rasové či náboženské skupiny, zejména židy, Poláky a Cikány*“ (Ternon 1997: 30). Prohlášení zaznělo v rámci tzv. Norimberského procesu, na jehož ideových základech vyrostl Mezinárodní trestní soud a bylo tak velmi fundamentálním nejen z hlediska budoucího rozšíření pravidel mezinárodního práva, týkajícího se trestání nejzávažnějších činů proti míru a lidskosti.¹⁰

V té době zatím zakládající statut Mezinárodního vojenského tribunálu nepředstavoval genocidu jako zločin spadající pod jurisdikci tribunálu. Definuje tři obvinění, z nichž bylo doposud uznáváno pouze jediné – *válečný zločin*. Další kategorií, sice diskutovanou, ovšem do trestního práva zatím nezavedenou, byl *zločin proti míru* a třetí kategorií, zcela novou, *zločin proti lidskosti* (Ternon 1997: 25). Avšak definice zločinu proti lidskosti může z dnešního pohledu implikovat některé podoby spáchání zločinu genocida. Zločinů proti lidskosti se týkal trestný čin, definovaný článkem 6 Statutu Mezinárodního vojenského tribunálu, jako vražda, vyhlazování, deportace, zotročení nebo jiné ukrutnosti, spáchané proti civilnímu obyvatelstvu před válkou nebo za války, nebo pronásledování z příčin politických, rasových či náboženských, jež involvovalo rozsáhlé masakry etnických, rasových nebo náboženských skupin (Cassese 2008: 127).

OSN začala připravovat návrh úmluvy týkající se zločinu genocida, na jejímž vypracování se podílel Raphael Lemkin společně s dalšími odborníky (Schabas 2009: 40). Dne 11. prosince 1946 Valné shromáždění OSN přijalo rezoluci potvrzující genocidu jako zločin podle mezinárodního práva, zatím ale neobsahovala svou právní definici.

Teprve v roce 1948¹¹, na základě výše zmíněné rezoluce, byla přijata Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidy a genocida sama získala autonomní postavení jako zvláštní zločin dle mezinárodního práva. Valné shromáždění OSN definovalo jmenovaný zločin jako:

- a) *Vraždy příslušných skupin.*
- b) *Zavinění vážných tělesných či duševních útrap členům skupin.*

¹⁰ Rovněž významný z hlediska mezinárodního práva je asijská obdoba Norimberského tribunálu – Tokijský tribunál (Mezinárodní vojenský tribunál pro Dálný východ) zřízený v roce 1946. Oba byly ve své době jedinečnými institucemi, které neměly přímé nástupce (Šturma 2002: 114-115).

¹¹ Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocida byla přijata dne 9. prosince 1948.

- c) *Úmyslné vyvolání takové situace skupin, která vede k fyzické destrukci skupiny či její části.*
- d) *Společenské podmínky zabraňující porodnosti skupiny.*
- e) *Násilná deportace dětí příslušníků skupin od rodičů* (Beneš 2001: 27).

Podle citovaného usnesení smluvní strany potvrzují, že genocida, ať spáchaná v míru nebo za války, je zločinem podle mezinárodního práva a zavazují se proto zabraňovat mu a trestat jej. Genocida je mezinárodním zločinem a nikoliv vnitřní záležitostí státu i tehdy, jeli prováděna na jeho vlastním území (Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia 1948).

Nezbytným požadavkem pro platnost Úmluvy bylo přistoupení alespoň dvaceti zemí. V platnost vstoupila 12. ledna 1951, avšak zůstala jen pouhým cárem papíru a zločiny genocidy, kterým nedovedla ani zabránit, a ani jej potrestat, byly páčány dál. Ternon (1997: 33) neúčelnost Úmluvy vysvětluje tím, že nebyly předem položeny základní pravomocné justiční struktury a zasahování politiky do soudnictví Úmluvu o genocidě paralyzovalo natolik, že znehodnotilo pojem, tak významný pro přežití lidstva.

Ještě s přijetím Úmluvy se rodila myšlenka na vytvoření stálého mezinárodního soudu, který by měl na starosti stíhání viníků za zločiny genocidy či zločiny proti lidskosti a to zcela nezávisle na vnitrostátních soudech zainteresovaných zemí.¹² V cestě však stála probíhající studená válka, proces budování nástrojů k trestání zločinů genocidy a vzniku mezinárodního soudnictví stagnoval. Přes marné snahy vypracovat nové návrhy definic a formulací ke vzniku mezinárodního kriminálního soudu, který by soudil obvinění z genocidy, se Úmluva stala pro dalších téměř padesát let pouhým teoretickým konceptem (Schabas 2009: 40; Ternon 1997: 44-45.)

Paradoxně ke zřízení stálého Mezinárodního trestního soudu (ICC¹³) nejvíce přispěly genocidy z 90. let, kdy vypukla válka v bývalé Jugoslávii a krvavý konflikt ve Rwandě. Ad hoc byly zřízeny další tribunály. Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii

¹² Jako největší problém se zde jevil princip státní suverenity. Aby mohlo efektivně fungovat mezinárodní soudnictví, jednotlivé státy musí souhlasit s omezením své státní suverenity ve prospěch mezinárodních zájmů. To se pochopitelně nelíbilo některým státům a to z prostého důvodu. Ve většině případů genocidy je teritorium státu, na němž byl zločin spáchán, totožné s územím jeho původců. Vláda, jež genocidu nařídila je buď stále u moci a lze tedy pochybovat, že začne stíhat sama sebe, anebo byl režim nahrazen jiným, který bude mít na stíhání politický zájem, a tak zde nebude možné hovořit o objektivnosti. A tak se opět vracíme na začátek k nutnosti zřízení mezinárodního soudnictví (Ternon 1997: 37).

¹³ ICC (International Criminal Court).

(ICTY¹⁴) vznikl založením Radou bezpečnosti OSN v roce 1993. Podle vzoru ICTY byl zřízen Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu (ICTR¹⁵) v roce 1994 (Šturma 2002: 77-99).

Ještě v průběhu studené války proběhla v období let 1975 – 1979 genocida v Kambodži, kterou se předkládaná práce zabývá. Kambodžská genocida však vnesla do diskuse nový rozměr. Na rozdíl od předchozích genocid se jednalo o vnitrostátní konflikt. To navíc prohloubilo debatu o výkladu genocidy z roku 1948, ve kterém nefigurují politické, sociální nebo např. ekonomické skupiny, na nichž může být genocida páchána. Vzhledem k tomu, že je v tomto případě páchán zločin genocida samotnou vládou ve vnitrostátním prostředí, můžeme zde hovořit o genocidě democivního charakteru. Pojmu democida bude věnována pozornost v samostatné podkapitole, vzhledem k jeho relevantnosti k dané práci.

Oproti předešlým ad hoc tribunálům se v případě Kambodže jednalo o vznik Mimořádných senátů u soudů Kambodže pro stíhání zločinů spáchaných v době Demokratické Kampučie, které se od zmíněných tribunálů liší svým vnitrostátním charakterem. Vláda zde odmítla vytvoření ad hoc mezinárodního tribunálu pod záštitou OSN a jako kompromis vznikl tribunál, který je sice součástí právního systému Kambodže, ovšem doplněný o mezinárodní soudce. Jedná se tedy o smíšené soudní senáty, kde jsou zločiny souzeny jak podle kambodžského trestního zákona, tak podle mezinárodního práva. (Šturma 2010: 493; Zelenda 2009: 119).

Vznik zmíněných tribunálů představoval pro mezinárodní trestní soudnictví velký pokrok. Avšak největší satisfakcí byla vidina toho, že brutální genocidní činy minulých let nezůstanou nepotrestané.

Jedním z nejdůležitějších milníků vývoje mezinárodního práva byl rok 1998, během kterého došlo k podepsání Římského statutu Mezinárodního trestního soudu konstituující stálý Mezinárodní trestní soud. Soud zřízený na jeho základě vznikl 1. července 2002 se sídlem v Haagu, pod jeho pravomoc spadají zločiny spáchané po 1. červenci 2002. (Římský statut Mezinárodního trestního soudu 1998).

Dalším významným mezníkem v zabránění a prevenci páchání zločinů genocidy byl rok 2005. Hlavy států a vlád všech členských zemí OSN na Světovém summitu této organizace jednohlasně přijaly koncept Odpovědnosti chránit (Responsibility to Protect), který se zabýval otázkou, kdy může být státní suverenita, základní pilíř mezinárodního

¹⁴ ICTY (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia).

¹⁵ ICTR (International Criminal Tribunal for Rwanda).

práva, narušena za účelem ochrany obyvatel proti nejhorším porušením humanitárního a mezinárodního práva. Odpovědnost chránit je založena na „*odpovědnosti každého jednotlivého státu chránit své obyvatelstvo před genocidou, válečnými zločiny, etnickými čistkami a zločiny proti lidskosti*“ (United Nations 2005). Odpovědnost chránit stanovuje, že mezinárodní společenství se bude podílet na pomoci státům dostát své odpovědnosti chránit, a pakliže některý ze států selže v plnění této odpovědnosti, má mezinárodní společenství v souladu s Chartou OSN pravomoc a povinnost zasáhnout (Ministerstvo zahraničních věcí ČR 2010).

Kofi Annan (2002), tehdejší generální tajemník OSN, prohlásil „*Téměř po celé půlstoletí - tedy takřka od zrodu OSN - si Valné shromáždění bylo vědomo potřeby ustavení soudu, který by mohl stíhat a trestat osoby zodpovědné za zločiny jako je genocida. Mnozí si mysleli, že hrůzy druhé světové války - tábory, krutost a vyhlazování - se nemohou nikdy opakovat. Přesto se tak stalo. V Kambodži, v Bosně a Hercegovině, ve Rwandě. Naše éra a dokonce i uplynulé desetiletí, nám ukazují, že lidská schopnost páchat zlo nezná mezí. Genocida je nyní často opakovaným slovem, krutou realitou, která si žádá doslova historickou reakci*¹⁶.“

4.7.3 Democida

Democida je relativně nový pojem známý především na akademické půdě, jež se nachází ve fázi etablování. V současnosti se však těší velkému zájmu a pozornosti nejen mezi vědci a v zahraničí. Vzhledem k omezenému množství zdrojů na dané téma a nedostatku komparativní literatury bude vycházeno ze studií a publikací autora pojmu. Termín democida zavedl americký politolog R. J. Rummel¹⁷, vzhledem k nedostatečnému pokrytí konceptů genocidy, politicidy¹⁸, hromadných vražd, masakru nebo teroru, které mají dokonce tendenci se překrývat či zaměňovat.

¹⁶ Prohlášení Kofiho Annana z konference v Římě, kde byl ustaven Mezinárodní trestní soud (rok 2002).

¹⁷ Rudolph Joseph Rummel (1932-2014) byl americký politolog a profesor na Havajské univerzitě. Rummel se zabýval rozsáhlými výzkumy v oblasti kolektivního násilí se snahou o jeho eliminaci. Soustředil se na Teorii demokratického míru, genocidu, masové vraždy, války a byl tvůrcem termínu democida, jejíž koncept podrobně rozpracoval. Je autorem 24 knih, mnoha případových studií a vědeckých článků.

¹⁸ Politicida je vládou naplánovaná a vykonaná vražda jakékoli osoby, jejíž politické smýšlení a přesvědčení s vládou nekoresponduje.

Bylo zapotřebí takového konceptu, jež bude zahrnovat veškeré záměrné chladnokrevné vládní vraždy, které jsou srovnatelné s pojetím soukromých vražd¹⁹. Americký politolog zavádí nový termín democida, který oproti genocidě a ostatním pojmům zahrnuje rovněž formy vládní vraždy, likvidující jak civilní obyvatelstvo, tak politické odpůrce. Democida není součástí genocidy ani politicidy, hromadných vražd, masakru nebo teroru. Democida všechny tyto komponenty zahrnuje a navíc obsahuje i to, co oni samy vylučují (Rummel 1998).

Rummel (1994) staví democidu nad genocidu, jež je svou definicí značně limitována. Jako podstatu democidy uvádí úmyslné zabíjení neozbrojených a bezmocných lidí, jež je iniciováno vládou. Na rozdíl od konceptu genocidy není omezena na “pouhé” záměrné zabití, ale je rozšířena o pokusy eliminovat kulturu, rasu a obecně skupiny lidí, jež se nějakým způsobem liší od vrahů. Smysl rozšíření konceptu Rummel demonstruje na příkladu vraždy jako trestné činnosti, která je rovněž omezena na definici “brát život jinému člověku nějakým způsobem“. O vraždu se jedná, ať už v případě záměrného zabití osoby, v důsledku bezohledného přehlížení života jedince nebo z altruistických důvodů či pro jakýkoli jiný účel. Ačkoliv je vraždy metaforicky užíváno v případě, že někdo „zabíjí“ jazyk, není to považováno za zločin vražda, stejně jako psychické poškození osob, krádež jejich dětí či jejich vlastní kultury. Z tohoto důvodu je dle Rummla tak významné zakomponovat pojem eliminaci kultur, ras a dalších sociálních, politických aj. skupin do konceptu tohoto fenoménu.

¹⁹ Rummel využívá ve své studii civilní definici vraždy, kde je z tohoto zločinu obviněný ten, kdo je odpovědný za nedbalou a lehkomyšlnou ztrátu života lidské bytosti, stejně jako věznění občanů v táborech, kde jsou ohrožováni na životě nemocemi, nedostatkem potravin, nucenými pracemi nebo deportací do pustiny, kde mohou rychleji zemřít.

Rummel vytvořil základní typologii democid. Jednotlivé typy jsou vzájemně propojeny a každý z činů, klasifikovaný za democidu, může spadat pod více než jednu kategorii. Pro předkládanou práci je relevantním typem domácí democida, ovšem v kombinaci s mnoha dalšími typy.

Tabulka 3: Základní typy democid

TYP	DEFINICE
Totální democida	Veškeré vraždění ve všech formách democid, obsažené v seznamu.
Domácí democida	Vraždy vykonané vládou na občanech vlastního státu.
Zahraniční democida	Vraždy vykonané vládou na občanech jiného státu.
Vězení/tábory	Vraždy či úmrtí jako výsledek věznění v pracovních táborech, koncentračních táborech nebo vězeních.
Nucené práce	Vraždy či úmrtí způsobené nucenými pracemi.
Teror	Vražda určitých specifických lidí (oprati masakru).
Masakry	Nevybíravé masové vraždění.
Hladomor/nemoci	Úmrtí způsobené úmyslným (úmysl režimu) vyhladověním a chorobami.
Deportace	Vražda či smrt během deportace a vyhnání nebo jejich zapříčiněním z určitého území.
Genocida	Vraždy na základě náboženství, etnického původu, rasy, jazyka, národnosti nebo členství v jiných skupinách.
Váleční zajatci	Vraždy válečných zajatců nebo jejich umírání způsobené nedostatkem péče.
Bombardování	Zabití civilistů bombardováním, ostřelováním aj.

Zdroj: vlastní vypracování dle Rummel (1994)

Rummel (1994) tvrdil, že existuje relace mezi politickou mocí a democidou. Politická masová vražda roste úměrně s politickou mocí. Popisoval stupnici, kde na jedné straně je moc difuzní, kontrolovaná, vyrovnaná a politické násilí je zde vzácností. Čím větší mocí režim disponuje a ocitá se tak na druhé straně stupnice, je pravděpodobnější, že lidé budou zabíjeni. To považoval za hlavní důvod pro prosazování svobody, jelikož „*koncentrovaná politická moc je nejnebezpečnější věcí na světě*“.

Vlády jsou dle Rummla (1994) zodpovědné za sta miliony vražd svých občanů a těch, jež spadají pod jejich kontrolu. Podle závěru jeho výzkumu je počet obětí z democidy mnohem vyšší než počet obětí z války. Odhadoval, že se počet obětí democidy v minulém století pohybuje okolo 262 milionů, což znamená, že šestkrát více lidí zemřelo rukou těch, jež pracovali pro své vlády, než by zemřeli v souboji či bitvě.

4.8 Genocida, paměť a kolektivní trauma

Jak je zřejmé z předchozích kapitol, mezi pojmy genocida a paměť existuje vzájemný vztah. Genocida jako událost, jež způsobuje traumatizující zkušenost, zanechává nesmazatelné stopy v pamětech obyvatelstva. Ustavení takové události v kolektivní paměti pak utváří a reviduje kolektivní identitu společnosti. Nakolik je dané trauma zakoušeno a tedy představováno a reprezentováno, natolik se kolektivní identita významově promění. Prostřednictvím revize identity nastává opakované vzpomínání na kolektivní minulost, neboť paměť je rovněž významně spojená se současným pocitem identity (Alexander 2004: 22-23).

Prožitá trauma zůstává zasuté v rezervoáru paměti dotčených aktérů. Ti mají tendenci na událost zapomenout, potlačit ji, odsunout ji ze zorného pole aktivit přítomnosti nebo ji učinit bezvýznamnou. Nakonec ale může být komukoliv náhodně či záměrně připomenuta. Pakliže takováto připomínka vyvolá neklid, nejistotu a pochybnosti o sobě samých, nebyla ona zkušenost nikdy úplně zapomenuta nebo potlačena. Způsobené trauma je tedy proces, kdy nejprve dochází k vytěsnění traumatické události, poté nastává období latence a nakonec dochází k jejímu návratu, který často souvisí s příchodem nové generace. V této souvislosti můžeme hovořit o generačním konfliktu, kdy mladá generace požaduje vysvětlení minulé události od generace předchozí. Tato generace má však tendenci událost vytěšňovat a nikoliv se k této minulosti obracet, proto zde může docházet k mezigeneračnímu napětí. Nicméně generační přenos traumatické zkušenosti rodinnými příslušníky nebo blízkými osobami na následující generace, jež trauma osobně nezažili, je významným tvůrcem kolektivní paměti a identity (Marada 2007: 81-83).

Důležitou roli v předávání paměti a utváření identity hrají rovněž média. Trauma zapříčiněné genocidou je považováno za kolektivní fenomén, neboť je zažíváno mnoha jedinci zároveň. Ovšem bez diskurzivního uchopení a interpretace ve veřejném prostoru přesto není kolektivním traumatem. K tomu, aby se jím stalo, musí se stát předmětem vědomé narativní práce mluvčích, jež mají zájem, aby sdílené trauma získalo pozornost veřejnosti. Dle Smelsera (2004: 48) je tak kolektivní trauma výsledkem současných interpretačních zápasů, nikoli minulé události. Trauma se stává kolektivním tehdy, přisoudí-li jí veřejný diskurz takový status.

Nejedná se však o jeden např. politický projev, nýbrž dlouhodobý konfliktní proces, v němž se různé skupiny dohadují o to, jaký význam přisoudit dané události, jaké emoce má

vzbuzovat a komu má být přičtena zodpovědnost. V závislosti na úspěchu či neúspěchu vědomé diskurzivní práce mluvčích různých skupin dané společnosti se zvládání osobních traumat může kvalitativně proměnit do zvládání traumatu veřejného. To, jakým způsobem bude s tímto traumatem společnost nakládat, záleží na interpretaci a prosazovaných zájmech veřejných mluvčích různých společenských segmentů (Barša 2011: 52-53).

Způsob jakým bude paměť genocidy prezentována, závisí jednak na předávání vzpomínek z generace na generaci a společenském diskurzu, který ovlivňuje identita, přítomné postavení a zájmy aktérů.

5 Praktická část

V následující části práce jsou představeny obecné informace o Kambodži a její důležité historické mezníky, jenž hrály podstatnou roli ve vývoji kambodžské mentality. Tyto události fatálně ovlivnily kambodžské dějiny, především pak hrůzostrašnou genocidu páchanou na vlastním národě za vlády Rudých Khmerů. Některé z historických událostí jsou doplněny o postřehy z terénního výzkumu. Obyvatelé Kambodže byli výrazně ovlivněni jak obdobím Angkorské říše, jež se stala symbolem země a původcem víry v kambodžskou výjimečnost, obdobím francouzského kolonialismu, který v Kambodžanech probudil zášť k západnímu imperialismu a potřebu vlastního prosazení se, nebo taktéž po staletí trvajících majetnickými ambicemi okolních zemí – Vietnamu a Thajska, jimiž je Kambodža obklopená. Nemalý vliv měla rovněž válka ve Vietnamu a invaze Spojených států. Větší pozornost je zaměřená na samotné období vlády Rudých Khmerů, kde se práce věnuje seznámení s hlavním představitelem režimu, ideologií, průběhem revoluce a obdobím po hrůzostrašné vládě. Druhá část praktického úseku se zabývá samotnou analýzou a interpretací provedených rozhovorů, jež jsou doplněny o získané informace v rámci pozorování a studia příslušných dokumentů. Jednotlivé oblasti výzkumu jsou rozděleny do kapitol dle svého zaměření. Rozhovory byly vedeny v anglickém jazyce a po transkripci převedeny do českého jazyka.

5.1 Geografické a demografické podmínky Kambodže

Kambodža, celým názvem Kambodžské království, leží v jihovýchodní Asii v oblasti známé jako Indočína. Rozkládá se na ploše 181 035 km² a tím patří vedle Singapuru a Brunejského sultanátu mezi nejmenší země tohoto regionu. Avšak ještě v 15. století sahal stát Khmerů až na území dnešního Laosu, Thajska, Vietnamu a Malajsie. Kambodža má hranice na severu a severozápadě s Thajskem, na severu s Laosem a na východě s Vietnamem. Vedle toho jí patří 340 kilometrů mořského pobřeží u Siamského zálivu. Kambodžou protéká jedna z největších řek světa a hlavní vodní tepna jihovýchodní Asie, řeka Mekong. Řeky a jezera jsou pro Kambodžu velmi důležité. Zajišťují úrodnou planinu a jsou zdrojem obživy i útočištěm pro řadu místních obyvatel. Klíčové je pro Kambodžany největší sladkovodní jezero v jihovýchodní Asii, jezero Tonle Sap. Patří mezi nejbohatší

zdroje sladkovodních ryb na světě a díky jedinečným přírodním podmínkám se kambodžská nížina stala jedním z nejúrodnějších regionů v této oblasti (Nožina 2007: 5-8).

Kambodža je ze 70 % pokryta křovinatými porosty a těžko prostupnými lesy, které představují obrovské přírodní bohatství. V lesích nachází vhodné životní podmínky rovněž mnoho druhů tropických zvířat a daří se zde vzácným a chráněným rostlinám a dřevinám. Zemi však sužují nezákonné těžby dřeva a lesů tak rapidně ubývá. V kambodžských pralesích se dodnes můžeme setkat s horskými kmeny, které v lesích sídlí. Divočina v Kambodži nikdy nebyla příliš daleko od lidských sídel, polarita mezi divokým a zkraceným se prolíná celým khmerským kulturním povědomím. Kambodžské džungle rovněž poskytovaly úkryt a útočiště Rudým Khmerům po desítky let (Nožina 2007: 8-10).

V důsledku válek a nepokojů v průběhu dvacátého století, zejména pak příčinou genocidního režimu Rudých Khmerů (1975-1979) byl počet obyvatel velmi kolísavý. Před rokem 1975 se pohyboval okolo sedmi a půl milionu lidí. Po roce 1979 klesl podle různých odhadů až o jednu třetinu. Po období vlády Rudých Khmerů se prudce zvýšila porodnost a dnes má Kambodža okolo patnácti a půl milionu obyvatel. Většina populace²⁰ stále žije na venkově, z toho velká část obývá úrodné oblasti v okolí jezera Tonle Sap a v blízkosti řek (Ministerstvo zahraničních věcí ČR 2014; Nožina 2007: 10).

Z etnického hlediska je Kambodža národnostně jednolitý stát. Kolem 90 % obyvatel země tvoří Khmerové, více jak 5 % připadá na Vietnamce, 1 % na Číňany a dále zde žijí Čamové, Thajci, menšiny Laoů a horských Khmerů. Tyto menšiny byly za vlády Rudých Khmerů perzekuovány a jejich počet výrazně klesl, avšak od počátku osmdesátých let se opětovně vrací zpět. Hlavním jazykem je khmerština, vedle ní existuje řada kambodžských nářečí. Původním státním náboženstvím v Kambodži byl nejprve téměř po tisíc let bráhmánismus, který začal pronikat do Indočíny od prvního století našeho letopočtu. Poté ho následoval hinduismus a od jedenáctého století se zde začal intenzivně šířit buddhismus. Buddhisté dnes tvoří okolo 97% populace, 2% připadají muslimům (především čamská a malajská minorita), zbytek tvoří ostatní náboženství. Naprostá většina obyvatel se hlásí k theravádovému buddhismu, kde nejvyššími představenými jsou nejmoudřejší mniši. Mniši obecně představovali důležitou roli v každodenním životě Kambodžanů. Až do roku 1975 zastávaly buddhistické školy významnou pozici v národním systému základního vzdělávání a při likvidaci negramotnosti. Během vlády Rudých Khmerů bylo náboženství perzekuováno

²⁰ Pouhých 20% tvoří městské obyvatelstvo a 80% žije stále na venkově.

a mnoho mnichů zavražděno. Od osmdesátých let se buddhismus stal opět státním náboženstvím a v současnosti existují snahy o obnovu významnosti buddhistických škol (ASEAN 2009; Ministerstvo zahraničních věcí České republiky 2014; Nožina 2007: 15-17).

5.2 Důležité historické souvislosti ve vývoji Kambodže

5.2.1 Angkorská říše (802-1433)

Angkorské období představuje výjimečnou periodu v dějinách Kambodže. O této době můžeme hovořit jako o mocné, imperiální a univerzální říši, jejíž civilizace dominovala jak mocensky, tak hospodářsky i kulturně celé jihovýchodní Asii. Angkorští panovníci dali vzniknout monumentálním architektonickým památkám, z nichž chrámový komplex Angkor Wat je dodnes jedním z největších chrámových komplexů světa (Zelenda 2009: 16).

Právě toto období po staletí vzbuzuje v místních obyvatelích národní hrdost, pocit výjimečnosti a je symbolem Kambodže. Po celé zemi jsou odkazy na Angkorskou říši v podobě množství obrazů Angkor Watu, jež zdobí ulice, vlajky nebo obchody. Motiv chrámů a říše je hojně využíván k prezentaci ve vizuální podobě u mnohých lokálních produktů a není výjimkou jejich pojmenování po významných panovnících Angkorské říše či použití názvu jakkoliv odkazující na toto období. Angkor jako symbol země je rovněž patrný při pohledu na státní vlajku Kambodži, na které je znázorněna silueta hlavního chrámu Angkor Watu.

Název prvních khmersky psaných novin, vydaných v roce 1936, se obracel na slavnou historii země. Jejich titul *Nagara Vatta* znamená v jazyce páli²¹ Angkor Vat (Corfield 2009: 35). Samotný chrámový komplex je dnes hlavní turistickou atrakcí Kambodže, jež obdivuje více než milion návštěvníků ročně. Podílí se tak klíčově na rozvíjejícím se turismu země a poskytuje práci mnoha Kambodžanům.

Angkorská říše spolu s chrámovým komplexem, který zde zanechala, představuje největší hodnotu, kterou Kambodža pro svět vytvořila. V dobách tragédie a bojů byla pro místní obyvatele sjednocujícím prvkem a symbolem, jež podporoval jejich schopnosti, sílu a výjimečnost a v dobách klidu sloužila a stále slouží jako inspirující připomínka kambodžského potenciálu.

²¹ Páli je považován spíše za literární jazyk, ve kterém théravadoví buddhisté recitují. Jsou v něm sepsány texty théravadového buddhismu známé jako pálijský kánon.

Úpadek Angkorské říše není doposud uspokojivě vysvětlen. Nejčastěji se hovoří o vzestupu sousedních Thajců, přijetí nového náboženství théravádového buddhismu namísto dosavadního hinduismu nebo o důsledku epidemií. Úpadek říše nebyl dlouho patrný, v průběhu více než sto let její moc a síla slábla a až v patnáctém století kambodžská elita definitivně přesídlila na území poblíž dnešního hlavního města Phnom Penhu. Region nakonec ztratil svůj význam jako královské hlavní město a Angkorské období skončilo (Nožina 2007: 89-91).

5.2.2 Postangkorské období, thajský a vietnamský vliv (1433-1863)

Období mezi zánikem Angkorské říše a počátkem koloniálního období bývá zjednodušeně označováno za dobu úpadku a temna. Kambodža v té době již sice nebyla velkolepým impériem, ale její společnost se dále vyvíjela a stále šlo o životaschopný a prosperující stát. Toto období však není možné pokládat za jednotlivý celek. Kambodža v patnáctém až sedmnáctém století se zásadně lišila od Kambodže od osmnáctého do devatenáctého století. Zatímco o první etapě tohoto období můžeme hovořit jako o „Kambodži v éře obchodu“, kdy volně obchoduje s řadou zemí a zachovává si poměrně značnou nezávislost, v druhé etapě doslova bojuje o přežití v důsledku neustálých invazí ze sousedního Vietnamu a Thajska. Proto se zdá být případné označení této etapy jako „Kambodža v časech ohrožení své existence“ (Nožina 2007: 114; Zelenda 2009: 38-45).

V období mezi jednotlivými etapami dosáhla významná vlna vietnamských kolonistů delty Mekongu a začali na jihu země nezávisle vládnout. Kambodžu tak zbavili přístupu k moři a uvrhli ji do téměř dvě stě let trvajících izolace. S rostoucí mocí Vietnamců se Kambodža ocitla pod oboustranným tlakem sousedů. K původnímu vměšování Thajců museli najednou čelit narůstající agresivitě Vietnamců. Kambodžská elita se rozštěpila na prothajské a provietnamské křídlo, což vedlo k dalšímu úpadku autority královské moci. Nebylo výjimkou, že pokud dosedl na trůn prothajský vládce, jeho rivalové automaticky hledali podporu ve Vietnamu a naopak (Nožina 2007: 128-129).

Delta Mekongu představovala pro mnohé obyvatele symbol jejich země a její zabrání se neblaze promítlo do identity národa. Z autobiografií i vlastních rozhovorů je patrné, že ztráta delty Mekongu je v myslích Kambodžanů silně zakořeněná a může to být rovněž jeden z faktorů odporu k sousednímu Vietnamu, jež je znatelný i na soudobé společnosti.

Pravidelné vpády obou velmocí pustošily zemi a zanechaly v kolektivní paměti obyvatel odpor ke svým sousedům. Zajímavé je, že nenávisť se neprojevovala a ani neprojevuje vůči Thajcům, ačkoliv jejich podíl na dělení a okupaci země byl podobný. Dosavadní situace v lidech rovněž vyvolala nechuť k politickým záležitostem. Domácí elity vzbuzovaly nezájem v řadách obyvatel svým naprosto lhostejným postojem k domácí situaci, z níž dokonce těžily. Z neustálého ohrožení ze stran svých sousedů se také začínala projevovat jistá forma nacionalismu, pramenícího ze sebezáchovného pocitu kambodžské výjimečnosti, potřebě bránit svůj vlastní národ a jeho kulturní odkaz. A právě toto jsou okolnosti, jež přispívají k budoucímu vývoji země (Mabbett 2000: 199-211; Sophet 2003).

Za zmínku stojí vláda krále Ang Chana II., jež byl korunován na počátku devatenáctého století a jehož jedno z rozhodnutí mělo dalekosáhlé důsledky. V tomto období mělo Thajsko kontrolu nad Kambodžou, proto byl budoucí kambodžský král během svého dětství napůl vězněn a napůl vychováván právě v Thajsku, což v něm zachovalo silně protithajský postoj. Ten se navíc prohluboval ztrátou tradičního khmerského území ve prospěch Thajska. Aby se král vymanil z područí Thajska, hledal oporu u sousedního Vietnamu. Thajský král Ráma II. považoval takové jednání za urážku, odmítl se vzdát svého vlivu v zemi a vyslal do Kambodže armádu. Ta se po dlouhých nerozhodných bojích nakonec stáhla a tím vietnamský vliv značně zesílil. V zemi vypukla snaha o její vietnamizaci, jež měla za cíl udělat z Kambodže vietnamskou provincii a z Khmerů stvořit nové Vietnamce. Do země proudilo mnoho vietnamských přistěhovalců se záměrem stírat a postupně odstranit zvyky místních obyvatel. Plány potlačilo povstání místních provinčních úředníků doprovázené svými stoupenci, do kterých brzy zasáhla i thajská armáda. Po opětovných krvavých a vyčerpávajících bojích se Vietnamci roku 1847 konečně rozhodli ustoupit (Zelenda 2009: 39-42).

Nový král, jeden z bratrů Ang Chana II., vládl velmi úspěšně a skutečně mu záleželo na jeho zemi. Ang Duong nechal opravit válkou poničené chrámy nebo inicioval reformu khmerského jazyka. V zahraniční politice zachovával prothajskou politiku a na rady francouzských misionářů, jejichž počet se v Kambodži v těchto dobách zvyšoval, začal král ve Francii obsazující Vietnam vidět sílu, jež by zemi ochránila před možným útokem od východního souseda. Mimo to viděl Ang Duong příležitost získat zpět ztracená území v deltě Mekongu, která byla stále v držení Vietnamců. V důsledku nastalých okolností nakonec ke

spolupráci nedošlo a do své smrti pak již Ang Duong požadovanou pomoc nezajistil (Zelenda 2009: 42-43).

Vietnamizace představovala pro Kambodžu zcela nový zážitek. Zatímco se Thajci spokojovali s pravidelným tributem a panovníkovi Kambodže do vlády nezasahovali, úmyslem Vietnamců bylo zemi ovládnout a zvrátit dosavadní poměry v zemi. Období vietnamské okupace zanechalo velkou stopu v myslích mnoha Khmerů. Pravděpodobně z této souvislosti, společně s pocitem křivdy nad ztrátou delty Mekongu, pramení již zmíněná hluboká a v podstatě trvalá nenávist Khmérů vůči Vietnamcům.

5.2.3 Koloniální období (1863-1953)

V druhé polovině 19. století vypukla ve světě koloniální expanze. V jihovýchodní Asii stála v čele Velká Británie, která ovládla Malajský poloostrov a Barmu. Dalším kolonizátorem na tomto území byli Nizozemci, kteří se usadili na indonéských ostrovech a konečně Francie, jež usilovala především o Vietnam, a která si rovněž podrobila Kambodžu. Francouzský kolonialismus nepředstavoval, alespoň pro prosté Kambodžany, příliš tíživé období. Zvláště v prvních desetiletích francouzského protektorátu se situace v Kambodži nikterak zásadně nelišila od minulých staletí. Většina obyčejných Kambodžanů se změny související s kolonialismem dotýkaly jen zřídka nebo vůbec, jejich každodenní životy se nadále soustředily na zemědělské práce, buddhismus a rodinné vztahy, které hrají v životech Kambodžanů velmi důležitou roli. Tak jako v minulosti odváděli daně a vykonávali povinnou robotu kontrolovanou státními úředníky. Rovněž bylo možné si za příslušný obnos koupit úřednické posty. Francouzi do těchto vztahů nezasahovali, dokud nenarušovaly jejich zájmy. Dohlíželi na krále a královskému dvoru aktivně pomáhali při potlačování nepokojů a rebelií. Ačkoliv některá kambodžská literatura uvádí odpor obyvatelstva k Francii, vesměs se národní smýšlení a protifrancouzské chování rozvíjely jen pomalu. Poprvé po dlouhých staletích žila Kambodža v míru, zachovala si svou existenci a neznepokojovali ji mocnější sousedé. Docházelo k vybudování infrastruktury, provinčních měst a ekonomika se začala soustředit na vývoz zemědělských komodit, zejména rýže a kaučuku. Ovšem tyto záležitosti se dotýkaly jen hlavního města Phnom Penhu a některých provinčních měst, tedy velmi úzké skupiny obyvatelstva. Mimo tato města se nacházel zcela jiný svět. V Kambodži ještě před příchodem Francouzů panovaly značné rozdíly mezi městem a venkovem, ty se však během francouzské vlády ještě více prohloubily a to jak ve hmotném zabezpečení, tak v celkové

mentalitě obyvatel. To je další z faktorů, jež bude hrát v budoucnu důležitou roli. Nerovnost a rozdílnost mezi městským a venkovským obyvatelstvem se staly živnou půdou pro šíření levicového myšlení Rudých Khmerů ve venkovských oblastech. Koloniálním obdobím začal zcela nový úsek kambodžských dějin, nesrovnatelný s předchozími etapami. Posunulo v té době v podstatě izolovanou Kambodžu do moderní doby a přineslo jí mnoho dobrého, ale i toho zlého. (Nožina 2007: 159-160; Zelenda 2009: 45).

Počátky Kambodži jako francouzského protektorátu jsou spojovány s králem Norodomem, který se obrátil na Francouze s nabídkou obnovení jednání o spolupráci. Tento krok pravděpodobně učinil vzhledem k sílícímu thajskému vlivu. Francie v té době získala do své moci území ve Vietnamu a v jejím zájmu bylo zajistit bezpečnost pro nově získanou državu. Právě thajský vliv v Kambodži ji mohl ohrozit. V Bangkoku měl dominantní vliv tradiční rival Paříže – Londýn, který by se díky thajskému vlivu v Kambodži mohl střetnout s novou francouzskou kolonií. Další francouzský zájem představovala řeka Mekong, která se ještě v té době, díky nezmapovanému řečišti, zdála být možnou vstupní bránou do Číny. Možnost získat kontrolu nad Kambodžou tedy vypadala pro Francii více než lákavě a tak 11. srpna 1863 podepsal král Norodom dohodu poskytující mu ochranu ze strany Francie výměnou za koncese na těžbu dřeva a právo na průzkum nerostů. Součástí dohody byla svoboda pohybu Francouzů a volná činnost katolických misionářů po kambodžském území (Zelenda 2009: 45).

Postupem času narážela Francie na problém kambodžského způsobu vnitřní správy, který jim znemožňoval racionální a centralizovanou kontrolu země. Obzvláště trnem v oku jí byla instituce otroctví či absolutistická monarchie. Kambodžané byli navíc stále méně ochotni platit za francouzskou ochranu, a tak Francie potřebovala změnit „ochranu“ Kambodže v její „kontrolu“. Události vyvrcholily královým nuceným podpisem dokumentu, jež fakticky nastoloval svrchovanou francouzskou kontrolu v Kambodži. Jeho podpisem král přijal veškeré správní, soudní, finanční a obchodní reformy jak ty momentální, tak ty budoucí, jež bude francouzská vláda považovat za užitečné pro úspěšné provádění svého protektorátu. Jednalo se o přímý zásah do tradičního systému kambodžské správy a politiky, jež vyvolal na řadě míst povstání. Boje si vyžádaly poměrně velké ztráty na straně francouzských a vietnamských vojáků i povstalců. S pokračujícím povstáním se však Francouzi obrátili na Norodoma, který vyhlásil, že jestliže povstalci složí zbraně, Francouzi budou do budoucna respektovat kambodžské zvyky a zákony. Povstání až na nějaké výjimky

nakonec ustoupilo. Přesto Norodomův vliv neustále oslaboval, stal se sice vydržovanou, ale bezmocnou figurkou. Po jeho smrti na trůn nastoupil nevlastní bratr Norodom Sisovath, za jehož vlády byly Kambodži navraceny bývalé provincie Battambang a Siem Reapu, anektované Thajci v devadesátých letech 18. století. Předání provincií mělo pro Kambodžany mimořádný význam. Angkorské památky, symbol jejich státnosti, jež leží v provincii Siem Reap, se staly opět součástí kambodžského území. Francouzští vědci s pomocí kambodžských pracovníků zahájili rozsáhlé restaurátorské práce v Angkoru, jež trvaly půl století. Právě tato událost je považována za nejhodnotnější příspěvek, který po sobě Francouzi v Kambodži zanechali (Nožina 2007: 164-170).

Druhá světová válka ovlivnila dění především v sousedním Vietnamu. Avšak v Kambodži podnítila nárůst nacionalistického hnutí a nezávislost země, jež se v roce 1939 zdála naprosto nemyslitelná, se na konci roku 1945 stala otázkou času. Počátky moderního kambodžského nacionalismu se úzce váží k třem institucím – jediná vyšší škola v Kambodži Lycée Sisovath, noviny *Nagara Vatta* a Buddhistický institut. Z prostředí školy se rekrutovala nová kambodžská elita, podstatně vzdělanější, uvědomělejší a propojenější se světovým děním. Lycée Sisovath navštěvovala velká část vedoucích představitelů kambodžského politického života včetně budoucího vůdce Rudých Khmerů Pol Pota. *Nagara Vatta* byl protikolonialistický a prokambodžský list, kolem kterého se sdružovali kambodžští intelektuálové. Poskytoval příležitost k diskuzi o kambodžských záležitostech, podněcoval Khméry ke vzdělání, k většímu zapojení do obchodu a šířil informace o mezinárodním dění. Zaměřoval se na kritiku dominance Vietnamců ve státní správě, Číňanů v obchodě a vykořisťování Kambodžanů v profesním i každodenním životě. Z prostředí Buddhistického institutu pochází většina prvních moderních nacionalistů. Buddhističtí mniši stáli u demonstrací proti cizímu utlačování a někteří z nich byli dokonce obviněni z plánování státního převratu (Nožina 2007: 179-182).

Francie roku 1940 podlehla v bleskové válce nacistickému Německu a nedokázala na Dálném východě vzdorovat soustavnému tlaku Japonska. Ze strachu o ztrátu impéria se francouzská kolaborantská vláda rozhodla přistoupit na japonský kompromis podpisem dohody o společné obraně Indočíny. Francie si nadále zachovala formální správu území, avšak po oblasti se rozmístily i japonské vojenské jednotky. Oslabení Francie využilo Thajsko, které chtělo zpět území, jež bylo nuceno Kambodži navrátit na počátku 20. století. Francie v tomto sporu nakonec ubránila pouhou oblast zřícenin Angkoru. V té době byl za

nového panovníka vybrán princ Sihanuk, o němž se Francouzi domnívali, že bude nejpoddanějším z kandidátů (Zelenda 2009: 60-61).

Země jihovýchodní Asie hleděly na Japonce jako na potenciální spojence proti kolonialismu. Rovněž sdružení okolo listu *Nagara Vatta* začal zaujímat stále ostřeji projaponské postoje. Protifrancouzské nálady vyvrcholily tzv. deštníkovou vzpourou, jež reagovala na zatčení dvou mnichů za protifrancouzskou aktivitu.²² Po těchto událostech v roce 1942 zůstávala kambodžská nacionalistická opozice nečinná. Její nejaktivnější osobnosti byly buď v exilu, nebo ve vězení (Nožina 2007: 181-183).

Konec války byl ve znamení napětí v japonsko-francouzských vztazích. Z obav Japonců pramenící z možné francouzské zrady, začaly japonské síly odzbrojovat francouzské jednotky a převzaly veškerou správu kolonie. Král Sihanuk následně ustanovil konec francouzského protektorátu a vyhlásil nezávislost země, kterou však zásadně omezil fakt, že pocházela z japonských rukou. Sihanuk byl navíc ohrožen moderními nacionalisty, nejvíce skupinou vedenou bývalým vydavatelem časopisu *Nagara Vatta* Soc Ngoc Thanhmem, který se vrátil z exilu. Ten se na krátké období dostal k moci a snažil se o získání zahraničních spojenců proti Francii. Oporu hledal nejen ve vietnamských komunistech, ale i u thajského premiéra. Francouzům se brzy podařilo opětovně ovládnout Indočínu a Thanh skončil ve vězení (Zelenda 2009: 62-63).

Francie si uvědomovala, že návrat k předválečným pořádkům není za daných okolností možný a přistoupila na rozsáhlé ústupky, mezi které mimo jiné patřila možnost zakládání politických stran a země měla taktéž dostat ústavu. Francie si naopak podržela kontrolu nad financemi, obranou a zahraniční politikou. Roku 1946 došlo k dohodě s Thajskem o vrácení zabraného území z roku 1941 (Zelenda 2009: 62).

Ve volbách do Ústavodárného shromáždění roku 1946 drtivě vyhrála Demokratická strana a úspěch zopakovala i o rok později ve volbách do Národního shromáždění. Ačkoliv Sihanuk zpočátku demokratické změny podporoval, další drtivé vítězství demokratů ho znepokojilo, jelikož v nich viděl možnou hrozbu pro monarchii. Demokraté se otevřeně zasazovali o přijetí ústavy, která by omezovala královské pravomoci. Král tento návrh ústavy odmítl. Obavy z rostoucího vlivu Demokratické strany měli i Francouzi. Příliš mnoho členů této strany hlásalo antikolonialistické myšlenky a bylo nakloněno nezávislosti Kambodže. Kromě ohrožení ze strany demokratů, vzniklo už v roce 1940 ozbrojené hnutí *Khmer Issarak*

²² Organizované demonstrace mnichů sdružených okolo Buddhistického institutu – zmíněno v textu výše.

(Khmerská osvobozenecká fronta), které pokračovalo v ozbrojených střetech s francouzskými jednotkami i po válce (Nožina 2007: 189-190; Zelenda 2009: 62-63).

Politická scéna v Kambodži se neutišila ani na počátku padesátých let, kdy zemi trvale zmítaly spory mezi demokraty a králem. Stále více stoupala nejen radikalizace protifrancouzských vystoupení, ale i těch protimonarchistických. Sihanuk na to reagoval ukončením činnosti dosavadní vlády a do čela parlamentu jmenoval sám sebe. Vyhlásil, že do tří let získá pro Kambodžu nezávislost. Král se skutečně postavil do čela osvobozeneckého boje a započal výpravu za nezávislost. Marně se snažil přesvědčit západní politiky, že nezávislost Kambodže je to jediné, co může zastavit lavinové šíření komunismu v jihovýchodní Asii. Sihanuk se ale nevzdával a rozhodl se pro další rázné akce za svobodu. Nakonec mu pomohla stále se více vyhrocující situace v zemi. Dne 9. listopadu 1953 proběhl slavnostní ceremoniál odchodu francouzských jednotek ze země a tento den se dodnes slaví jako Den nezávislosti Kambodže (Zelenda 2009: 64-66).

5.2.4 Kambodža v době nezávislosti (1953-1970)

Období po získání nezávislosti je svázáno s princem Sihanukem. Na tuto periodu v kambodžských dějinách je vzpomínáno jako na zlatý věk. Sihanuk oplýval výrazným charizmatem, politickým talentem, mnoho lidí ho ctilo a zbožňovalo. Ovšem to je velmi nekritický pohled. Skutečnost byla mnohem složitější. Jeho vláda postrádala legitimitu, neboť pocházela z falšovaných a nedemokratických voleb, nepřipouštěla legální opozici, kdy i mírní oponenti byli zaháněni do ilegality nebo bití i vraždění, čímž bezesporu přispěl k jejich radikalizaci. Khmerská společnost byla po staletí velmi nekonfliktní. Po většinu času přijímala skutečnost takovou, jaká je a pokud s něčím nesouhlasila, tak zpravidla mlčela. S postupujícím časem se však díky Sihanukovi z politických oponentů stávali nepřátelé, což v sedmdesátých letech přineslo velký a děsivý zvrat. Bylo by moc jednoduché spojovat vznik Rudých Khmerů s jednáním prince Sihanuka, ale co pravděpodobné je, lidé, kteří se k nim přidali, by se za normálních podmínek spokojili s rolí loajální opozice (Zelenda 2009: 68-83).

Mocenské postavení Francie v oblasti Indočíny vystřídal zájem USA, jejichž záměrem bylo zabránit komunistické expanzi šířící se nejen ve Vietnamu, ale na základě teorie dominového efektu po celém regionu. USA vyžadovala spolupráci od všech nekomunistických zemí regionu. Sihanuk se rozhodl do spolupráce s USA nezapojit. Jedním

z důvodů byla americká podpora dvou největších protivníků Kambodže – thajská a jihovietnamská vláda. Kambodžskou politiku zaměřil na posílení neutrality, avšak z obav a nedůvěry k Američanům začal navazovat diplomatické styky se státy z druhého pólu, s komunistickou Čínou a SSSR. Dokonce dal tajné povolení vietnamským komunistickým partyzánům bojujícím v jižním Vietnamu k budování základen na území Kambodže. Americká diplomacie na tyto Sihanukovy kroky pohlížela velmi skepticky, avšak díky této politice dokázal Kambodžu uchránit a postavit mimo vietnamský konflikt (Mabbett 2000: 222, Zelenda 2009: 76-77).

Ke konci sedmdesátých let měla Kambodža již vážné ekonomické problémy způsobené předchozím odmítnutím americké hospodářské pomoci, ilegálním obchodem, bojem proti kambodžským komunistům a úbytkem exportu rýže, jenž zajišťoval stabilní přísun finančních prostředků. Vzniklá situace vzbudila v obyvatelích nespokojenost. Z obav přenesení vietnamského konfliktu do země, přinutila krále obrátit svou politiku směrem k Americe. V roce 1969 začala v Kambodži úřadovat proamerická vláda v jejíž čele stál vedoucí představitel kambodžské armády Lon Nol. Když Sihanuk z neznámého důvodu opustil zemi, dozvěděl se po dvou měsících o svém sesazení z funkce hlavy státu. Ačkoliv chtěl původně zažádat Francii o politický azyl, rozhodl se uzavřít na nátlak čínské strany jednotnou komunistickou frontu Kambodže, Laosu a Vietnamu, jejichž cílem bylo vyhnání Američanů a nekomunistické vlády z regionu jihovýchodní Asie. Tím definitivně zavlkl Kambodžu do vietnamského konfliktu a stal se de facto hlavou kambodžského komunistického odboje (Mabbett 2000: 220-226).

V době eskalace vietnamské války se neutralita Kambodže stala pouhou utopií. Na jihu Vietnamu se zvyšoval počet amerických vojáků a stejně tak počet Severovietnamců a bojovníků Národní fronty osvobození jižního Vietnamu na území Kambodže. Proměnou rovněž procházela krajní levice, kdy Pol Potovi i jeho stoupencům se již zajídala vietnamská dominance. Tato situace vyvrcholila přesunem stranického vedení partyzánského tábora kontrolovaného Vietnamci do provincie Ratanakiri a jejím cílem bylo uniknout z dohledu vietnamských komunistů. Toto rozhodnutí se nakonec ukázalo jako klíčové. Jedná se o nejdlehlší provincii Kambodže, jejíž obyvatelstvo tvořily z většiny horské kmeny. Ty spíše než v buddhismus věřily v animismus a spíše než zemědělství se věnovaly lovu. Všichni místní domorodci si uchovávali hlubokou nenávist k městu a městskému obyvatelstvu. Místní lidé nechápali, proč by měli někomu odvádět daně, když vesnice byly

zcela soběstačné, bez potřeby peněz či obchodu a navíc za odvedené daně lidé nikdy nic nedostali. Zdá se, že primitivní život těchto kmenů až podivuhodně souzněl s idejemi Rudých Khmerů. Není jisté, nakolik způsob života místních obyvatel ovlivnil vývoj ideologie Rudých Khmerů, ovšem zapojení příslušníků těchto etnik do jejich vojska je jasně prokazatelný (Zelenda 2009: 79-80).

Prohloubení ekonomických a psychologických rozdílů mezi vesnicí a městem je asi tím nejzásadnějším, k čemu za vlády Sihanuka došlo. Mezitím co města vzkvétala a prožívala bouřlivý vývoj, vesnice zůstávaly izolované a světem uzavřeným do sebe. Nikdo se o jejich obyvatele nezajímal a nikdo o nich nic nevěděl. Bohužel tím prvním, kdo se začal skutečně zajímat o rolníky, avšak ryze účelově, byli právě komunisté (Zelenda 2009: 83).

5.2.5 Khmerská republika (1970-1975)

Po státním převratu provedeným kambodžským generálem Lon Nolem v březnu 1970, byla dne 9. října téhož roku vyhlášena Khmerská republika. Podporu měla převážně mezi městskou vzdělanou elitou. Naopak v mnoha místech na venkově zavládlo zděšení, ačkoliv zpočátku ani venkované nestáli na straně Sihanuka a puč proběhl relativně klidně. Rolníci si náhle nedovedli představit konec monarchie a život bez rituálů, jež prováděl král. Teprve v tuto dobu na mnoha místech proběhly prosihanukovské nepokoje.

Republika zaujímala nekompromisní postoj vůči Vietnamcům, čímž vzbuzovala oblibu mezi svými obyvateli. Ovšem slabá kambodžská armáda, nedisciplinovaná, bez motivace a prorostlá korupcí, byla malým soupeřem pro vietnamskou komunistickou frontu, jež chtěla vyhnat ze země. A tak si nový režim hledal k utišení své nenávisti vietnamské civilní obyvatelstvo. Lon Nol vyhlásil náboženskou válku proti Vietnamcům s prohlášením, že jsou nepřátelé Buddhy a všichni, ať jsou komunisty nebo ne, musí opustit zemi. Armáda i kambodžští obyvatelé surově vraždili vietnamské civilisty včetně žen a dětí, zapalovala vietnamské domy i kostely (Zelenda 2009: 86-87).

Díky svržení Sihanuka mělo USA možnost zahájit dlouho očekávaný útok na kambodžské pohraničí, jenž měl za úkol zlikvidovat zázemí vietnamských komunistických partyzánů – fronty národního osvobození a nalezení jejího velitelství. USA se však setkala s velkým odporem demonstrantů proti válce v jihovýchodní Asii a prezident Nixon musel přislíbit stažení amerických vojáků z Kambodže. Nálety však stále pokračovaly a vyvrcholily roku 1973, kdy Američané vyslali tolik bombardérů, kolik jen mohli. Během

amerického působení v jihovýchodním regionu Asie bylo na Kambodžu svrženo přibližně ke třem milionům tun munice, což je více než veškerá munice svržená spojeneckými silami za druhé světové války, odhady o počtu obětech hovoří o řádech desetitisíců až statisíců, mezi nimiž byla většina civilního obyvatelstva a nikoliv komunistické jednotky. Tisíce civilistů přišlo o své domovy a živobytí v důsledku bombardování, což nakonec u venkovského obyvatelstva posílilo podporu Rudých Khmerů. Letecká ofenziva v krátkodobé perspektivě částečně splnila svůj cíl, když komunisté pod tíhou náletů uvolnili tlak na Phnom Penh, a tak zůstal v rukou vlády ještě po následující dva roky (Mabbett 2000: 224-225, Zelenda 2009: 91-92).

Příští dva roky kambodžské komunistické jednotky obsazovaly zbytek území a postupovaly k hlavnímu městu Phnom Penhu. Úspěchu se jim dostávalo i na mezinárodní scéně, kde jim poskytoval kredit především Sihanuk, jehož popularita opětovně stoupala rovněž mezi vesničany. Američané doufali v jeho návrat do Phnom Penhu a v opětovné uchopení moci, avšak Sihanuk odmítal s Američany vyjednávat. Začátkem dubna proto americký velvyslanec spolu s úředníky opustil Kambodžu včetně samotného Lon Nola. Dne 17. dubna 1975 vstoupily do Phnom Penhu jednotky Rudých Khmerů a odstartovaly bezesporu nejtragičtější období v historii Kambodže (Zelenda 2009: 92-93).

Kambodža potřebovala pro překonání období krize schopného vůdce, kterým ale Lon Nol rozhodně nebyl. Americké bombardování zcela rozvrátilo život na vesnici. Útrpení, které obyvatelstvo zažilo, mohlo vést k jeho pasivitě a snížení práhu vnímání toho, co je správné, morální a lidské, a co nikoliv. To posílilo revoluci Rudých Khmerů, kteří měli navíc v rukou obrovský trumf. Tím byl princ Sihanuk, pro kterého představovali Rudí Khmerové naopak jedinou možnost, jak se dostat zpět k moci.

5.3 Kambodžská genocida - vláda Rudých Khmerů (1975-1979)

Jen těžko nalezneme období tak rozsáhlé a zruďné genocidy prováděné na vlastním národě. Komunistická revoluce v Kambodži připravila o život přes dva a půl milionu obyvatel. Zemřeli hladem, na nevyлéčené nemoci, vyčerpáním v pracovních táborech nebo byli často brutálním způsobem zavražděni. Dvě třetiny veškeré populace byly podrobeny násilným přesunům a okolo půl milionu se ocitlo v utečeneckých táborech převážně v sousedním Thajsku. Den 17. duben 1975 původně vnímala část phnompenhského obyvatelstva jako osvobození od okupačního vojska Spojených států amerických, jako den

slavnostní a dlouho očekávaný okamžik. Namísto slavení však komunistická vojska vyhnala obyvatelstvo z města a řadu z nich okamžitě zavraždila. Tato očekávaná chvíle se záhy změnila v nejkritičtější životní chvíle Kambodžanů, mezi kterými bychom dodnes jen stěží hledali rodinu, jež neztratila někoho blízkého. Rudí Khmerové přeměnili Kambodžu v následujících třech a půl letech v jeden obrovský vyhlazovací tábor. Ačkoliv Pol Pot, vůdce Rudých Khmerů, zemřel již v roce 1998, strach a obavy, že by se něco podobného mohlo opakovat, jsou stále přítomny v myslích Kambodžanů. (Nožina 2007: 229; Sophet 2003).

5.3.1 Rudí Khmerové

Rudé Khmery charakterizuje expanzionismus, rasismus, jež se odrážel i v jejich nacionalismu, idealizace venkova, s tím související odpor k městu, potlačování rodinného života a zavržení tradičního vzdělání. K naplnění svých idejí zavedli sociálně politické opatření jako zrušení peněz, trhu, náboženských a vzdělávacích institucí, soukromého vlastnictví, svobody stěhování, přerušování vztahů s okolním světem a nastavení kalendáře na rok nula. Neexistovaly poštovní ani telefonní služby a veřejné sdělovací prostředky byly omezeny pouze na státní rozhlasové vysílání a noviny vycházejících nepravidelně, navíc v omezeném množství. Zprávy o okolním světě se staly vzácností. Zdravotnická služba byla na velmi nízké úrovni, prakticky neexistovala. Lidé byli odkázáni pouze na byliny a znalosti tradičního lékařství. Obyvatelstvo muselo nosit unifikovaný rolnický oděv a spadalo pod kontrolu toho, co Rudí Khmerové nazývali „Angkar“ (organizace). V čele Rudých Khmerů stála jen hrstka mužů. Paradoxní je, že ve velké většině patřili mezi vrstvu relativně vzdělaných městských intelektuálů, kteří v šedesátých letech studovali ve Francii, kde se seznámili s teoretickými koncepty maoismu a dalších revolučních ideologií. Specifikem vůdců organizace bylo jejich záměrné utajení. Lidé neměli ponětí, kdo a co vlastně Angkar představuje. Odváděli pro něj práci a plnili jeho často nejasné rozkazy, kterých muselo být uposlechnuto pod trestem smrti. Organizace byla vším (Mabbett 2007: 227-228, Zelenda 2009: 96).

Podle Rudých Khmerů představovalo město nenapravitelně zkaženou instituci. Nositeli khmerských hodnot bylo výlučně venkovské rolnické obyvatelstvo, jež bylo považováno za jediné platné členy společnosti a díky němuž mohla země dosáhnout naprosté samostatnosti a revoluce dojít k vítězství. Podle tohoto klíče bylo obyvatelstvo děleno na „starý“ a „nový“ lid. Starý lid představovalo původní venkovské obyvatelstvo a nový lid pak

obyvatelstvo městské, jež parazitovalo na práci rolníků a nepřipojilo se k revoluci. Právě na nový lid dopadla největší míra nenávisti Rudých Khmerů. Symbolizoval město, prostředí korupce parazitující na venkově. Novému lidu se dostalo vzdělání a bylo špatné. Jen některé z nich bude možné po přeškolení začlenit zpátky do společnosti, ti ostatní musí zmizet. Na této hypotéze bylo založeno dílčí vyhlazení kambodžské národní skupiny. Všechna větší i menší města původně pod kontrolou republikánů byla násilně evakuována a vyhnána na venkov, kde toto obyvatelstvo mělo žít po vzoru zemědělských rolníků. Při exodu z měst zahynulo tisíce Kambodžanů a další tisíce lidí označených jako zrádci, mezi které patřili intelektuálové, bývalí úředníci Khmerské republiky, vojáci a příslušníci etnických menšin, byly potají masově popravovány (Mabbett 2007: 228; Ternon 1997: 178).

Kambodžský život je velmi orientovaný na tradice a rodinu. Rodinné vazby jsou spletité a rozsáhlé a není výjimkou, že tyto rodinné klany žijí společně pod jednou střechou. Toho si byli moc dobře vědomi Rudí Khmerové. Síla klanu a rodinného kultu představovala pro ideály organizace velké ohrožení, proto se vůdci usilovně snažili odbourat tradiční hodnoty spojené s rodinnou buňkou. Režim násilně a systematicky rozděloval rodiny, děti odebíral rodičům, ženy a muže nutil žít odděleně. Rodinu měla nahradit strana a tou jedinou povolenou formou lásky měla být láska právě k ní. Veškeré obyvatelstvo se ocitlo pod neustálým dohledem. V zemi neexistoval soudní ani policejní aparát. Khmerové byli neustále vyzýváni k udavačství a špehování, pro které byly často zneužívány i děti. V novém světě bylo všechno kolektivní. Kolektivně se pracovalo i jedlo. Žádná jiná činnost kromě práce, účasti na stranických schůzích a spánku nebyla povolena (Zelenda 2009: 96).

Mezi další charakteristiku Rudých Khmerů patřilo násilí. Na jedné straně se popravily a masakry přísně tajily, na druhé byla nenávist a brutalita všudypřítomná. Důkazem jsou například stranická hesla plná výzev k nenávisti útočící na nepřátele režimu, jež nemají ve společnosti místo. Jedním z nich bylo: „Nechat tě naživu není žádný zisk, přijít o tebe není žádná ztráta!“ (Zelenda 2009: 97).

Nepřáteli režimu bylo nejen městské a inteligentní obyvatelstvo, ale rovněž cizinci. Čamové, Laosané, Číňané a Vietnamci, kteří žili v Kambodži po staletí, mohli narušit vše, čeho jedinečný khmerský lid kdy dosáhl. Každý z nich představoval nepřítele bez výjimky a zabít je bylo nejenom beztrestné, ale i správné. Nejen kambodžský rasismus, ale taktéž nacionalismus vzniklý v moderní době v sobě mísil pocit ublížení z neustálého utlačování krutými sousedy a domýšlivost pramenící z výjimečnosti Angkorské říše. To se rovněž

odráželo v ideologii Rudých Khmerů, jejichž revoluce měla být všem zářivým vzorem a to právě díky khmerské „výjimečnosti“. Výsledky revoluce měly zahanbit celý socialistický svět a vyvolat tak neutuchající obdiv k malé, ale přitom jedinečné zemi (Zelenda 2009: 95-97).

5.3.2 Ideologie

Radikálně levicově zaměřená ideologie, jež ostře zdůrazňovala kolektivitu, likvidaci soukromého vlastnictví a zakládala se na beztřídní společnosti, kterou mělo reprezentovat rolnické obyvatelstvo, se zároveň snažila být rezolutně nacionalistická a očištěná od všeho cizího. Tato extrémně radikální a násilná revoluce byla sice inspirována čínským maoismem, ale oživovaly ji i dvě obsedantní vůdčí ideje a těmi byly národní hrdost a nenávisť k Vietnamcům. Podle maoistického principu nutnosti spoléhat pouze na vlastní síly, uplatňovala ideologie princip soběstačnosti, kdy všechno cizí bylo špatné a khmerský lid měl být uchráněn před vnější nákazou. Rudí Khmerové byli zvláště fascinováni slavnou minulostí Angkoru a věřili, že agrární khmerský národ může dosáhnout čehokoliv prací na své půdě bez jakékoliv vnější pomoci. Obrovské násilí, jež doprovázelo revoluci, bylo spíše důsledkem khmerských tradic, nežli marxistické ideologie. Ta jim nabízela modely, které dále zjednodušovali (Ternon 1997: 184).

Kambodžská komunistická ideologie se v první řadě snažila zlikvidovat soukromé vlastnictví. Ne pouze to hmotné, ale i duševní. Hmotné soukromé vlastnictví bylo možné zlikvidovat vysídlením měst. Duševní soukromé vlastnictví představovalo pro ideologii mnohem větší nebezpečí. Tvoří ho to, co existuje ve vztahu k jednotlivci. Rodiče, rodina, manželka, děti, vědomosti a myšlenky. Všechno, o čem člověk řekne „moje“. Myslet v termínech „já“ a „moje“ bylo ideologií zakázáno. Celý kambodžský národ měla být jedna velká rodina pod ochranou Angkaru. Muži byli rozděleni k mužům, ženy k ženám a děti k dětem. Konečným cílem byla naprostá likvidace osobnosti. Individualita představovala kořen veškerého zla na rozdíl od lidu, ztělesnění všeho dobra. Jedinec přestal být jedinečnou osobností a ztratil jakoukoliv individualitu a hodnotu. Jeho smrt společnosti zdánlivě nepřinášela žádnou ztrátu. Úder byl proto namířen na ta nejzranitelnější místa – rodinu, zázemí, vzdělání či vazby na jinou zemi (Short 2005: 367-369; Zelenda 2009: 97).

Podkladem pro ideologii se pravděpodobně staly disertační práce Khieua Samphana a Hu Nimema, kde se poprvé objevily myšlenky totálního vyklizení měst. Pol Pot se s autory

poznal při svých studiích ve Francii. Khieua Samphana ve své práci rozebíral kritický stav kambodžské ekonomiky a popsal nezbytná opatření k nápravě stavu, kterým bylo jediné východisko, a to radikální řešení – proměnit celou společnost (Sophet 2003).

Ideologie chtěla vytvořit společnost, v níž bude jeden jako druhý. Tím se vysvětluje rasová a sociální očista, kterou byli Rudí Khmerové posedlí stejně jako nacisté. Paradoxní je, že tento krajní nacionalismus zničil khmerskou identitu, kterou hodlal zachovat. Zánikem společenských tříd, vzdělávání, peněz, oslav a svátků, tradic, zvyků, dovolené, vymizení zákonů a striktně nařizované sňatky způsobily rozklad sociální tkáně. Vznikla nová umělá společnost, ve které už nebylo nic khmerského. Ekonomickou základnu této společnosti mělo zajistit pouhé pěstování rýže a nezávislost a svrchovanost měla být zabezpečena zvyšováním produkce za využití výhradně lidské práce. Tato hospodářská politika se vyznačovala naprostou iracionalitou. V důsledku touhy po soběstačnosti jako zdroje národní suverenity zemřela více než polovina obětí vyčerpáním a hladem (Ternon 1997: 184-185).

5.3.3 Pol Pot

Na vrcholu mocenské pyramidy stál Saloth Sar, dnes spíše známý pod pseudonymem Pol Pot. Narodil se v březnu 1925 do dobře zabezpečené rodiny a na místní standard dokonce bohaté. Pocházel z malé vesnice Preksbauv ležící asi 150 kilometrů severně od Phnompenhu. Pol Potovi rodiče vybudovali prosperující farmu, kam si v období sezóny najímali chudší sousedy. Rodina měla navíc styky na nejvyšší úrovni. Starší Pol Potův bratr byl příslušníkem palácové stráže a jeho sestra i jedna ze sestřenic se staly konkubínami krále. Když Pol Pot dosáhl deseti let, poslal ho otec do Phnompenhu, kde nejprve strávil rok v Botum Vaddei, velkém buddhistickém klášteře. Jeho další vzdělání již probíhalo na západně orientovaných školách. Navštěvoval katolickou školu École Miche, kde výuka probíhala ve francouzštině. Poté nastoupil na nižší střední školu Collège Preah Sihanouk v Kompongchamu a v roce 1947 se opětovně pokoušel složit přijímací zkoušky na prestižní střední školu Lycée Sisowath, což se mu tentokrát podařilo. Přesto byl Pol Pot průměrným studentem, navíc podle všeho základní školu dostudoval o dva roky později, než měl a u závěrečných zkoušek na Lycée Sisowath dokonce propadl. Z toho důvodu přestoupil na Technickou školu Russey Keo, kde usiloval o získání stipendia ve Francii, což se mu nakonec podařilo (Short 2005: 33-67; The Red Masters: Pol Pot 2000).

Právě v Paříži, kam se kambodžští studenti dostávali díky francouzské koloniální nadvládě, položili Pol Pot a jeho druhové na počátku padesátých let dvacátého století ideologické základy kambodžské hrůzovlády. Vstoupil zde spolu s dalším budoucím vůdcem Rudých Khmerů, Ieng Sarym, do komunistické strany Francie (FKS) a působili rovněž v radikálním studentském hnutí, jež se postavilo do opozice vůči umírněnému FKS. Kuriózní je, že v Paříži našel ubytování díky kontaktům s královskou rodinou a dokonce ho zde pod svá ochranná křídla vzal mladý princ Sisowath Somonopong, jenž na pařížské univerzitě studoval radiotechniku, kterou si poté pro své studium zvolil rovněž Pol Pot, ačkoliv se do té doby učil tesařině. Pol Pot se o těchto kontaktech s královskou rodinou už nikdy nezmínil (Nožina 1999: 39; Short 2005: 68-69).

Roku 1950 se díky svému členství v FKS mohl přihlásit na letní pracovní brigádu na pomoc při obnově válkou zničené Jugoslávie. Pol Pot dlouho neváhal. Ačkoliv podmínky na stavbě byly velmi těžké a dělníci trpěli nedostatkem jídla, těšili se velkému nadšení, že jsou součástí horečnatého úsilí na poválečné obnově země. Právě nadšení poháněné vírou lidu ve svého vůdce vzbudilo Pol Potův zájem. To dokazuje i fakt, že se na brigádu následující rok opět vrátil (Short 2005: 71-72).

Pol Pot ve třetím ročníku neuspěl u zkoušek a bylo mu odebráno francouzské stipendium. Tak se vrátil zpět do Indočíny a začal vyučovat na soukromé střední škole. V Kambodži Pol Pot kontaktoval komunistické hnutí, které bylo tou dobou ze všech zemí Indočíny nejméně rozvinuté. Roku 1960 se stal třetím nejvlivnějším mužem v organizaci a po záhadných okolnostech, které vedly k sesazení jednoho z vůdců a úmrtí generálního tajemníka, se mu otevřela cesta k postu vůdce strany. Do vedení se tehdy rovněž dostává Pol Potův přítel ze studií v Paříži, Ieng Sary. Zřejmě ještě během studií ve Francii se Pol Pot seznámil s Khieu Ponnary, jež pocházela z dobré kambodžské rodiny, a s níž se oženil. Její mladší sestru Khieu Iengthirit si vzal za ženu právě Ieng Sary. Tato čtveřice se stala základem vedení Rudých Khmerů (Nožina 1999: 40).

V roce 1963 se Pol Pot opětovně uchýlil do džungle, kde pod dohledem Vietnamců organizoval komunistické hnutí a partyzánské jednotky, avšak postupně se snažil osamostatnit od vietnamského vlivu. Později pobýval v Pekingu a Hanoji. Zejména pobyt v Pekingu ho velmi ovlivnil a utvrdil ho v orientaci na maoistickou Čínu a v odklonu od Vietnamu. Rozhodl se navíc nepodporovat Sihanukovu neutralistickou politiku a zahájil ozbrojený boj proti tehdejší phnompenhské vládě. Po Lon Nolově puči sice Pol Pot stále

navenek spolupracoval s Vietnamem, ale přibývalo tajně organizovaných případů vietnamských jednotek na kambodžském území, za kterými stáli polpotovci. Zároveň se stále intenzivněji obracel na čínskou pomoc v podobě potravin, zbraní, munic a poradců. Invaze USA mu hrála do karet. Dostal na svou stranu prince Sihanuka a s ním i většinu venkovského obyvatelstva. A nakonec kolaps americké intervence v Indočíně ho vynesl do čela státu Rudých Khmerů, jenž komunisté pojmenovali Demokratická Kampučie (Nožina 1999: 40-41; Zelenda 2009: 98-99).

Pol Pot byl charakteristický svým tajnostkářstvím a paranoiou. Jeho posedlost utajovat vše a přede všemi byla pravděpodobně způsobená ilegalitou během Sihanukovy vlády a mnoha lety strávených v džungli a neopustila ho ani po vítězství revoluce. Jeho paranoia zřejmě přispěla ke krutosti, jakou nekompromisně likvidoval oponenty i ve vlastních řadách a při sebemenším podezření, že někdo ochabuje ve své loajalitě, jej nechal popravit. Nezáleželo na tom, o koho se jedná. Nebránil se ani popravit starého přítele z odboje. Polpotovskému režimu padlo za oběť tedy až desetitisíce předáků Rudých Khmerů. Na veřejnosti sám nevystupoval, žil v naprostém utajení. Obyčejní Khmerové ani netušili, zda je Pol Pot vůbec člověk a výraz zaměňovali s Angkarem. Dokonce z výpovědi Pol Potova bratra je patrné, že ani rodina do poslední chvíle netušila, kdo se za pseudonymem skrývá a nebyla ušetřena režimu. Pol Pot měl na své straníky až uhrančivý vliv. Byl prý vynikající řečník a svým vystupováním plným výroků o revoluci a vlastenectví a velkým osobním charizmatem dokázal nejen zaujmout, ale doslova strhnout. Pol Pot byl i přes svou evropsky levicově intelektuálně orientovanou vizáž silným nacionalistou a jeho myšlenky, názory i ideály byly vždy především khmerské (Nožina 1999: 41; Zelenda 2009: 98-99).

Pol Pot byl vlastně ztělesněním paradoxu své filozofie ostatně jako většina Rudých Khmerů, jež stála v čele organizace. Vyrostl v bohaté rodině, která měla styky s královským dvorem, kterých využil i sám Pol Pot při svých studiích. Studoval na prestižní škole v Phnom Penhu, na univerzitě v Paříži a uměl plyně cizí jazyk. Jeho ideologie naopak prosazovala rolnické obyvatelstvo, které považovala za jediné platné členy společnosti. Lidé vzdělaní a žijící ve městech nebyli žádoucí a nepředstavovali přínos pro společnost. Režim byl směřován proti společnosti, kterou samotní vůdci reprezentovali. Proti lidem, pocházejícím ze stejné vrstvy jako Pol Pot.

5.3.4 Průběh revoluce

Vojska Rudých Khmerů vpochoďovala do Phnom Penhu dne 17. dubna 1975 a jejich vůdci okamžitě převzali úplnou nadvládu nad Kambodžou. Všichni vojáci a státní zaměstnanci režimu Khmerské republiky byli okamžitě popraveni a Phnom Penh byl společně s dalšími městy násilně evakuován pod falešnou záminkou blížíciho se amerického bombardování. Většina lidí uposlechla, jelikož argument možných náletů USA se zdál být po pěti letech války zcela reálný. Ti kdo neuposlechli, byli na místě zastřeleni. Vojáci Rudých Khmerů lidem slíbili, že se za několik dní vrátí a že se Angkar o ně postará. Město museli opustit skutečně všichni včetně pacientů z nemocnic či buddhistických mnichů. Mnoho lidí při této dlouhé cestě na venkov zemřelo (Nožina 2009: 99).

Princ Sihanuk, který se na konci roku 1975 vrátil z Číny, zůstal být jen nominálně hlavním představitelem státu. V lednu 1976 byla přijata nová ústava země, která oznamovala nové jméno státu Demokratická Kampučie a slibovala volby do Národního shromáždění. Při těchto volbách měl volit pouze obyčejný lid a navržení kandidáti, kteří byli jmenováni stranou, měli pocházet z řad rolníků, vojáků a průmyslových dělníků. Mezi těmito „rolníky“ byl „vybrán“ jakýsi „Pol Pot“, který se stal premiérem Demokratické Kampučie. Volby a ústava, jež garantovala svobodu slova a vyznání, byly jen klamným manévrem pro zahraniční veřejnost. Sihanuk byl odsunut na druhou kolej a jakmile pronikl do poměrů, odmítl se nadále podílet na tomto divadle a rezignoval. Uniknout ze země se mu ale nepodařilo a stal se i s manželkou zajatcem Rudých Khmerů, kteří je drželi v domácím vězení. Sihanuk strávil následující roky v obavách o osud svůj i své rodiny a jen díky ochraně Číny, které se Rudí Khmerové jako jediní obávali, byla rodina prince Sihanuka ušetřena smrti. Obavy byly zcela oprávněné, jelikož většina princových příbuzných, jež zůstala v zemi, byla povražděna (Mabbett 2007: 228-229; Zelenda 2009: 99-100).

Pol Pot se svými nejdůvěrnějšími společníky začal co nejrychleji dávat do pohybu svou utopickou politiku, která měla vést k dosažení socialismu v Kambodži rychleji a důkladněji než tomu bylo kdekoli jinde na světě. Důsledkem bylo zahynutí přes milion Kambodžanů již během pár měsíců na podvýživu, přepracování, nedoléčené nemoci a popravy. Tato politika zahrnovala zdvojnásobení kambodžské zemědělské produkce, zejména pak rýže, k získání peněz z exportu. Pol Pot věřil, že totálně mobilizované a indoktrinované rolnické obyvatelstvo je schopno vybudovat stát, jaký doposud neměl obdoby. Plán byl naprostou katastrofou. Bylo naprosto absurdní očekávat takovou produkci

po občanské válce v ožebračené zemi a bez materiálních stimulů. Přebytky z produkce, pokud vůbec nějaké existovaly, odčerpával stát a rolníci, kteří je vypěstovali, hladověli (Mabbett 2009: 229).

Život za režimu Rudých Khmerů byl plný obav a strachu, přitom však nudný a fádní. Lidé pracovali od úsvitu do západu slunce, často i bez jakéhokoli přidělu jídla, které bylo omezeno výhradně na hrstku rýže. Z počátku byly mezi novými a starými lidmi rozdíly. Noví lidé neuměli pracovat na poli, dostávali menší přiděly jídla a byli terčem týrání. Starousedlíci měli zpočátku jisté výhody, jelikož na nich režim, alespoň verbálně, stavěl svou ideologii a budoucnost. Postupně se však rozdíl mezi novými a starými lidmi stíral. Navíc i starousedlíci přišli o tři nejdůležitější hodnoty, jež vyznávali. Přišli o půdu, rodinu a buddhismus. Práce na poli střídalo budování zavlažovacích systémů, které však byly špatně koncipované a nekvalitně vybudované, protože technicky vzdělaných lidí se Rudým Khmerům nedostávalo (byli buď uvězněni, nebo zavražděni) a ani nedisponovali jakýmkoli stroji či mechanismy. Tyto zavlažovací kanály měly na svědomí tisíce životů dělníků a způsobily ekologickou pohromu (Mebbett 2007: 231; Zelenda 2009: 101-102).

Prvním terčem represí byli právě vzdělaní lidé s Lon Nolovými úředníky a vojáky. Kdo chtěl přežít, musel svůj původ tajit. Rudí Khmerové však využívali lstí, když vyzývali bývalé příslušníky inteligence, aby se přihlásili a využili své schopnosti ve prospěch revoluce s tím, že Angkar jim již odpustil. Ten kdo uvěřil, byl zpravidla ještě téže noci popraven nebo přemístěn do věznice. Další absurditou bylo, že k prozrazení svého původu stačilo i třeba obyčejné nošení brýlí. Lidé ale byli popravováni za přestupky jako znalost cizího jazyka nebo shánění jídla. Popravy zpravidla probíhaly velmi brutálním způsobem. Kromě zastřelení bylo časté ubití k smrti, zahrabávání do písku či země zaživa nebo podříznutí palmovým listem, v rámci šetření nábojů. Tisíce Kambodžanů taktéž podlehlo amatérské léčbě, jež vykonávali neškolení, ale zato značně sebevědomí mladí lidé, jelikož lékaři byli prohlášeni, stejně jako všichni příslušníci inteligence, za hlavní nepřátele. Navíc léčit nemocné bylo podle Rudých Khmerů zbytečné, neboť to stálo léky i čas (Mebbett 2007: 231; Zelenda 2009: 101-102).

Postupem času se čistky objevily rovněž v řadách Rudých Khmerů. Vůdci nechápali zmíněné ztráty a pohromy jako důsledek své politiky či praxe, ale původ hledali ve zrádcích uvnitř strany. Navíc, ačkoliv Pol Pot držel v rukou veškerou moc, jednotliví představitelé zón, jež Rudí Khmerové v Kambodži zřídili, drželi neomezenou kontrolu nad svým územím.

Rozdělení území přineslo diferenciaci ve vnitřním vývoji země. Na západě byla situace daleko víc vyhrocená na rozdíl od mírnějšího východu, kde byli místní funkcionáři mnohem zkušenější a víc propojení s místním prostředím. Proto se zde některé příkazy z centra plnily se značným odstupem. Situace se ale stále se zostřujícími vztahy s Vietnamem proměnila a v roce 1978 zde proběhla mnohem rozsáhlejší vlna čistek a deportací než jinde. To se týkalo i starých funkcionářů, kteří byli masově popraveni a místo nich byli dosazováni noví, mnohem krutější vládci (Tamtéž).

Napětí ve straně sílilo s přibývajícím Pol Potovou paranoiou, že nepřátelé v zahraničí, kým měl na mysli Vietnamce, jsou v těsném kontaktu s domácími zrádci a společně usilují o jeho pád. Zatčené „zrádce“ odvěkli do ústřední věznice země Tuol Sleng, která vznikla z bývalé phnompenhské střední školy a byla známá jako ta, odkud se nevychází. Dostat se do Tuol Slengu bylo horší než být popraven. Doznání, která byla vynucená mučením, vedla k dalším podezřením a ta k dalším obviněním. Z těchto velkých čistek uvnitř strany se zachovala sepsaná „přiznání“ více než čtyř tisíc lidí. Velkým paradoxem je, že toto paranoidní odhalování provietnamského spiknutí zapříčinilo naopak jeho vznik (Tamtéž).

Jak se pomalu Demokratická Kampučia rozpadala, její vůdci organizovali brutální nájezdy přes hranice do Vietnamu. Vztahy mezi oběma zeměmi, jež zůstávaly doposud alespoň navenek „bratrské“, se tímto okamžikem rozhořely naplno. Protivietnamský postoj Rudých Khmerů podporovala Čína, jež těžce nesla spojení Vietnamu se Sovětským svazem, se kterým byla opět v rozkolu. Pol Pot proto zřejmě věřil, že mu Čína vyšle na pomoc dobrovolníky, ti se však nikdy nedostavili. Přibližně půl roku po khmerských útocích zaútočili koncem roku 1977 rovněž Vietnamci na území Kambodže. S úmyslem, že se bude jednat pouze o trestnou výpravu, která měla Rudé Khmery odradit od agrese, se vietnamští vojáci společně s tisícovkou kambodžských vesničanů a přechajících členů strany stáhli zpět. Vůdci Rudých Khmerů si ústup vyložili jako vítězství, avšak přesto v obavách proti dalším útokům z Vietnamu zahájili nové rozsáhlé čistky a přesuny obyvatel (Mebbett 2007: 231-232; Zelenda 2009: 103-105).

Mezitím však Vietnam chystal daleko masivnější akci. Několik měsíců soustředil na hranicích s Kambodžou stotisícovou armádu. Ze zběhlých členů strany Rudých Khmerů, kteří za hranicemi hledali útočiště, zformoval exilovou vládu a ustanovil Jednotnou frontu národní spásy Kambodže. Na Štědrý den roku 1978 Vietnam zaútočil na Kambodžu. Jednalo se o mohutný a rychlý útok. Již 6. ledna 1979 byl evakuován Phnom Penh, Pol Pot uprchl

virtuálním do Thajska a Demokratická Kampučia zanikla téměř za noc. Dne 7. ledna padl Phnom Penh a tento den je slaven jako konec hrůzostrašného režimu Rudých Khmerů (Tamtéž).

Do vlády Vietnamci dosadili své přívržence z řad Rudých Khmerů a Kambodžanů, kteří uprchli do Vietnamu již dříve během komunistického režimu. Skutečnou moc si však ponechali Vietnamci. Vláda se okamžitě snažila obnovit zrušené a komunisty zničené i opuštěné instituce, včetně měst, peněz, škol nebo trhů a byla vyhlášena Kampučská lidová republika. Politická kontrola byla však i nadále přísná. Mnohým lidem bylo jasné, že okupace byla dlouholetou touhou mnoha vietnamských představitelů a zapadá do strategického plánu s cílem spojit jednotlivé součásti Indočíny do jedné federace, ovládané Vietnamem. Vzhledem k nejasné budoucnosti, obavám ze zmizelých Rudých Khmerů a hladomoru se rozhodla statisíce Kambodžanů v letech 1979 a 1980 pro emigraci do Thajska. Thajsko nejprve souhlasilo s dočasným umístěním utečenců na svém území, když však hranice doslova zavalila pochodující masa lidí v zuboženém stavu a bylo jasné, že se Kambodža v dohledné době nestabilizuje, thajská vláda nařídila jejich násilnou repatriaci. Thajská armáda postupovala velmi tvrdě a při nucených návratech zpět přes zaminované oblasti zemřelo či bylo zraněno tisíce uprchlíků. Na to reagoval Červený kříž a UNICEF, kterým se podařilo sjednat s Thajskem dohodu a vybudovat utečenecké tábory na thajském území. Přes jednu třetinu uprchlíků nakonec přesídlilo do západních států, především USA, Kanady, Francie nebo Austrálie (Mebbett 2007: 232; Zelenda 2009: 106-108).

5.3.5 Období po Rudých Khmerech

Vláda Kampučské lidové republiky byla pod vlivem Vietnamu sice komunistická, ale oproti režimu Rudých Khmerů představovala relativní klid. Přinejmenším byla humánnější a pragmatičtější, avšak dlouhodobá nadvláda Vietnamu v Kambodži byla pro Khmery nestravitelná. Země se dál potýkala s boji. Ačkoliv Vietnam odstavil Rudé Khmery od moci, Pol Pot se svými nejvěrnějšími přívrženci uprchl na thajsko-kambodžské hranice, odkud nadále vedl válku proti Vietnamcům a jejich khmerským spolupracovníkům. Mezitím thajské úřady podporovaly zbytek Pol Potovy armády z obav před možnou vietnamskou invazí. Dostalo se mu rovněž podpory od Číny, která zůstala po celou dobu jeho spojencem a nepřímou i od USA, které se chtěly zalíbit Číně a potrestat Vietnam jednak za invazi do Kambodže a taktéž za porážku z vietnamské války. Díky mocné podpoře si Demokratická

Kampučia jako jediná exilová vláda udržela křeslo za Kambodžu v OSN (Mabbett 2000: 108-109; Zelenda 2009: 232-233).

Situace v Kambodži byla ale daleko vyhrcořenější, jelikož Rudí Khmerové nebyli jedinými odpůrci Kampučské lidové republiky. Už proti Sihanukovi v padesátých letech vzniklo pravicové hnutí, které později podporovalo Lon Nolův režim. Dalším protivníkem byla armáda Jednotné národní fronty pro nezávislou, neutrální, mírovou a spolupracující Kambodžu (FUNCINPEC), která naopak podporovala Sihanuka a v jejichž čele stál jeho nejstarší syn Ranariddh. Všechny tři armády bojovaly nejen proti Vietnamu, ale rovněž proti sobě navzájem. Armády zneužívaly humanitární pomoci směřované uprchlíkům pro vlastní potřeby a financování vojenských střetů (Tamtéž).

Poté co se důkazy o hrůzách Demokratické Kampučie dostaly prostřednictvím uprchlíků do okolního světa, Spojené státy s Čínou apelovaly na Sihanuka, aby zahájil jednání o spolupráci s Rudými Khmery. Sihanuk na opětovné spojení z pochopitelných důvodů nechtěl přistoupit, avšak z pragmatických důvodů se nakonec ke spolupráci rozhodl. Byla vytvořena koaliční vláda Demokratické Kampučie na thajské hranici, složená ze členů FUNCINPEC, Rudých Khmerů a pravicového hnutí. Po ochabnutí moci komunistů v sovětském bloku se situace začala měnit i v Kambodži. Vietnam přestal dostávat vojenskou i finanční pomoc od Sovětského svazu a tak byl nucen stáhnout okupační jednotky z Kambodže. Mezitím phnompenhská vláda změnila název země na Stát Kambodža, buddhismus prohlásila opětovně státním náboženstvím a zavedla legalizaci soukromého majetku. Poslední vietnamské jednotky byly staženy v září 1989 (Zelenda 2009: 109-110).

S končící studenou válkou slábnul i zájem mocností na udržování konfliktu v Kambodži. USA přestaly podporovat koaliční vládu Demokratické Kampučie na zastoupení v OSN a začaly poskytovat humanitární pomoc vládě v Phnom Penhu. Na základě mírového plánu z roku 1991 mělo v Kambodži dojít k uspořádání svobodných voleb. Do té doby měla být správa země v rukou zástupců všech čtyř frakcí – FUNCINPEC, Rudých Khmerů, pravicového hnutí a Lidové revoluční strany Kampučie, v jejímž čele stál zběhlý Rudý Khmer, jehož Vietnam dosadil v roce 1985 na post premiéra, a který je dodnes nepřetržitě v čele Kambodže, nyní jako pravicový reformátor Hun Sen. Za účelem dohlížení na příměří, zřídila OSN Dočasnou správu Společnosti národů v Kambodži (UNTAC) (Zelenda 2009: 111-112).

Situace se ale zdaleka neuklidnila. Rudí Khmerové odmítli složit zbraně, na což reagovala vláda v Phnom Penhu odmítnutím odzbrojit své jednotky. Rovněž i Hun Senova strana stupňovala násilí ve společnosti. Vojáci OSN měli mandát mír chránit, ne jej vynucovat, a tak úkoly, kterým se zavázali, byly nesplnitelné. Přesto roku 1993 došlo k uskutečnění voleb, kterým však předcházelo zastrašování lidí pracujících pro nové politické strany phnompenhskou vládou. Hun Senova vláda rovněž zavedla předvolební kampaň proti obnovení genocidy, pokud by zvítězila jiná politická strana. I přes favorizovanou a nátlakovou stranu Hun Sena se vítězem stal FUNCINPEC. V září téhož roku byla přijata nová ústava, jež zemi ustanovila konstituční monarchií a byla přejmenována na Království Kambodža a na trůn po téměř čtyřiceti letech opětovně usedl Sihanuk. Nová vláda byla uznána zeměmi, které odmítaly předchozí režim a začala přicházet rozvojová pomoc, tolik potřebná pro obnovu Kambodže, již sužovala chudoba, nemoci, korupce, pokračující přítomnost partyzánských jednotek Rudých Khmerů a taktéž vykořisťování přírodních zdrojů zahraničními i kambodžskými podnikateli a politickými frakcemi (Mabbett 2000: 233; Zelenda 2009: 112-113).

Po dalších vyčerpávajících revolučních bojích Rudých Khmerů a vládních vojsk se kambodžská vláda rozhodla změnit strategii. Rudým Khmerům, kteří složí zbraně, nabídla beztrestnost, legitimitu a odpovídající začlenění do společnosti. Výzva zafungovala a mnoho z Polpotovců opustilo svého vůdce a přidalo se na stranu vlády. Přecházely celé jednotky, které se jednoduše začleňovaly do národní armády a jejichž velitelé byli povyšováni. Dezertovali i ti nejvyšší vůdci včetně Ieng Saryho, Nuon Chea nebo Khieu Samphana. Odměnou za zběhnutí jim byla například pravomoc vládnout v jednotlivých městech. Dne 15. dubna 1998 padlo rozhodnutí vydat Pol Pota soudnímu tribunálu, kde měl čelit obvinění ze zločinů proti lidskosti. Pol Pot ještě té noci zemřel. V jeho posledním interview pro tisk prohlásil, že „jeho svědomí je čisté“ (Zelenda 2009: 114-116).

Mezitím Hun Sen zosnoval státní převrat a zaútočil na stoupence FUNCINPEC. Prince Ranariddha nechal v nepřítomnosti odsoudit k třiceti letům vězení. Svět převrat v Kambodži tiše toleroval, avšak dalších voleb roku 1998 se měl zúčastnit i FUNCINPEC v čele s Ranariddhem. Ke svobodným a demokratickým volbám měly ale daleko. V celé kampani měla výsadní postavení Hun Senova Strana kambodžského lidu (SKL) a všechny ostatní strany byly minimálně medializované a jejich členové napadáni a někteří dokonce zavražděni. Za těchto okolností vyhrála SKL. Podobná situace se opakovala i při volbách

v roce 2003. Opět vyhrála SKL, jejíž hlavním protivníkem se tentokrát stala Strana Sama Rainsyho. Povolební vyjednávání provázely politicky motivované vraždy. V roce 2004 abdikoval král Sihanuk. Za nového krále byl zvolen, v České republice dobře známý, princ Norodom Sihamoni.²³ Ve volbách v roce 2008 se Hun Senovým hlavním oponentem stala definitivně Strana Sama Rainsyho, ačkoli SKL jednoznačně vyhrála. V roce 2013 proběhly doposud poslední volby, jež nepřinesly žádnou změnu. Život v Kambodži je stále poznamenáván násilím i porušováním lidských práv. V zemi žije mnoho lidí pod hranicí chudoby a nezaměstnanost je na velmi vysoké úrovni. Rozvoj a růst hospodářství brzdí obrovská korupce, jež je v zemi přítomna. Kambodžu navíc stále sužuje černý obchod s přírodním bohatstvím, které drancují zahraniční společnosti. Hun Sen, který brání širší demokratizaci země, je stále u moci a je otázkou, jak se bude politická situace v zemi vyvíjet dál (Zelenda 2009: 117-119).

²³ Norodom Sihamoni je současný kambodžský král a syn bývalého krále Norodoma Sihanuka. Sihamoni studoval od své třetí třídy na základní škole v Praze. Princ měl velké pohybové nadání a miloval balet. Proto po absolvování základní školy nastoupil na Pražskou konzervatoř. Od roku 1971 pak studoval tanec, hudbu a divadlo na Akademii múziických umění v Praze. Sihamoni prožil prakticky celé své mládí v České republice, ke které má silný vztah a je jistě jediným monarchou na světě, jenž ovládá plynně češtinu.

5.4 Komunikativní a kulturní paměť Kambodžanů

Na základě terénního výzkumu se tato kapitola zabývá obsahem vzpomínek na období hrůzovlády Rudých Khmerů v komunikativní a kulturní paměti Kambodžanů. Výzkum je soustředěn na mladší generaci, jíž jsou vzpomínky předávány. Práce se snaží zjistit, nakolik je problematika obsažena v každodenní komunikaci a životě Kambodžanů a jakým způsobem minulý komunistický režim ovlivnil životy současných obyvatel zejména mladé generace.

5.4.1 Předávaný obsah vzpomínek na období vlády Rudých Khmerů

Paměť je formovaná nejen vlastním prožitkem, ale rovněž vzájemnou komunikací žijících generací, tedy pamětníků. Vzpomínky, jež jsou předávány dalším generacím, se tedy významně podílejí na utváření kolektivní paměti mladší generace. Vzpomínky přeživších příbuzných na teror Rudých Khmerů působí tajemně, někdy spíše útržkovitě nebo jsou poskládané do strohých vět. Do paměti mladé generace je zaznamenáváno, že za vlády Rudých Khmerů jejich příbuzní zažili strach, hlad, smrt, ztrátu svých blízkých a kamarádů. Vnímají především, že pro jejich blízké to bylo velmi kruté období. Tito lidé poté těžko navazovali nové vztahy a přátelství. Těžko někomu věří. Sami informátoři zprvu nechtěli před výzkumníkem nijak podrobně rozebírat, co se za Pol Potovy vlády stalo jejich příbuzným. Byla cítit nedůvěra, obavy a rozpačitost. Nikdo z dotazovaných studentů nevyprávěl o podrobnostech smrti svých příbuzných a známých, avšak je možné, že takové paměti jim ani nebyly předány. Ve vzpomínkách příbuzných se často opakuje úvaha nad tím, proč oni byli těmi, kdo museli trpět. Obviňují Pol Pota, jako by zlo vykonávala jen jedna osoba. Pol Pot je jako synonymum zla. Během rozhovoru na téma vzpomínek nastala emočně vypjatá situace, kdy odpovídající dívka měla blízko k pláči. Jednalo se o informátorku, jež se rozpovídala o smrti babičky, kterou nikdy nepoznala. Pokud byla otázka směřována k tomu, jak konkrétně se období Rudých Khmerů dotklo rodiny informátorů, odpovědi byly spíše obecné. Zmiňují, že jim umřel dědeček, babička či strýcové, ale pouze někteří se na výzvu tazatele více rozpovídají. Z některých rozhovorů vyplývá, že určité paměti nebyly informátorům předány nebo ani oni sami o nich hovořit nechtějí. Je patrné, že mladí Kambodžané vnímají, jak jsou vzpomínky starší generace na toto období obestřeny tajemstvím. Jakoby některé vzpomínky nebyly nikdy vysloveny.

Rodiny informátorů vypravují o svých vzpomínkách na krutý režim spíše na žádost mladých. Odpovědi bývají většinou skromnější, útržkovité a plné bolesti. Obsahují většinou smrt, strach, nepochopení a smutek. To dokládají následující výpovědi informátorů:

„Občas máma hovoří o době, kterou zná z vyprávění svých rodičů. Ona byla v té době malinká. Rodiče tomu sami moc nerozumí, nechápou, o co přesně šlo. Babička s dědou mi vyprávěli, jak bylo nepředstavitelné a velmi těžké žít v neustálém strachu. Vše bylo kontrolováno. Nikdo nemohl věřit ani těm nejbližším známým a přátelům.“ M (23 let)

O smutných vzpomínkách dědečka na toto období se rozpovídala informátorka S:

„Můj dědeček o té době nikdy nechtěl moc vyprávět. Říkal, že hrůzy, které byly okolo něj, ani nechápal. Organizace se snažila, aby lidi pracovali jako stroje a nad ničím nepřemýšleli, s nikým nemluvili. Ráno byli vyhnáni na pole, tam pracovali hladoví do úmoru a při západu slunce se vrátili do míst, kde byly jen takové dřevěné boudy bez dveří, oken a hliněná podlaha. Za sebemenší prohřešek byli lidé odvečeni a nikdy už je pak neviděli. Dozorci z organizace byli krutí, někdy takovým dozorcem prý byly i děti, které se vyznačovaly obrovskou krutostí a lidi z nich měli velký strach. Děda říkal, že ani vzdělání lidé nevěděli, co se vlastně děje. Proč jsou odvedeni. Nikdy proti nikomu nevystupovali, jenom pocházeli z města, na poli nikdy před tím nepracovali. Dědeček o tom začal mluvit až v posledních letech, kdy jsem se ho opakovaně dotazovala. Babička v té době zemřela zřejmě na vyčerpání. O tom dědeček nikdy nechce mluvit, protože zůstal pak s mým otcem sám.“ S (24 let)

Jak je těžké vzpomínat na období vlády Rudých Khmerů a jak je stále diskuze na toto téma v některých domácnostech tabu, dokazuje výpověď informátorky L:

„O té době vědí všichni, ale podrobně o tom s dětmi nechtějí mluvit ani jejich rodiče či přeživší prarodiče. Můj děda zemřel, když byl Pol Pot u moci. Popravili ho, protože chtěl studovat. Ale doma se o tom víc nemluví.“ L (22 let)

V paměti lidí zůstávají vzpomínky na vpád Rudých Khmerů do města a obrovský chaos, který vzápětí nastal. To popisuje informátorka CH:

„Můj tatínek se strýcem nám vyprávěli, jak jako děti vítali Rudé Khmery, když přišli do

města. Nastal ale obrovský zmatek a museli všichni někam odejít. Táta už si to prý moc nepamatuje, protože byl malý. Ale prý se hodně báli, protože nevěděli, co se děje a všichni byli zlí.“ CH (23 let)

Vzpomínky na opouštění města je v rodinné paměti i další informátorky:

„Babička mi říkala, že jí organizace odvedla i s mojí maminkou do rodiny vesničanů, kteří byli hodně chudí. Že hodně vesničanů bylo hodně chudých. Prý si z domova nemohly vzít skoro žádné věci. Babička předtím žila ve městě i s dědečkem, ale toho já neznám. Prý ho zabil Pol Pot.“ V (22 let)

Byli i tací, kteří se snažili uprchnout před krutým režimem. To popisují následující výpovědi informátorů:

„Někteří lidé, jako třeba můj dědeček, neustále cestovali z místa na místo. Dědeček to odůvodňoval tím, že je těžké zabít někoho, kdo je na cestě.“ K (22 let)

Do rozhovoru vstupuje další informátor s podobným příběhem, který do té doby působil zakřiknutě:

„Můj děda byl také na cestě. Utekl do pagody, kde se vydával za mnicha. Pol Potovi lidé ho však hledali i tam, ale děda utíkal dál a dál. Útěkem strávil dlouhou dobu. Pol Potovi lidé ho sledovali jako šílení. Dědeček měl štěstí, že přežil.“ A (23 let)

Největším nepřítelem Rudých Khmerů byla kambodžská inteligence. Vzdělání lidé patřili mezi první oběti režimu. Toto uvádí i několik informátorů:

„Můj děda byl lékař a byl zabit Pol Potem jen pro to, že měl vysokoškolské vzdělání a tím byl pro společnost nebezpečný. Ti, co přežili, pracovali na polích v nedůstojných krutých podmínkách, kde hladověli.“ P (23 let)

Výpověď informátorky T:

„...oni zabili většinu doktorů. Pokud pak něco léčili, tak jedině bylinami. Můj děda zase vyprávěl, že jeho bratrovi dali nějakou bylinu a tu samou bylinu dostal i člověk, který

onemocněl malárií po štípnutí komárem. Organizace, asi strana, mu prý řekla, ať si vezme tu bylinu a ten člověk pak zemřel.“ T (22 let)

Rovněž vesničané byli během vlády Rudých Khmerů utlačováni, jak popisuje informátorka J, jejíž rodina pochází z venkova:

„Naše rodina ztratila mnoho příbuzných a také jsme přišli o velkou část naší farmy během této doby. Něco mi rodiče vyprávěli nebo o tom rovněž mluví ve škole.“ J (23 let)

Zatímco vzpomínky z období vlády Rudých Khmerů jsou plná traumat, v pamětech Kambodžanů je rovněž uchována národní hrdost odkazující na zlatý věk Angkorské říše. Obdobně jako všichni dosavadní vládcí této země i obyvatelé věří v její znovuvybudování. Slávu a výjimečnost Angkorského období má ve své paměti zakotvenou rovněž mladá generace. To dokládají i výpovědi vybraných informátorů:

„Já i mnoho dalších mladých lidí věříme, že Angkorská říše je vrcholem kambodžské historie. Je zásadní v kambodžských dějinách a představuje základ pro naši společnost. Máme v myslích, že chceme znovu dosáhnout úspěchů této doby a vybudovat novou Angkorskou říši.“ R (24 let)

Obdobná je výpověď informátorky S:

„Angkorskou říši vybudovali naši lidé. Je to úchvatné dědictví, které je spojené s naší civilizací. Lidé věří, že Kambodžané mohou něco takového znovu vybudovat.“ S (24 let)

5.4.2 Přítomnost režimu Rudých Khmerů v kambodžské společnosti

Kambodžská společnost vzpomínky na toto období nevytěšňuje. Z rozhovorů je patrné, že je problematika obsažena v každodenním životě obyvatel a to rovněž skrze média a politiku. Masmédia taktéž hrála důležitou roli po skončení vlády Rudých Khmerů, když prostřednictvím televizního programu Kambodžani hledali své ztracené rodiny. Ovšem nikoli všichni obyvatelé bezstarostně hovoří a připomínají si období hrůzovlády. Odpovědi informátorů na toto téma jsou nejednotné, z čehož vyplývá přetrvávající trauma z minulé události, které si s sebou společnost nadále nese a předává mladší generaci. V kambodžské společnosti panují jisté obavy, že by se podobná situace mohla opakovat. Takové pocity

vyvolávají i sami politikové, pro upevnění své moci. Společenská diskuse o minulosti působí celkově spíše povrchněji. Je cítit, že mladí touží po změnách. Ne nijak razantně, avšak takové myšlenky jsou přítomny v každodenních diskuzích. Zatímco starší generace se změn obává a své pocity tolik nezveřejňuje. V zemi vznikly některé nevládní organizace, které zásadně přispívají k uchování vzpomínek, zaznamenávají příběhy a svědectví z doby vlády Rudých Khmerů pro další generace a podporují národní paměť kambodžské společnosti. K uchování vzpomínek rovněž přispívá tvorba dokumentů nebo paměti Kambodžanů, jež jsou v poslední desítky let tak populární.

Zatímco média o problematice hovoří poměrně často, mezi obyvateli je toto téma spíše tabu. To dokládají následující výpovědi informátorů:

„Lidi mezi sebou o tom moc nehovoří. Celkem se o tom mluví v médiích nebo politice, ale nějak dopodrobna se to nerozebírá. Ví se, co se stalo, ale to je všechno.“ K (22 let)

Podobně se vyjadřuje informátorka L:

„Média v tuto dobu o Rudých Khmerech mluví, je tu hodně informací, ale lidé o tom moc nechtějí mluvit. Nemluvíme o tom, protože je to velmi těžké.“ L (22 let)

Informátorka J zdůrazňuje, jak je obtížné o této době hovořit:

„Myslím si, že je to období, které máme všichni v našich pamětech a myslích. Je to doba, na kterou nemůžeme zapomenout. Moje máma i táta v té době žili. Ale hovoří o tom jen zřídka. Je to těžké o tom mluvit.“ J (23 let)

Někteří informátoři mají naopak pocit, že se ve společnosti o problematice hovoří, jako popisují informátoři S a P:

„Společnost obecně o události hovoří. Myslím, že zájem je vcelku dostačující. Není mi jasné, zda to povědomí o všem, co se stalo, může nějak ovlivnit, aby se to neopakovalo, byť třeba v jiné podobě. Chtěla bych mít možnost to ovlivňovat.“ S (24let)

Výpověď informátora P:

„Myslím si, že se o tom mluví dost, týká se to nás všech. Každý máme v rodině někoho, koho jsme v té době ztratili.“ P (23 let)

Na utváření kolektivní paměti má rovněž značný podíl instituce školy. Kambodžská výuka se na tematiku vlády Rudých Khmerů soustředí až na středních školách a univerzitách. V rámci výuky studenti navštěvují různá muzea a jiná místa paměti, která připomínají období komunistického teroru. V roce 2007 byla vydána první Kambodžany psaná učebnice o éře Rudých Khmerů, publikovaná Dokumentačním centrem Kambodže. Tyto nové učební texty mají alespoň částečně vyplnit mezery ve znalostech mladých Kambodžanů o minulosti, jež k zemi neodmyslitelně patří. Už dříve byla historie Rudých Khmerů v učebnicích určených pro střední školy krátce charakterizována, avšak z výukového plánu byla odejmuta, neboť provokovala politické napětí mezi premiérem Hun Senem a jeho někdejší spojencem, dnes představitelem silné opozice, princem Norodomem Ranariddhem. Učebnice měla pouze zdůraznit vítězství Hun senovy strany v národních volbách roku 1998, přičemž jeho porážku princem Ranariddhem z voleb roku 1993 zapomněla zmínit. V důsledku politického soupeření byla snaha vymazat novodobou historii ze škol. Novou učebnici *Historie Demokratické Kampučie* ovšem vláda schválila pouze jako referenční materiál pro zápis budoucích učebnic dějepisu, ale nikoli pro použití v rámci všeobecného vzdělání. Vláda toto rozhodnutí zdůvodnila tím, že kniha sice obsahuje užitečné informace, ale mohla by ovlivnit mnoho stále žijících lidí, jež jsou v knize spojovány s Rudými Khmery. K tomu se vyjádřil Philip Short, autor obsáhlé publikace o Pol Potovi. Zmínil, že *„kniha je přesným a objektivním popisem velmi složitého období a zaslouží si být nejen schváleným referenčním materiálem pro střední školy, nýbrž povinným textem pro všechny děti školního věku“* (Hays 2008).

Ke způsobu školní výuky se vyjádřili následující informátoři:

„Mluvit ve škole o Pol Potově režimu není zakázáno. Na nižším stupni školství se tato událost neprobírá, střední a vysoká škola má toto ve výuce zařazeno.“ I (24)

Výpověď informátorky H:

„O Rudých Khmerech jsem se učila během svého studia na střední škole.“ H (23 let)

Jeden z informátorů zmínil ve své výpovědi nespokojenost s výukou na školách:

„Téma Rudých Khmerů je obsaženo až ve výuce na střední škole a někdy i univerzitě. Historické události však byly tak komplikované, že nejsou přesně stanovené dějinné souvislosti, které vedly k tomu, co se stalo. Já výuku považuji za nedostatečnou, protože nám není vysvětleno, proč se to stalo, jak se z toho poučit. Chudí zemědělci se domnívali, že osvobozují svojí zemi, zabíjeli kohokoliv na rozkaz organizace a někteří si ještě dnes přejí její návrat.“ R (24 let)

Pravidelně každý rok 7. ledna, kdy je v Kambodži slaveno vítězství nad genocidou, připomínají masmédia tuto událost. Někdy je však jejich prostřednictvím manipulováno společností, kdy ubírají či naopak zintenzivňují vzpomínky na hrůzy páchané za komunistického režimu Rudých Khmerů.

K roli médií při připomínání období vlády Rudých Khmerů se vyjádřili informátoři B a R:

„Máme svátek připomínající konec Pol Potova režimu. Svátek je 7. ledna. Ten den vysílá televize a rádia pořady s touto problematikou, probíhají rozhovory, které se vztahují k tématu. Zaznamenal jsem však, že minulý rok se tyto dokumenty nevysílaly a to vzhledem k politické situaci, probíhaly totiž volby.“ B (24 let)

Výpověď informátora R:

„Když nedávno probíhaly volby v Kambodži, politická strana, která je u moci, vždy společnosti předkládá, že dnešní mír je její zásluhou, dán jimi. Ovšem v minulých volbách byla tato vláda prorostlá korupcí a porušovala lidská práva. V dnešní době lidé hledají nového lídra, což dává příležitost opozičním stranám, které toho tolik nezmiňují o minulosti Rudých Khmerů a snaží se vyřešit současný problém svou nejlepší cestou. Po volbách politické problémy pokračovaly dál. Vládnoucí strana se snaží o pozornost lidí zpátky do minulosti, k čemuž využívají jiných, aby to společnosti připomněli. Ale tentokrát toho nepřipomínala tolik o Rudých Khmerech jako jindy. Většina masmédií, převážně rádio a televize, je pod kontrolou vládnoucí strany.“ R (24 let)

Ve společnosti stále panují jisté obavy z opakování nedávné historie. To dokládají odpovědi následujících informátorů:

„Někteří lidé se stále obávají, že by se režim mohl vrátit. A jiní jsou zase jak šílení a chtěli by ho zpět.“ L (22 let)

„Nemůžu říci, že bych měla vyloženě strach z návratu Rudých Khmerů, ale nevylučuji, že by se situace nemohla vyostřit a to jakoukoli politickou stranou.“ CH (23 let)

Ačkoliv informátorka S strach z opakování krutovlády nemá, v zemi se necítí bezpečně. To dokládá její výpověď:

„Znám lidi, kteří mají stále z Rudých Khmerů strach. I když Pol Pot už zemřel. Já strach nemám, ale ani se necítím bezpečně.“ S (24)

Informátor R upozorňuje na stále neobjasněnou historii, jež způsobuje mezi lidmi nedorozumění:

„Myslím si, že situace by se mohla opakovat. Historie není ani objasněná ani pročištěná, není nic jasně stanoveno. Myslím si, že někteří to cítí podobně. Bojí se opakování. Navíc kvůli politické situaci a to, že minulost nebyla dostatečně objasněna a stále je na ní politiky upozorňováno, ačkoliv podle toho, jak se jim hodí, tu panuje vzájemné nepochopení lidí. Někteří lidé by i zřejmě chtěli režim vrátit. Existuje nebo donedávna existovala vesnice Rudých Khmerů, mají tam svou správu, policii. Tihle lidé věří, že dělali správnou věc.“ R (24 let)

5.4.3 Vliv politiky na utváření paměti na Rudé Khmery

Ve snahách politické elity není mazat vzpomínky na období vlády Rudých Khmerů z paměti Kambodžanů, ba naopak. Na politické scéně je populární vytvářet obraz o tom, jak vládnoucí politická strana zajistila zemi vítězství a mír. Politici si tím snaží udržet svou moc a lidé je volí, protože si myslí, že přinesli zemi klid. Politici tuto dobu často připomínají a vyzdvihují své zásluhy. To však způsobuje rozepře mezi lidmi. Kambodžané, kteří období Rudých Khmerů zažili, volí stranu, která je zachránila a která jim přinesla svobodu a mír. Staří lidé se pochopitelně změn velmi obávají. Mladá generace Kambodžanů změnu vyžaduje, jelikož je znechucena porušováním lidských práv, politickou represí a všudypřítomnou korupcí, která je v zemi jednou z největších na světě. Podle žebříčku Transparency International z roku 2015 patří Kambodže 150. místo z celkových 167, o které

se dělí Severní Korea se Somálskem, jež jsou země s největší korupcí na světě (Transparency International 2015). Všechny zmíněné charakteristiky kambodžské politiky jsou typickými pro Hun Senovu vládu, jež je u moci již 25 let. Mladá generace registruje, že ve vládě sedí i ti, kteří stáli na straně Rudých Khmerů, stejně jako nevlivnější muž, již zmíněný Hun Sen. Vzdělaní mladí lidé chtějí demokracii a přejí si, aby se politici starali o své voliče a nikoli o sebe.

Ve výpovědích se často objevuje znechucení ke kambodžské vládě. Informátoři si jsou vědomi korupce i porušování základních principů demokracie. Touží po změně, ale naráží na odmítavý postoj starší generace, která má ze změn obavy. To dokládají následující výpovědi:

„Strana, co je u moci, využívá pro svou popularitu, že přinesli zemi svobodu a mír. Přitom v čele vlády stojí bývalí Rudí Khmerové.“ A (23 let)

Výpověď informátora B:

„V zemi je velká korupce, přestože se rozvíjí podnikání, spoustu lidí žije bídě. Mnoho mladých dneska studuje, dokonce i v zahraničí a chce změnu. Je vidět na mých prarodičích, že raději budou žít chudě, ale stabilně, než aby volili jinou stranu. Protože nevědí, co přijde. Navíc si myslím, že tu stále panuje strach říct vlastní názor. Vím i o studentech, kteří se projevovali vůči premiérovi a pak za to byli stíháni.“ B (24 let)

Výpověď informátorky S:

„V Kambodži je velká korupce. Moc má v rukou stále jedna strana a opozice nemá šanci. Nevím, jestli to je pravda, ale říká se, že Hun Senova vláda falšuje výsledky voleb. No, ani bych se nedivila.“ S (24 let)

Rovněž informátor P touží po změně:

„Chtěl bych změnu. Myslím, že většina mých vrstevníků si myslí to samé. Hun Sen je u moci už skoro třicet let. Ale moje rodina to vidí jinak.“ P (23 let)

V některých výpovědích se objevuje pasivita, jako je tomu například u informátorky V:

„Já se v politice moc nevyznám. Ono se stejně nic nezmění.“ V (22 let)

Informátorka I je s politickou situací v zemi naopak relativně spokojená:

„V zemi je teď docela dobře. Můžu studovat a není tu žádná válka.“ I (24 let)

5.4.4 Místa paměti

Role míst paměti je velmi důležitá nejen při vytváření kolektivní paměti a obrazu společnosti, ale rovněž při vyrovnávání se s traumatem a minulostí. Skrze tato místa promlouvá historie, která by byla jinak zapomenuta. Místa paměti odkazují na prožitou minulost a připomínají události jak pozitivního, tak negativního charakteru. Pozitivní paměti by měly ve společnosti vyvolávat národní hrdost, jedinečnost či pocit jednoty. Naopak odkazy na negativní většinou traumatizující události by měly nejen zachovávat vzpomínku na oběti, ale rovněž upozorňovat na to, aby se takové činy již v budoucnu neopakovaly. Jejich symbolický význam lze posílit postavením pomníku, památníku či umístěním pamětní desky a navíc různými opakovanými rituály jako jsou oslavy k připomínání osob a dějů s místem spojených a tím ukotvit událost v kolektivní paměti společnosti. Místa paměti však nemusí být ztotožňována výhradně s konkrétním geografickým místem, ale může se jednat o nějaký časový údaj například vzniku či ukončení události. Tato místa nemají čistě rituální náplň, nýbrž i vzdělávací a vědecký význam.

V rámci terénního výzkumu bylo navštíveno několik míst paměti vážících se ke vzpomínce na oběti vlády Rudých Khmerů. Jednalo se o památky v hlavním městě Phnom Penhu a jeho bezprostředním okolí. Na jednotlivých místech bylo pozorováno, kdo památky navštěvuje, jaké informace jsou poskytovány nebo zda jsou nabízeny výhodné vstupy pro studenty a místní obyvatele. Hrůzostrašný režim je kambodžským obyvatelům připomínán prostřednictvím mnoha památníků, pomníků a jiných monumentů umístěných po celé zemi. Mladá generace Kambodžanů je často navštěvuje a to nejen v rámci školních exkurzí, ale rovněž i z vlastní iniciativy. Navíc pro rezidenty existuje velmi výhodné vstupné, jež činí s porovnáním pro turisty opravdový zlomek jeho ceny či je vstupné volné. Díky tomu je vstup do muzeí a míst paměti umožněn široké veřejnosti a tím je podporována kolektivní paměť kambodžské společnosti.

Zájem o místa paměti je patrný z výpovědi informátora R:

„Navštěvuji mnoho míst, která mi připomínají toto období. Samozřejmě, že mezi ně patří ty nejznámější – Muzeum genocidy S-21 nebo Vražedná pole, ale je zde mnoho dalších míst

po celé zemi, jež nám připomínají režim. Většinou se jedná o monumenty obsahující kosti nebo kostry obětí či jejich oděvy. Zajímavé místo je také město Anlong Veng, které bylo poslední základnou vůdců Rudých Khmerů. Kousek odtud má hrob Pol Pot, tam jsem se byl také podívat.“ R (24 let)

Z výzkumu bylo vypořazováno, že ačkoliv vstupné do muzeí a ostatních míst paměti je minimální pro veškeré místní obyvatelstvo, starší generace je navštěvuje daleko méně. Pravděpodobně je to způsobené traumatem z prožité události, jež je stále v myslích Kambodžanů. Místa připomínající děsivou minulost jim způsobují trápení a vyvolávají nepříjemné vzpomínky.

„Babička se mnou kdysi byla ve věznici S-21 a rozplakala se. Pak mi vyprávěla o dědečkovi, kterého Pol Pot zabil. Bylo mi babičky hrozně líto a celkově velmi smutno z toho, co se stalo. Pamatuji si, že když jsme pak o několik let později měli jít do S-21 se školou, já už raději nešla.“ L (22 let)

Menšího zájmu o místa paměti u starší generace si rovněž všiml informátor B. Také upozorňuje na návštěvy těchto míst v rámci studia na středních a vysokých školách, což do muzeí přivádí větší počet mladých.

„Řekl bych, že tyto druhy míst navštěvují většinou mladí lidé, protože během studia na střední škole a někdy i univerzitě se tam chodí společně a škola tyto typy akcí docela podporuje. Ale neznamená to, že bychom o to jinak neměli zájem. Mladí lidé jsou obecně zvědaví ohledně své národní historie.“ B (24 let)

Místa paměti navštěvovala v rámci výuky rovněž informátorka M:

„Do takovýchto typů muzeí jsme občas chodili se školou. Bylo to dost zajímavé, ale smutné. Dobré je, že jsme myslím neplatili žádné vstupné.“ M (23 let)

Škola je institucí, jež se významně podílí na utváření kolektivní paměti i identity společnosti. Její podněcování k návštěvě paměti genocidy a poskytování přehledu o nedávné historii do povědomí studentů, se jeví jako velmi významné. Otázkou je, zda by tato podpora neměla být zavedena alespoň okrajově již v rámci základního vzdělání. Všichni informátoři

se s výukou o genocidě Rudých Khmerů setkali až během svého studia na středních a vysokých školách.

V rozhovorech je často opakovaný zájem o nedávnou historii Kambodže. Nejenom prostřednictvím muzeí a jiných míst paměti, ale rovněž sledováním tematických dokumentů a filmů nebo literatury. Pouze čtyři ze čtrnácti informátorů neznali a zřejmě nevyhledávali žádná média mapující období vlády Rudých Khmerů a zhruba polovina ze všech informátorů se o problematiku skutečně zajímá.

„O období vlády Rudých Khmerů se zajímám. Jsou to takové historické příběhy, které obecně Kambodžany zajímají, protože není rodina, která by v tomto období netrpěla.“ R (24 let)

O nedávnou historii projevila zájem taktéž informátorka T:

„Já se hodně zajímám o Rudé Khmery, bylo to obrovské zlo a zemřelo mnoho lidí. Bavilo mě, když jsme se o nich učili ve škole. Občas pátrám po tom, proč se to stalo.“ T (22 let)

Mezi ty vůbec nejznámější místa paměti připomínající ultralevicový režim patří **Muzeum genocidy Tuol Sleng** v hlavním městě Phnom Penhu, jež za vlády Rudých Khmerů sloužilo jako vězení a vyšetřovací centrum s tou nejhorší pověstí, známé jako S-21. Původně se jednalo o budovu gymnázia, kterou Rudí Khmerové přeměnili v ústřední věznici země. Vězni zde byli systematicky mučeni po mnoho dnů i měsíců, dokud na nich nebylo vynuceno absurdní doznání z vlastizrady a nebyla sdělena jména dalších zločinců. Po „doznání“ byli vězni často i s celou svou rodinou odvezeni na vražedná pole Choeung Ek a brutálně popraveni. Do S-21 se dostali jejich nejlepší teoretici, myslitelé a paradoxně i mnozí z těch nejoddanějších revolucionářů kvůli paranoidním čistkám. Bylo sem posláno odhadem 20 000 lidí, z nichž přežilo sedm. Místo bylo roku 1979 přeměněno v muzeum a vyhlášeno za památník. Vězení bylo zanecháno v takovém stavu, v jakém ho opustili Rudí Khmerové při vyhnání z města. Díky pečlivým záznamům, jež si o věznicích vedli, zůstalo mnoho fotografií a „příznání“ obětí (Tuol Sleng 2004).

Obrázek 1: Muzeum Tuol Sleng

Zdroj: Archiv autorky

Obrázek 2: Muzeum Tuol Sleng

Zdroj: Archiv autorky

Několik kilometrů od bývalé věznice se nachází další významná památka na odlehlém poli, kam byli vězni krátce po doznání odvezeni, zavražděni a vhozeni do masových hrobů. **Památník vražedná pole Choeng Ek** je jedním z nejhrůznějších symbolů kambodžské minulosti. Lze zde spatřit kosti, lebky a rozpadající se oblečení obětí. Odhadem byla na vražedných polích objeveno 9 000 těl. Po celé zemi existuje mnoho podobných míst, ale Choeng Ek patří k těm nejrozsáhlejším a nejpodivuhodnějším.

Obrázek 3: Památník Killing Fields

Zdroj: Archiv autorky

Obrázek 4: Pamětník Killing Fields

Zdroj: Archiv autorky

V hlavním městě stojí rovněž památník věnovaný vietnamským vojákům, kteří v lednu 1979 ukončili teror Rudých Khmerů. Nese název **Památník vietnamského přátelství** a leží na náměstí Demokracie. Bohužel ani tento památník nenapravil po staletí napjaté vztahy mezi oběma zeměmi.

Obrázek 5: Památník vietnamského přátelství

Zdroj: Archiv autorky

Kambodžské muzeum nášlapných min a centrum pomoci je nejen jedno z dalších muzeí, ale je rovněž projektem, který vzdělává veřejnost o nebezpečí nášlapných min, jež byly pokládány za vlády Rudých Khmerů. Dále poskytuje domov opuštěným dětem a obětem těchto nášlapných min a staví školy pro ty, jenž nemají přístup ke vzdělání. To vše za pomoci nevládních organizací, díky kterým taktéž vznikly projekty na odstraňování nášlapných min. V muzeu jsou zveřejněny příběhy dětí, jejichž životy byly ovlivněny nášlapnými minami, a kterým pomohly projekty organizované právě centrem pomoci. Zakladatelem muzea je muž, který byl po zabití rodičů Rudými Khmery odveden do vojenského centra, kde se z něj stal dětský voják. Jeho úkolem bylo pokládat nášlapné miny podél hranice s Thajskem. Když dospěl, na místo se vrátil a začal se věnovat odminování těchto míst. Později mu lidé začali za služby platit a pořádat různé sbírky na podporu odminování vesnic. Aki Ra se během své práce potkával se zmrzačenými dětmi, často sirotky, zraněnými důsledkem nášlapných min. To ho inspirovalo k vybudování muzea

a domova pro postižené děti. Muzeum leží v oblasti turistického města Siem Reapu (Cambodian Landmine Museum 2015).

Dalším projektem, zaměřeným na bývalou vládou zmrzačené Kambodžany, je **Kambodžská řemeslná asociace pro oběti nášlapných min a obrny**. Zde se postižení lidé učí různým řemeslům a vyrábějí rozmanité výrobky, které jsou pak prodávány (Cambodian Handicraft Association 2008).

V západní provincii Battambang leží další památník, připomínající krutý režim Rudých Khmerů. V bývalé buddhistické pagodě bylo vyslýcháno tisíce lidí, kteří byli posláni popraveni a jejich těla vhozena do nedalekých roklí, nazvaných **Vražedné jeskyně**. V jeskyni poblíž bývalé pagody, neboli později vyšetřovací místnosti, jsou uloženy kosti mnoha obětí (Ranges 2011: 177-178).

V blízkosti hranic s Thajskem leží pohraniční město **Anlong Veng**, které je zajímavé tím, že bylo poslední základnou Rudých Khmerů a strávil zde své poslední dny jejich vůdce Pol Pot. Místo má připomínat nedávnou historii země spolu s nedalekým **Památníkem holubice míru a místem posledního odpočinku Pol Pota**. V těchto místech žilo několik posledních vůdců strany a byl zde taktéž po záhadné smrti zpopelněn na hromadě pneumatik Pol Pot. Tento primitivní památník označuje pouze prostá bouda s plechovou stříškou. Nicméně místo stále slouží jako jakási modlitebna pro zlomek populace. Tento jev je možné vysvětlit vírou v duchy a nadpřirozené síly, jež mají moc ovlivňovat každodenní životy lidí, a v nichž mnoho Kambodžanů věří (Ranges 2011: 190).

Mezi další důležité znaky kulturní paměti patří existence svátku, kterým si společnost každoročně připomíná minulost nebo vlastní označení pro danou historickou událost uvnitř postižené komunity či celé společnosti. Takovýmto dnem, kdy si Kambodža připomíná oběti hrůzovlády, je **7. leden – Den vítězství nad genocidou**. Svátek oslavuje svržení režimu Rudých Khmerů v roce 1979, kdy vietnamská vojska osvobodila Kambodžu. Mnoho Kambodžanů se tento den shromažďuje na vražedném poli, kde se modlí za oběti a požadují za ně spravedlnost. Všichni dotazovaní měli povědomí o tomto svátku a znali rovněž přesný den, na který svátek připadá. Na otázku zjišťující existenci místního označení pro období vlády Rudých Khmerů informátoři jednotně odpověděli, že ho nazývají jako „**Pol Pot režim**“.

„Pro tento režim existuje název - Pol Pot režim. Lidé to takhle pojmenovávají a považují to za špatné období.“ H (23 let)

Do kulturní paměti rovněž neodmyslitelně patří umění. Nejznámější malíř, který vyobrazoval období kambodžské genocidy, byl jeden ze sedmi přeživších vězňů Tuol Slengu **Vann Nath**. Jeho malby zachycují mučení a nelidské zacházení s vězni. Své malířské schopnosti využil pro přežití ve vězení, kdy maloval pro vysoce postavené důstojníky. Mezi další umělce, věnující se dané tematice, patří **Monirith Chhea**. Jako mladý chlapec se během režimu Rudých Khmerů ocitl se svou rodinou v pracovním táboře. Po nějaké době ho Rudí Khmerové od jeho rodiny oddělili a chlapec se později dostal do uprchlického tábora v Thajsku. Odtamtud emigroval do Kalifornie, kde se usadil. Ve svých obrazech zachycuje své utrpení a obecně bolest či smrt z tohoto období (Monirith 2008).

V dnešní době vzniká mnoho publikací, které popisují osobní příběhy o přežití vlády Rudých Khmerů. Tento druh literatury je v Kambodži momentálně velmi populární. To dokládá výpověď informátorky T:

„Zrovna nedávno jsem četla jeden příběh o ženě, která byla jako dítě v pracovním táboře, kde jí zabili otce i sourozence a další příbuzné. Ona s maminkou přežily, ale přestěhovaly se do Ameriky. Už nevím přesně kam.“ T (22 let)

Avšak daleko dříve a intenzivněji mapovala historii Kambodže, včetně Pol Potova režimu či osudů obětí, zahraniční literatura a kinematografie. Navíc díky rozmachu internetu, sociálních sítí, ale rovněž vzdělání v oblasti cizího jazyka, jsou dnes tyto zdroje jednoduše přístupné nejenom mladým Kambodžanům.

Zájem o dokumenty jak místní výroby, tak zahraniční, dokládají následující výpovědi vybraných informátorů:

„Znám spousty dokumentů, převážně videa na Youtube a viděl jsem je mnohokrát.“ P (23 let)

Výpověď informátorky S:

„Nějaké kambodžské dokumenty o Rudých Khmerech znám, ale raději sleduji ty zahraniční. Nevím, jestli je to tím, že kambodžské dokumenty a filmy na mě působí víc autenticky, možná víc krutě, ale raději se podívám na ty zahraniční.“ S (24 let)

Výpověď informátorky J:

„Já jsem teď viděla dokument o lidech, kteří v té době opustili Kambodžu a odstěhovali se do Indie a potom hledali organizaci, která zpracovává dokumenty o té době.“ J (23 let)

Většina informátorů považuje existující materiály dokumentující období vlády Rudých Khmerů za dostačující. Někteří však volají po jejich rekonstrukci. Dosavadní zdroje vnímají jako přehnaně kruté, zaměřující se pouze na průběh a strohý popis události, který v mladých lidech vyvolává nenávist, namísto toho, aby byly vysvětleny příčiny a bylo předáno jisté poučení. K tomuto tématu se vyjadřují následující informátoři:

„Myslím si, že dokumentů, filmů i literatury s tématem Rudých Khmerů je relativně dostatek. Ale myslím si, že tyto materiály jsou zbytečně surové a některé scény až moc děsivé. Nevím, jak přesně vyjádřit své pocity, ale myslím si, že zhlédnutí těchto dokumentů může u mladých lidí vyvolávat nenávist. Navrhoval bych napsat nové knihy nebo natočit videa a dokumenty, které řeknou mladým lidem, kdo to vůbec byli Rudí Khmerové, proč to dělali a jaké byly důvody. A nejvíc důležité mi přijde zabývat se tím, co si z této události máme vzít.“ R (24 let)

Výpověď informátora B:

„Ano, známe dokumenty, ale chybí mi v nich odkaz, jak s těmi informacemi nakládat. Chtěl bych získat více informací o tom, jak to všechno bylo. Mít přístup k takovým informacím o naší historii, abych dokázal lépe vyhodnotit historické události naší země.“ B (24 let)

Po krátké úvaze má obdobný názor taktéž informátorka L:

„Nevím. Nikdy jsem nepřemýšlela, zda je o tom dost literatury a dokumentů. Když o tom teď přemýšlím, možná bych si ráda přečetla něco méně historického, co by víc popisovalo, proč zabijeli tolik lidí, proč byli tak krutí a proč se stalo to, co se stalo. Ale to nevím, jestli je možné zjistit. Nebo třeba také víc příběhů o lidech, kteří to prožili.“ L (22 let)

Nicméně během posledních deseti let vzniklo i mnoho kambodžských dokumentů, které připomínají režim Rudých Khmerů z trochu jiného pohledu, než bývalo zvykem. Velmi

ceněný byl filmový dokument z roku 2004 *S-21: The Khmer Rouge Killing Machine (Tábor S 21 – Vraždící mašinerie Rudých Khmerů)* od režiséra Rithy Panha, vzniklý v koprodukcii s Francií. Využívá výpovědi lidí a staví do konfrontace bývalé vězně a dozorce v místech brutálního mučení a poprav. V roce 2013 přišel Rithy Panh s dalším dokumentem s názvem *The Missing Picture (Chybějící obraz)* mapující režim pomocí animace, jejímž prostřednictvím evokuje děsivé prožitky vlastní rodiny za vlády Rudých Khmerů. V roce 2009 vznikl kambodžský dokumentární film v koprodukcii s Velkou Británií s názvem *Enemies Of The People (Nepřátelé národa)*. Získal mnohá ocenění mimo jiné cenu za nejlepší film v rámci českého festivalu Jeden svět v roce 2010. Autorem je kambodžský novinář Thet Sambath, který po deset let pátrá po pachatelích masakrů iniciovaných Rudými Khmery. Po celou dobu natáčení si pachatele získává na svou stranu a přiměje je k přiznání. Mnoho let si Sambath rovněž získává důvěru pravé ruky Pol Pota – Nuon Chea, který s ním léta odmítá komunikovat. Během té doby autor neprozradí, že jeho záměr není čistě dokumentární, nýbrž že pátrá po vrazech své rodiny. Film kromě strašlivých výpovědí přináší setkání vraha s obětí i příběh odpuštění a pokání. Dokument sice neobjevuje žádné nové informace, ale přináší do komunikativní i kulturní paměti obrovské množství příběhů a materiálů k poznání národních dějin. Na dotaz, zda informátoři znají novináře jménem Thet Sambath, nebylo nikým kladně odpovězeno.

V roce 1995 byla v Kambodži založena nevládní organizace **Dokumentační centrum Kambodže**, která usiluje o zaznamenání a uchování dokumentace o historii režimu Rudých Khmerů pro budoucí generace. Zabývá se rovněž tříděním a shromažďováním usvědčujících informací, jež jsou používány jako důkazy u soudu s Rudými Khmery. Na internetových stránkách organizace lze najít jednotlivé výpovědi pamětníků, jak v khmerském, tak anglickém jazyce, dokumentace zločinů Demokratické Kampučie, informace vzdělávacího charakteru a mnoho dalších nashromážděných materiálů souvisejících s tematikou. Centrum také podporuje filmové režiséry, jež dokumentují období genocidy, svými výzkumy, fotografiemi, rozhovory apod. Další aktivitou organizace je vydávání časopisu *Searching for the Truth* khmersky i anglicky a je dostupný online (Documentation Center of Cambodia 2006).

5.4.5 Souzení Rudých Khmerů

První pokusy o souzení vůdců Rudých Khmerů se objevovaly již v osmdesátých letech, tedy krátce poté, co Vietnamci Pol Potův režim svrhli. Většinu představitelů Kampučské lidové republiky ovšem tvořili bývalí Rudí Khmerové, a tak podrobnější zkoumání období let 1975-1979 mohlo přinést nepříjemná odhalení, která rozhodně nebyla v zájmu vládnoucí strany, včetně nynějšího premiéra Kambodže, Hun Sena. Tato skutečnost znamenala oddalování soudního procesu na další skoro tři desetiletí.

V roce 1997 požádala Kambodža OSN o pomoc při dovedení vůdců Rudých Khmerů před soud. Jednání se však protahovala a situaci velmi komplikovala amnestie, kterou dostali zběhové z jednotek Rudých Khmerů včetně jejich nejvyšších představitelů za to, že se vzdali vládě a slíbili jí loajalitu. Problémem se stalo i samotné financování tribunálu, se kterým se rovněž kvůli korupci země potýká dodnes. Začátkem roku 2001 kambodžské národní shromáždění schválilo zákon ECCC, na základě kterého vznikla *Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia (Zvláštní soudní komora Kambodže)*. Následovalo však dlouhé debatování mezi kambodžskou vládou a OSN ohledně pravomocí, jmenování soudců nebo koordinaci takového tribunálu. Kambodžská vláda trvala na konání tribunálu v Kambodži, s kambodžskými soudci a právníky. S tím nesouhlasila OSN vzhledem ke špatnému právnímu systému země a rovněž s ohledem na mezinárodní charakter zločinu. Konečně roku 2006 byl potvrzen výběr pracovníků tribunálu, jehož členové pocházejí jak z Kambodže, tak z různých jiných států. ECCC byla založena jako smíšený soudní sbor, který spojoval národní i mezinárodní právo (Ranges 2010: 84-85; Zelenda 2009: 119).

Důsledkem dlouhého procesu ustavování soudního tribunálu zemřela přirozenou smrtí většina vůdců Rudých Khmerů, včetně toho nejvyššího Pol Pota, aniž by byli potrestaní. V roce 2007 došlo k zatčení do té doby žijících vysokých představitelů, kteří si žili v blahobytu díky získané amnestii. Mezi obžalovanými byli Pol Potova pravá ruka Nuon Chea, Pol Potův švagr a zástupce Ieng Sary s jeho manželkou Ieng Thirith, bývalou ministryní sociálních záležitostí, Khieu Samphan, hlava Demokratické Kampučie a Kaing Guek Eav, zvaný Duch, bývalým velitelem věznice S-21 – Tuol Sleng (*Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia* 2006).

V současné době je jediným odsouzeným bývalý velitel věznice Tuol Sleng, Kaing Guek Eav, kterému byl vynesena rozsudek k trestu odnětí svobody v roce 2010 a to v délce 35 let, z nichž ve vězení stráví 19 let. Duch svou vinu nikdy nepopíral, avšak tvrdil, že se

osobně nikdy nepodílel na popravách a mučení. Byl prý pouhým vykonavatelem příkazů Pol Potova režimu. Za své činy se pozůstalým několikrát omluvil a žádal pro sebe nejvyšší trest (Fogarty 2012). Nadále probíhají soudní líčení s Nuon Chea a Khieu Samphan. Ieng Sary zemřel v roce 2013 a s jeho ženou Ieng Thirith bylo v roce 2012 kvůli Alzheimerově chorobě zastaveno stíhání, v roce 2015 rovněž zemřela (British Broadcasting Corporation 2014).

Soudy budí velkou pozornost mezi Kambodžany. Jednak k tomu přispívá fakt, že je většina přelíčení přístupná veřejnosti a rovněž to, že pozůstalí žádají potrestání obětí režimu. Rovněž mezi informátory je patrný zájem o soudy s Rudými Khmery. Za důležité nepovažují konkrétní výši trestu, nýbrž samotné projednávání případů. Tresty pro ně znamenají určitou satisfakci. K tomuto tématu se vyjadřují následující informátoři:

„Já si myslím, že ani není důležité, jestli je trest adekvátní nebo ne, jde o pojmenování toho zla. Věc, co mě znepokojuje, je, že bych chtěl, aby soud přinesl všechnu pravdu o režimu Rudých Khmerů a ukázal, co se přesně stalo.“ R (24 let)

Výpověď informátorky V:

„Jsem ráda, že jsou soudy s Rudými Khmery, aspoň bude zlo potrestáno. Ale přála bych si tam vidět Pol Pota, který mi zabil mého dědečka.“ V (22 let)

U některých informátorů je však patrná skepse, pramenící ze stáří a smrti hlavních představitelů Rudých Khmerů a taktéž z dosavadní vlády, v jejímž čele stojí sám bývalý Rudý Khmer, despotický Hun Sen.

„O soudy s Rudými Khmery se zajímám, ale koho soudit. Jsou staří a nemohoucí. A většina z nich už je dávno po smrti.“ A (23 let)

Výpověď informátora B:

„Velká část politiků je z řad bývalých Rudých Khmerů. I proto je těžké čekat, že by došlo k nějakým spravedlivým trestům.“ B (24 let)

Zcela odmítavý postoj zaujímá informátorka S:

„Nezajímá mě to. Ted' už je pozdě. Babičku mi to nevrátí. Celé je to divadlo.“ S (24 let)

Soud s Rudými Khmery je navíc velice zdlouhavý. Právě protahující se proces vadí Kambodžanům nejvíce. Když byl soud ustanoven, měla kambodžská společnost radost, že zlo bude potrestáno. Avšak dnes vnímají proces spíše jako divadlo pro západní svět, než-li spravedlnost pro oběti kambodžské genocidy.

6 Zhodnocení výsledků

Vzpomínky na období vlády Rudých Khmerů jsou obsaženy takřka v každodenním životě obyvatel a to rovněž prostřednictvím médií a politiky. Neznamená to však, že by Kambodžané bezstarostně hovořili a vzpomínali na období, jež je plné utrpení. Přestože je každoročně oslavováno vítězství nad genocidou a téma je veřejně diskutované, místní společnost neprošla úplným vyrovnáním se s touto minulostí. Rovněž v paměti mladé generace se otiskla prožitá hrůza jejich prarodičů a rodičů. Někteří dotazovaní na otázky odpovídali s viditelnými rozpaky. Jako by probíraná témata byla tabuizovaná, obestřená tajemstvím, mlčenlivostí, nedůvěrou a zřejmě i strachem. Informátoři uvádějí, že jim příbuzní v průběhu let nějaké informace o Pol Potovském režimu vyprávěli, avšak často na jejich opakované žádosti. V některých rodinách je diskuze na toto téma stále ještě tabu. Neucelené a útržkovité vzpomínky v pamětech mladé generace se promítají ve výpovědích informátorů. Rozhovory mnohdy nebyly spontánní a probíhaly na přímé dotazování. V pamětech informátorů pak zůstává vyprávění o prožitém nepřetržitém strachu, hladu, fyzickém a psychickém strádání, ale i o násilné smrti jako každodenní skutečnosti. V paměti sledované generace se objevují nejen příběhy obětí, ale i Kambodžanů, coby hrdinů. Heroismus je v příbězích promítán skrze odpor a útěk před Rudými Khmery.

Zatímco v rodinných pamětech trauma z minulé události přetrvává a diskuze na toto téma je spíše tabu, média o problematice hovoří naopak poměrně často. Vytvářejí obraz o tom, jak vládnoucí politická strana zajistila zemi vítězství a mír. Zlo je pojmenováno. Pol Potův režim. Pol Potovi lidé. Takové názory však přejímá velká část společnosti. Politici manipulují s obyvateli skrze média, jež má vládnoucí strana pod kontrolou. Opozici a jakékoli snahy o změnu se snaží potlačovat a likvidovat. Ve společnosti vzniká nedorozumění, nepochopení a navíc generační propast. Starší generace, která období vlády Rudých Khmerů osobně zažila, volí stranu, jež je zachránila a zajistila zemi po dlouhých a krutých letech klid, a která jim zaručuje nadále mír. Prožité hrůzy v jejich paměti spíše vyvolávají potřebu spokojit se s tím, že v jejich zemi neprobíhají násilné hrůzy. Vláda Hun Sena operuje s genocidním obdobím ve svůj prospěch. Upevňuje si moc tím, že upozorňuje na možné opakování historie, pokud jejich strana nebude zvolena. Vzdělaní mladí lidé se domnívají, že by to mohlo fungovat jinak a neztotožňují se se současnou politikou. Jsou znechuceni manipulativní, zkorumpovanou a autoritářskou Hun Senovou vládou, jež porušuje základní principy demokratického státu. Ve společnosti je však přítomný strach

sdělit vlastní názor na veřejnosti. Rovněž informátoři vyslovují obavy, že by se podobná situace mohla opakovat. Média však nesloužila vždy jen k manipulativnímu jednání, nýbrž byla velmi užitečná po skončení režimu, kdy se jejich prostřednictvím našlo mnoho ztracených kambodžských rodin. Existoval televizní program, na základě kterého se hledali pohřešovaní lidé.

Další důležitou roli při vytváření paměti sehrává instituce školy. Studenti v rámci výuky navštěvují různá muzea a další místa paměti genocidy. I to má svůj podíl na utváření kolektivní paměti kambodžské společnosti. Avšak tato problematika je zařazena až ve vyšším stupni vzdělání na středních a vysokých školách. Navíc vláda nejeví ochotu a nesdílí pocit naléhavosti produkovat takový učební text, jenž by odhaloval nedávné historické události. Stejně jako média je i učební materiál kontrolován a ovlivňován vládnoucí stranou, což vytváří nepřesné a neobjektivní informace o této zásadní historii země.

Narativ pachatelů se ve výzkumu neobjevil. Z rozhovorů nebylo možné rozeznat, zda někdo z informátorů pocházel z rodiny bývalých Rudých Khmerů. Dotazovaní byli dle svých výpovědí buď oběťmi, nebo se odpovědím záměrně vyhýbali. Lze jen polemizovat nad tím, zda informátoři, kteří byli ve svých odpovědích zdrženliví, pocházejí z rodin bývalých Rudých Khmerů. Stejně tak se může jednat o oběti, jejichž rodiny nemohou o minulosti hovořit z důvodu traumatizujících zkušeností. V kolektivní paměti Kambodžanů nezůstávají pouze prožitá traumata jejich příbuzných a známých. Některé výpovědi byly i o naději do budoucnosti Kambodže. Někteří věří, že vše se v dobré obrátí a Angkorská říše, jako základ kambodžských dějin, znovu dosáhne svého úspěchu.

Vzpomínky, jež předává starší generace té mladší, jsou tedy plné tajemství, smutku a utrpení. Když přeživší Kambodžané hovoří o nedávné historii země, je to spíše kvůli neústupnému zájmu mladých, kteří mají mnoho nezodpovězených otázek k režimu Rudých Khmerů. Problematika je sice diskutována v médiích i školách, ale způsobem, kterým je společnost záměrně ovlivňována ve prospěch politických elit. V poslední desítky let vzniká i kambodžská literatura a místní kinematografie je rozšiřována o dokumenty, které Kambodžanům ukazují jiný pohled na období vlády Rudých Khmerů. Není plný nenávisti a zloby, jak tomu bylo dříve a stále je v propagačních dokumentech, ale je v nich snaha o odpuštění a překonání minulosti. Vznikají nevládní organizace, dokumentační centra a existuje mnoho míst paměti, které významně podporují paměť Kambodžanů a uchovávají vzpomínky na období krutovlády pro další generace. Avšak těch, jež mají přístup k takovým

materiálům a informacím, není mnoho. Kambodžská společnost je tak plná tajemství nedostatečně vyřešené minulosti, plná nezodpovězených otázek, obav a strachu z možného opakování historie, beznaděje k beztrestnosti vrahů, ale rovněž plná touhy po demokracii a obnovení své největší slávy.

7 Závěr

Přestože je kambodžská společnost stále traumatizována svou individuální či kolektivní minulostí, mladým generacím se dnes naskýtá spousta nových možností. Mohou volně cestovat, studovat doma i v zahraničí, zakládat vlastní podniky a žít v relativním míru. Z kambodžských ulic sálá ze všech stran národní hrdost s odkazy na Angkorskou říši a Kambodžské království. Je to právě kambodžská kultura, sdílený konzervatismus, osobní vztahy založené na hierarchii a víra ve výjimečnost národa, která přinášela utrpení, nespravedlivost a napomáhala totalitním vládám. Dnes dospěla generace, která nezažila traumatickou událost své země. Srší z ní idealismus, touha po poznání, vědění i změně. Podílí se na velkých kulturních proměnách a začíná tvořit sice nepočetnou, ale rostoucí střední třídu, která Kambodži vždy chyběla. Země se však zdaleka nevymanila z autoritářského způsobu vládnutí, vyznačující se porušováním lidských práv, politickou represí a všudypřítomnou korupcí, jež je jedna z největších na světě. Stávající vláda v čele s bývalým Rudým Khmerem Hun Senem, jež je u moci již dvacet pět let, využívá nekalých praktik, aby si udržela svou moc. Společnosti se prezentuje jako vláda, jež zemi přinesla vítězství a klid po hrůzostrašném režimu Rudých Khmerů. Skrze média, jež jsou kontrolována vládou, tento režim připomíná a vyzývá obyvatelstvo, aby volilo stranu, která jim i nadále zajistí mír. To způsobuje rozepře ve společnosti mezi konzervativní, zpravidla tou starší generací, a mladší, po změně dychtící populací.

Tato diplomová práce se zabýváva soudobou pamětí genocidy obyvatel Kambodže. Hlavním cílem bylo zjistit, jaký obsah vzpomínek na období Rudých Khmerů je předáván mladším generacím kambodžských obyvatel. Výzkum se dále soustředil na faktory, které ovlivňují vzpomínání na tuto událost a jaký vliv má minulý režim Rudých Khmerů na mladší generaci. Práce zkoumala nakolik je Pol Potův režim obsažen v kulturní a komunikativní paměti Kambodžanů a jaký obraz události utváří politické elity spolu s médii. Výzkum ukázal, že vzpomínky předávané mladší generaci jsou obestřeny tajemstvím. Působí to, jakoby některé z nich ani zatím nebyly nahlas vysloveny. Málokdo chce podrobně rozebírat to, co se odehrálo v nedávné minulosti. Ve vyprávění se často opakuje strach, hlad, ztráta blízkých a kamarádů. Za strůjce veškerého zla je považován vůdce Rudých Khmerů, Pol Pot. Jakoby teror vykonávala jen jedna osoba, jakoby byl Pol Pot synonymem pro zlo. Ve vzpomínkách se často objevuje nepochopení minulého režimu a úvahy nad tím, proč oni byli těmi, kdo museli trpět. Vyprávění o této době je nejen problematické pro její pamětníky, ale

i současnou mladou generaci. Při prvním kontaktu s informátory byla cítit rozpačitost, obavy a nedůvěra. Zprvu byli zdrženliví a bylo pro ně problematické hovořit o Pol Potově režimu. Nikdo z informátorů nepopisoval podrobnosti o smrti svých příbuzných. Je však možné, že jim takové vzpomínky ani nebyly předány. Že jsou vzpomínky traumatizující i pro mladou generaci dokazují emoce dívky, které během vlády Rudých Kmerů zemřela babička a během rozhovoru měla blízko k pláči. Přesto mladá generace touží po vyprávění, chce se dozvědět více a získat nové informace, které by jí minulost lépe objasnily.

Kambodžské školství se rovněž zapojuje do posilování paměti na období Pol Potova režimu. Kromě jeho výuky na středních a vysokých školách studenti jejím prostřednictvím navštěvují muzea a jiná místa paměti, jež připomínají tuto dobu. Vedle těchto muzeí a míst paměti existují nevládní organizace, které zásadně přispívají k uchování vzpomínek. Zabývají se zaznamenáváním příběhů a svědectví z období vlády Rudých Khmerů a shromažďováním materiálů s problematikou souvisejících, které uchovávají pro další generace. Jiné z organizací podporují oběti režimu a dávají vznik projektům, které se podílí na jejich osobním rozvoji. Na podporu národní paměti Kambodžanů rovněž vzniká dokumentární tvorba. Momentálně se taktéž těší velkému zájmu autobiografie, popisující vlastní zkušenosti s hrůzostrašným režimem nebo malby zachycující kruté výjevy z této doby.

Pol Potův režim je přítomen v každodenním životě obyvatel, k čemuž rovněž přispívají média a politika. Ovšem nikoli všichni obyvatelé bezstarostně hovoří o svých prožitcích. Společenská diskuze o nedávné historii působí spíše povrchněji, ačkoliv je patrná snaha předat mladší generaci povědomí o tom, že země si zažila genocidu, a že společnost musí poznat svou historii, aby mohla lépe vyhodnotit minulé události, kterými si země prošla. V Kambodžanech přetrvává trauma z této doby, jež si sebou společnost nadále nese a následně předává dál mladším generacím. V kambodžské společnosti rovněž panují jisté obavy z opakování podobného režimu. Tyto pocity lidí vyvolávají sami politici pro upevnění své moci. Proti tomu začíná vzdorovat mladá generace, jež se setkává s nepochopením té starší.

Zdá se, že se Kambodža pomalu vzpamatovává z teroru Rudých Khmerů, jenž skončil téměř před čtyřiceti lety a žije v relativní demokracii, klidu a míru. Přesto je její demokracie velmi křehká a je otázkou, zda bude budoucí vývoj země směřovat k jejímu posilování a jasnějšímu vyhodnocení minulých událostí, anebo bude moc soustředována v rukou

několika politických elit typu Hun Sena, které budou krutého režimu využívat pro vlastní upevnění moci. Po dlouhých letech, kdy bylo jen bezmocně přihlíženo beztrestnosti vrahů téměř tří milionů obětí, je naděje, že zlo bude potrestáno a Kambodža uzavře alespoň část jedné, ale zásadní kapitoly své minulosti. Země má ovšem ještě dalekou a obtížnou cestu ke skutečné demokracii i prosperitě.

8 Seznam použitých zdrojů

Tištěné dokumenty:

ALEXANDER, Jeffrey C. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, 319 s. ISBN 0-520-23595-9.

ALEXANDER, Jeffrey C. Toward and Theory of cultural Trauma. In: ALEXANDER, J. C. aj. (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, s. 1-30.

ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001. 317 s. ISBN 80-7260-051-6.

BARŠA, Pavel. *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*. Praha: Argo, 2011. 283 s. ISBN 978-80-257-0368-7.

BENEŠ, Jan. *Zločin genocidy: Litva v drtivém objetí velkého bratra SSSR 1939-1953*. Praha: Votobia, 2001. s. 124. ISBN 80-7220-109-3.

BENSA, Alban (ed.). *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: CEFRES, 1998. Cahiers du CEFRES. ISBN 80-902196-3-2.

BERGER, Peter, L., LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. ISBN 80-85959-46-1.

BERGSON, Henri. *Hmota a paměť: esej o vztahu těla k duchu*. Praha: Oikoymenh, 2003. ISBN 80-7298-065-3.

CASSESE, A. *International Criminal Law*. 2nd edn, Oxford: Oxford University Press, 2008

CORFIELD, Justin J. *The history of Cambodia*. Santa Barbara, Calif.: Greenwood Press, c2009. Greenwood histories of the modern nations. ISBN 0313357234.

ERLL, Astrid. *Memory in culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, 209 s. ISBN 978-0-230-23852-7.

EYERMAN, Ron. *Cultural trauma: slavery and the formation of African American identity*. New York: Cambridge University Press, 2001, 307 s. ISBN 0-521-00437-3.

FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*. Vyd. 2. Praha: Herrmann & synové, 2003. 303 s. ISBN 80-239-2454-0.

GIESEN, Bernhard. The Trauma of Perpetrators: The Holocaust as the Traumatic Reference of German National Identity. In: ALEXANDER, J., C., aj. (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004b, s. 112 – 154.

GIESEN, Bernhard. Social Trauma. Pp. 173-176. In: Smelser, J. N., Baltes, P. B. (ed.) *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences - volume 21*. New York: Elsevier. 2001.

GOFFMAN, Erving. *Stigma: poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. Praha: SLON, 2003. ISBN 80-86429-21-0.

HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard a Marie JAISSON (eds.). *Kolektivní paměť*. Praha: SLON, 2009, 289 s. ISBN 978-80-7419-016-2.

HROCH, Miroslav: 46 – 66. In: MASLOWSKI, Nicolas, ŠUBRT, Jiří. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

CHALK, Frank, Robert, JONASSOHN, Kurt. *The history and sociology of genocide: analyses and case studies*. New Haven: Yale University Press, c1990. ISBN 0300044453.

CHANDLER, David, MABBETT, Ian W. *Khmerové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, 303 s. ISBN 80-7106-353-3.

JANDOUREK, Jan. *Průvodce sociologií*. Praha: Grada, 2008. 208 s. ISBN 978-80-247-2397-6.

KREISSLOVÁ, Sandra. *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců: na příkladu vzpomínek Němců na Chomutovsku*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013. 194 s. ISBN 978-80-7308-484-4.

KUPER, Leo. *Genocide: its political use in the twentieth century*. Harmondsworth: Penguin, 1981. ISBN 9780300031201.

LANGGUTH, Gerd. *Mythos '68: die Gewaltphilosophie von Rudi Dutschke--Ursachen und Folgen der Studentenbewegung*. München: Olzog, c2001. ISBN 3789280658.

LOCKE, John. *Esej o lidském chápání*. Praha: Oikoymenth, 2012. ISBN 978-80-7298-304-9.

MARADA, Radim, SZALÓ Csaba. *Vzpomínání a paměť*. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 2010.

MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

MAUR, Eduard: 141 – 154. In: MASLOWSKI, Nicolas, ŠUBRT, Jiří. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

- MLYNÁŘ, Jakub: 257 – 276. In: MASLOWSKI, Nicolas, ŠUBRT, Jiří. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.
- NAIMARK, Norman, M. *Plameny nenávisti: etnické čistky v Evropě 20. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 235 s. ISBN 80-7106-751-2.
- NOŽINA, Miroslav. *Dějiny Kambodže*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007. 380 s. ISBN 978-80-7106-897-6.
- NOŽINA, Miroslav. *Kambodžský poutník*. Praha: Livingstone, 1999. 240 s. ISBN 80-902700-0-X.
- OLICK, Jeffrey K. *The politics of regret: collective memory in the age of atrocity*. New York: Routledge, 2007. ISBN 978-0-415-95683-3.
- ONDŘEJ, Jan. *Mezinárodní humanitární právo*. V Praze: C.H. Beck, 2010. ISBN 978-80-7400-185-7.
- PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1086-6.
- QUIGLEY, John B. *The Genocide Convention: an international law analysis*. Burlington, VT: Ashgate Pub., c2006. International and comparative criminal justice.
- RABOCH, Jiří, PAVLOVSKÝ, Pavel. *Psychiatrie*. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-1985-9.
- RANGES Trevor. *Cambodia*. Washington, D.C: National Geographic, 2010. 319 s. ISBN 9781426205200
- ROBBEN, Antonius C. *Political violence and trauma in Argentina*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007. ISBN 0812220064.
- SHAW, Martin. *War and genocide: organized killing in modern society*. Malden, MA: Polity Press, 2003. ISBN 074561907X.
- SHORT, Philip. *Pol Pot: Dějiny zlého snu*. Praha: BB/art, 2005. ISBN 80-7341-610-7.
- SCHABAS, William. *Genocide in international law: the crime of crimes*. 2nd ed. New York: Cambridge University Press, 2009, 741 s. ISBN 978-0-521-71900-1.
- SZTOMPKA, Piotr. The Trauma of Social Change: A case of Postcommunist Societies. In: ALEXANDER, J., C., aj. (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004b, s. 155 – 195.
- ŠTURMA, Pavel. *Mezinárodní trestní soud a stíhání zločinců podle mezinárodního práva*. Praha: Karolinum, 2002. 311 s. ISBN 80-246-0305-5.

Šturma, Pavel. Trestní postih porušení mezinárodního humanitárního práva. In: *Mezinárodní humanitární právo*. Bílková, Veronika – Jílek, Dalibor – Ondřej, Jan – Šturma, Pavel a kol., 2010. Mezinárodní humanitární právo (Praha: C. H. Beck), 467-494.

ŠUBRT, Jiří (ed.). *Historická sociologie: teorie dlouhodobých vývojových procesů*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. ISBN 978-80-7380-061-1.

TERNON, Yves. *Genocidy 20. století: zločinný stát*. Praha: Themis, 1997, 358 s. ISBN 80-85821-45-1.

TODOROV, Tzevan: 33 – 46. Paměť před historií. In: *Politika paměti. Antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998.

TOMÁŠEK, Marcel: 179 – 194 In: MASLOWSKI, Nicolas, ŠUBRT, Jiří. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

ZELENDÁ, Jiří. *Kambodža*. Praha: Libri, 2009, 142 s. Stručná historie států. ISBN 978-80-7277-427-2.

Elektronické dokumenty:

ASEAN. *Kambodža původce: Náboženství v Kambodži* [online]. 2009 [cit. 2016-03-05]. Dostupné z WWW: <<http://kambodza.asean.cz/clanek/652-kambodza-pruvodce-nabozenstvi-v-kambodzi>>

BARŠA, Pavel. *Konstruktivismus a politika identit* [online]. 2006 [cit. 2016-02-05]. Dostupné z WWW: <http://www.antropoweb.cz/media/webzin/webzin_1-2_2006/03_barsa.pdf>

BRITISH BROADCASTING CORPORATION. *Former Khmer Rouge leaders begin genocide trial* [online]. 2014 [cit. 2016-03-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.bbc.com/news/world-asia-28558098>>

CAMBODIAN LANDMINE MUSEUM. *About us* [online]. 2015 [cit. 2016-03-15]. Dostupné z WWW: <<http://www.cambodialandminemuseum.org/>>

CAMBODIAN HANDICRAFT ASSOCIATION. *The CHA Project* [online]. 2008 [cit. 2016-03-16]. Dostupné z WWW: <<http://www.bigpond.com.kh/users/wthanchashop/>>

DOCUMENTATION CENTER OF CAMBODIA. *Documenting, Disseminating and Preserving Records of Past Atrocities 1995-present* [online]. 2006 [cit. 2016-03-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.d.dccam.org/>>

FOGARTY, Philipp. *Duch: Symbol of Khmer Rouge horror* [online]. 2012 [cit. 2016-03-19]. Dostupné z WWW: <<http://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-10685769>>

GIESEN, Bernhard. *V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí* č. 1-2, s. 67-78, *Sociální studia* [online]. 2007, [cit. 2016-02-10]. Dostupné z WWW: <<http://www.socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/080305113057.pdf>>

HAYS, Jeffrey. *Education in Cambodia* [online]. 2008 [cit. 2016-03-20]. Dostupné z WWW: <http://factsanddetails.com/southeast-asia/Cambodia/sub5_2d/entry-2916.html>

INFORMAČNÍ CENTRUM OSN V PRAZE. *Nástroje na ochranu lidských práv*, [online]. [cit. 2016-01-25]. Dostupné z WWW: <http://www.archiv.osn.cz/lidska-prava/?kap=6&subkap=31>

INFORMAČNÍ CENTRUM OSN V PRAZE. *Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia* [online]. [cit. 2016-01-25]. Dostupné z WWW: <<http://www.archiv.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-genocida.pdf>>

INFORMAČNÍ CENTRUM OSN V PRAZE. *Mezinárodní trestní soud (ICC)* [online]. [cit. 2016-02-01]. Dostupné z WWW: <<http://www.archiv.osn.cz/zpravodajstvi/zpravy/zprava.php?id=832>>

MINISTRESTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ ČR. *Kambodža* [online]. 2014 [cit. 2016-03-05]. Dostupné z WWW: <http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/asie/kambodza/>

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ ČESKÉ REPUBLIKY. *Odpovědnost chránit* [online]. 2010 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z WWW: <http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/cr_v_mezinarodnich_organizacich/osn/osn_tematicky/index_3.html>

MONIRITH, Chhea. *Images of Cambodia* [online]. 2008 [cit. 2016-03-18]. Dostupné z WWW: <<http://www.mekong.net/cambodia/monirith.htm>>

NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií: problematika míst*, s. 40-63, *Cefres* [online]. 1996, [cit. 2016-01-30]. Dostupné z WWW: <http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nora_1996_mezi_pameti_historii.pdf>

NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií: problematika míst*, s. 8-18, *Cefres* [online]. 1998, [cit. 2016-02-01]. Dostupné z WWW: <http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nora_1998_mezi_pameti_historii.pdf>

UNITED NATIONS. *Římský statut Mezinárodního trestního soudu* [online]. 1998 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z WWW: <<http://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/04/Rimsky-statut.pdf>>

UNITED NATIONS. *Responsibility to Protect* [online]. 2005 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z WWW: <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/60/1>

RUMMEL, Rudolph. *Death by Government: Definition of Democide* [online]. 1994 [cit. 2016-02-05]. Dostupné z WWW: <<https://www.hawaii.edu/powerkills/DBG.CHAP2.HTM>>

RUMMEL, Rudolph. *Empirical Types of Democide* [online]. 1994 [cit. 2016-02-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.hawaii.edu/powerkills/SOD.TAB16.1.GIF>>

RUMMEL, Rudolph. *Freedom, Democracy, Peace; Power, Democide and War* [online]. 1994 [cit. 2016-02-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.hawaii.edu/powerkills/welcome.html>>

RUMMEL, Rudolph. *Democide versus genocide: which is what?* [online]. 1998 [cit. 2016-02-06]. Dostupné z WWW: <<https://www.hawaii.edu/powerkills/GENOCIDE.HTM>>

SOPHET, Sok. *Pokus o vytvoření revoluční agrární společnosti: Kambodža 1975-1979* [online]. 2003 [cit. 2016-03-07]. Dostupné z WWW: <<http://www.praguecoldwar.cz/kambodza.htm>>

TRANSPARENCY INTERNATIONAL. *Corruption perceptions index 2015* [online]. 2009 [cit. 2016-03-22]. Dostupné z WWW: <<http://www.transparency.org/cpi2015#results-table>>

TUOL SLENG. *History of Tuol Sleng* [online]. 2004 [cit. 2016-03-15]. Dostupné z WWW: <<http://www.tuolsleng.com/history.php>>

